

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Спеціальність:012 Дошкільна освіта

Автор:

Дрозд О.В.

Затверджено на засіданні кафедри від «26» серпня 2020р.

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії факультету
«26» серпня 2020р.

Миколаїв 2020-2021

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

1. Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності;
2. Навчальна програма дисципліни;
3. Робоча навчальна програма дисципліни;
4. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів;
5. Навчальні-наочні посібники, технічні засоби навчання тощо;
6. Конспект лекцій з дисципліни;
7. Комплекс контрольних робіт (KKР) для визначення залишкових знань з дисципліни, завдань для змістово-модульних контрольних робіт;
8. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять;
9. Контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять, завдання для заліків.
10. Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети;
11. Методичні рекомендації та розробки викладача;
12. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів;
13. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання;
14. Інші матеріали.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**ВИТЯГИ З ОКХ, ОПП СПЕЦІАЛЬНОСТІ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

Етнопсихологія

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автор:

Дрозд О.В.

Затверджено на засіданні кафедри від «26» серпня 2020р.

Миколаїв 2020 – 2021

ВИТЯГИ З ОКХ, ОПІ

I. Загальнопредметні:

КЗ-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

КЗ-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

КЗ-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

КЗ-6. Здатність до міжособистісної взаємодії.

КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові:

ФК-1. Здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації.

ФК-19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛІНСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проект від науково-педагогічної роботи

Кузнецова О. А.

27 серпня 2020 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка

спеціальність 012 Дошкільна освіта

Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

Миколаїв – 2020

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Дрозд Олена Володимирівна, старший викладач кафедри педагогіки та інклюзивної освіти, кандидат педагогічних наук

РЕЦЕНЗЕНТ: Маланюк Тарас Зеновійович, к. пед. н., доцент кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоубізнесу та івентменеджменту, ДВНЗ, Прикарпатський національний університет імені Василя Степаніка

Програму схвалено на засіданні кафедри педагогіки та інклюзивної освіти
Протокол від «26» серпня 2020 року № 1

Завідувач кафедри
педагогіки та інклюзивної освіти (Яблонський А.І.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету педагогічної та соціальної освіти

Протокол від «26» серпня 2020 року №1
Голова навчально-методичної комісії (Степанова Т.М.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «27» серпня 2020 року № 11
Голова навчально-методичної комісії університету (Кузнецова О.А.)

Анотація (українською мовою)

Мета дисципліни: вивчення студентами факультету педагогічної та соціальної освіти етнопсихологічних особливостей та відмінностей етносів, народів, націй; природи, характеру різних етносів, а також їхньої ментальності, особливостей мови тощо. Дисципліна допоможе майбутнім вихователям ЗДО у професійній діяльності. Історія виникнення етнопсихології та її розвиток, зв'язок з іншими науками всеобічно сприятиме вивченю й розумінню суміжних дисциплін, що є важливим чинником становлення професійної компетентності студентів, творчого ставлення до роботи та психологічної культури спілкування з людьми інших національностей.

Дисципліна передбачає 6 кредитів ECTS, вивчається в 1 семестрі, форма контролю – залік. Мова викладання – українська.

Умовами зарахування предмета є: контрольні роботи, індивідуально-творчий проект «Етнопсихологія моєго рідного краю», «Мій родовід», етнопсихологічні ситуації, творчі завдання, самостійна робота, наукове дослідження, наукова стаття, ділова гра «Культурний асимілятор», «круглий стіл з гострими кутами», дебати.

Ключові слова: етнос, нація, народ, культурний шок, асиміляція, міжетнічна взаємодія, бренд нації, маргінальність, толерантність, стереотип, національна самосвідомість.

Discipline abstract

The purpose of the discipline: students of the Faculty of Pedagogical and Social Education ethnopsychological features and differences of ethnic groups, peoples, nations; nature, character of different ethnic groups, as well as their mentality, language features, etc. Discipline will help future educators ZDO in professional activities.

The history of ethnopsychology and its development, connection with other sciences will contribute to the study and understanding of related disciplines, which is an important factor in the formation of professional competence of students, creative attitude to work and psychological culture of communication with people of other nationalities.

The discipline provides 6 ECTS credits, is studied in 1 semester, the form of control – credit. The language of instruction is Ukrainian.

Terms of enrollment are: tests, individual creative project «Ethnopsychology of my native land», «My pedigree», ethnopsychological situations, creative tasks, independent work, research, scientific article, business game «Cultural Assimilator», round table with sharp corners, debate.

Key words: ethnicity, nation, people, culture shock, assimilation, interethnic interaction, brand of nation, marginality, tolerance, stereotype, national self-consciousness.

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни вільного вибору студентів «Етнопсихологія» складена Дрозд О.В., відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 012 «Дошкільна освіта» заосвітньо-професійною програмою «Дошкільна освіта».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: соціально-психологічні риси національно-етнічних спільнот, їхній вплив на поведінку особистості, а також соціально-психологічні процеси та особливості етнічного розвитку та міжнаціонального спілкування.

Міждисциплінарні зв'язки: «Етнопсихологія» тісно пов'язана з такими науками, як: філософія, психологія загальна, культурологія, історія, соціологія.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни:

1. 1. **Мета:** розшириттеоретичні знання студентів про співвідношення соціального і національного, виховувати повагу до всіх існуючих у суспільстві культурних потреб та способів життя, формувати знання, вміння та навички, необхідні вихователю ЗДО для ефективної взаємодії з родинами національних менших та іноетнічних груп.

1. 2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни є:

– навчити студентів розуміти основні категорії і поняття етнопсихології та методи дослідження в етнопсихології;

– навчити студентів розрізняти основні статичні характеристики етносу (психічний склад етносу, архетипи, ментальність, національний характер, національна свідомість, етнічна самосвідомість);

– навчити студентів виділяти основні динамічні характеристики етносу такі, як національні почуття, етнічні стереотипи, (автостереотипи, гетеростереотипи), етнічні установки;

– навчити студентів визначати види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку, а також моделі поведінки в етнічному конфлікті;

– навчити студентів володіти етнопсихологічними особливостями педагогічного спілкування;

– сформувати вміння надавати консультації щодо певних стратегій поведінки для подолання етнічного конфлікту;

– сформувати навички використовувати відповідні навчально-виховні педагогічні технології з урахуванням етнічних особливостей учасників освітнього процесу.

Програмні результати навчання:

ПР-09. Розуміти історію та закономірності розвитку дошкільної освіти. Аналізувати педагогічні системи минулого та творчо трансформувати їх потенціал у сучасний освітній простір закладу дошкільної освіти.

ПР-12. Будувати цілісний освітній процес з урахуванням основних закономірностей його перебігу. Оцінювати власну діяльність як суб'єкта педагогічної праці.

ПР-15 Визначати завдання і зміст різних видів діяльності дітей раннього і дошкільного віку на основі програм дошкільної освіти та знань про культурно-

історичний досвід українського народу, загальнолюдські культурні та етико-естетичні цінності.

1. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

КЗ-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

КЗ-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

КЗ-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

КЗ-6. Здатність до міжособистісної взаємодії.

КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові:

ФК-1. Здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації.

ФК-19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Тема 1. Предмет, методологія і завдання етнічної психології як науки.

Тема 2. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика).

Тема 3. Відмінності в предметі етнопсихології та інших наук. Історія розвитку етнопсихології.

Тема 4. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

Тема 5. Витоки вияву наукового інтересу до етнічної психології, особливості її зародження в Україні.

Тема 6. Психічний склад етносу як детермінанта людського розвитку.

Тема 7. Структурні компоненти психічного складу.

Тема 8. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.

Тема 9. Соціально-психологічна сутність поняття «нація». Основні етнічні та культурологічні ознаки нації.

Тема 10. Психологічні передумови цілісності нації: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.

Тема 11. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипічна основа українського етносу.

Тема 12. Структуроутворюючий бік національної психіки: національний характер, національний темперамент, національний склад розуму, національні почуття й настрої, національні традиції й звички.

Тема 13. Загальна характеристика етнічних стереотипів.

Тема 14. Способи існування етносів: зародження; розширення; зниження (розділ) рівня активності; перехід у гомеостаз (статичний стан етносу).

Тема 15. Етнічні процеси: консолідація, асиміляція, інтеграція.

Тема 16. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.

Тема 17. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.

Тема 18. Психологічна специфіка етнічних конфліктів. Стратегії поведінки в міжетнічному конфлікті. Шляхи їх подолання.

Тема 19. Етнопсихологія родинних стосунків. Підготовка молоді до життя в поліетнічній сім'ї як один із засобів формування толерантної особистості.

Тема 20. Релігія і церква в етнонаціональному житті.

Тема 21. Поняття міжетнічної взаємодії. Основні етапи розвитку міжетнічних відносин.

Тема 22. Егоцентризм як механізм міжгрупового сприйняття.

Тема 23. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.

3. Рекомендована література

Базова

1. Етнічна психологія: Навч.-метод. Посібник./За ред. В.Д. Хруш. Івано-Франківськ, 2014. 189 с.
2. Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. К., 2019. 122 с.
3. Гнатенко П.І. Український національний характер. К., 2016. 206 с.
4. Гримич М. Два виміри національного характеру. Наука і суспільство. 2018. № 8. С. 27 – 31.
5. Липа Ю. Призначення України. Львів: Просвіта, 2020. 80 с.
6. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: Вид-во УВУ, 2018.
7. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: [учеб. для студ. вузов, обуч. по направлению подготовки и спец. «Психология»] М.: Аспект Пресс, 2013. 368 с.
8. Махній М.М. Етнічна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2015. 272 с.

Допоміжна

1. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія. І.В.Данилюк. К.: «САММІТ-КНИГА», 2017. 432с.
2. Міжкультурні відмінності в казуальній атрибуції Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г.Стефаненко. – 3-е изд., испр. и доп. М.: Аспект Пресс, 2014. 368 с.
3. Львовчіна А.М. Етнопсихологія. К., 2012. 302 с.

4. Орбан-Лембrik Л. Е. Соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування. // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плей, 2003. Вип. 8. Ч. 1. С. 3 – 19.
5. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія. Практикум. М., 2016. 265 с.
6. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс. К., 2020. 126 с.
7. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. К.: Наук. думка, 2014.
8. Этническая психология и общество. Под ред. Н.М. Лебедевой. М.: Старый Сад, 2019.
9. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного. Вопр. философии. 2018. № 1.

Інформаційні ресурси

<https://www.youtube.com/watch?v=6j-1EvZrMQY>

https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжкультурна_комунікація

https://www.youtube.com/watch?v=JfbDGrpiX_U

<https://www.radiosvoboda.org/a/28533197.html>

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік

5. Засоби діагностики успішності навчання: тестування

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛІНСЬКОГО
Факультет педагогічної та соціальної освіти
Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛНИ
ЕТНОПСИХОЛОГІЯ**

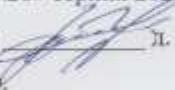
Ступінь бакалавра
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійна програма Дошкільна освіта

2020 – 2021 навчальний рік

РОЗРОБНИК: Дрозд Олена Володимирівна, старший викладач кафедри педагогіки та інклюзивної освіти, кандидат педагогічних наук (Дрозд О.В.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри педагогіки та інклюзивної освіти

Протокол № 1 від «26» серпня 2020 р.

Завідувач кафедри д. психол. н., професор Яблонський А.І.

«26» серпня 2020 р.

Анотація (українською мовою)

Мета дисципліни: вивчення студентами факультету педагогічної та соціальної освіти етнопсихологічних особливостей та відмінностей етносів, народів, націй; природи, характеру різних етносів, а також їхньої ментальності, особливостей мови тощо. Дисципліна допоможе майбутнім вихователям ЗДО у професійній діяльності. Історія виникнення етнопсихології та її розвиток, зв'язок з іншими науками всебічно сприятиме вивченю й розумінню суміжних дисциплін, що є важливим чинником становлення професійної компетентності студентів, творчого ставлення до роботи та психологічної культури спілкування з людьми інших національностей.

Дисципліна передбачає 6 кредитів ECTS, вивчається в 1 семестрі, форма контролю – залік. Мова викладання – українська.

Умовами зарахування предмета є: контрольні роботи, індивідуально-творчий проект «Етнопсихологія моєго рідного краю», «Мій родовід», етнопсихологічні ситуації, творчі завдання, самостійна робота, наукове дослідження, наукова стаття, ділова гра «Культурний асимілятор», «круглий стіл з гострими кутами», дебати.

Ключові слова: етнос, нація, народ, культурний шок, асиміляція, міжетнічна взаємодія, бренд нації, маргінальність, толерантність, стереотип, національна самосвідомість.

Discipline abstract

The purpose of the discipline: students of the Faculty of Pedagogical and Social Education ethnopsychological features and differences of ethnic groups, peoples, nations; nature, character of different ethnic groups, as well as their mentality, language features, etc. Discipline will help future educators ZDO in professional activities.

The history of ethnopsychology and its development, connection with other sciences will contribute to the study and understanding of related disciplines, which is an important factor in the formation of professional competence of students, creative attitude to work and psychological culture of communication with people of other nationalities.

The discipline provides 6 ECTS credits, is studied in 1 semester, the form of control – credit. The language of instruction is Ukrainian.

Terms of enrollment are: tests, individual creative project «Ethnopsychology of my native land», «My pedigree», ethnopsychological situations, creative tasks, independent work, research, scientific article, business game «Cultural Assimilator», round table with sharp corners, debate.

Key words: ethnicity, nation, people, culture shock, assimilation, interethnic interaction, brand of nation, marginality, tolerance, stereotype, national self-consciousness.

1. Опис навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 6	Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка	Вибіркова	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – проект «Етнопсихологія моого рідного краю», наукова стаття	Спеціальність: 012 Дошкільна освіта	Семестр	
Загальна кількість годин – 180		5-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: 7 аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 4	Ступінь: бакалавра	Лекції	
		16 год.	
		Практичні, семінарські	
		44 год.	
		Самостійна робота	
		120 год.	
		Вид контролю: залік	

Мова навчання – українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 60 год. – аудиторні заняття, 120 год. – самостійна робота (33%/67%).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

Метою курсу «Етнопсихологія» є розширення знань майбутніх педагогів про національно-психологічні властивості людини, яка уособлює певну етнічну культуру, спосіб життя, ментальність, прагнення розкрити соціально-психологічні механізми утворення і розвитку нації та психічних ознак етносу.

Завдання курсу: з'ясувати ціннісні пріоритети, стиль соціалізації, способи самопізнання, специфіку методів самоуправління та впливу на інших, оцінити етнічну індивідуальність для успішної інтеграції в різнобарвну реальність сучасного світу, що являє квінтесенцію загальнолюдської культури майбутнього. Навчитися аналізувати і правильно реагувати на культурний шок та етапи міжкультурної адаптації, орієнтуватися в архетипній структурі етносів, зокрема, розуміти і вміти визначати архетипи української нації. Виховувати у майбутніх працівників ЗДО національну самосвідомість, толерантність.

Передумови для вивчення дисципліни: філософія, психологія, педагогіка.

Навчальна дисципліна складається з 6-ти кредитів.

Програмні результати навчання:

ПР-09. Розуміти історію та закономірності розвитку дошкільної освіти. Аналізувати педагогічні системи минулого та творчо трансформувати їх потенціал у сучасний освітній простір закладу дошкільної освіти.

ПР-12. Будувати цілісний освітній процес з урахуванням основних закономірностей його перебігу. Оцінювати власну діяльність як суб'єкта педагогічної праці.

ПР-15 Визначати завдання і зміст різних видів діяльності дітей раннього і дошкільного віку на основі програм дошкільної освіти та знань про культурно-історичний досвід українського народу, загальнолюдські культурні та етико-естетичні цінності.

2. 3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

К3-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

К3-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

К3-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

К3-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

К3-6. Здатність до міжособистісної взаємодії.

К3-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ІІ. Фахові:

ФК-1. Здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації.

ФК-19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Тема 1. Предмет, методологія і завдання етнічної психології як науки.

Тема 2. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика).

Тема 3. Відмінності в предметі етнопсихології та інших наук. Історія розвитку етнопсихології.

Тема 4. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

Тема 5. Витоки вияву наукового інтересу до етнічної психології, особливості її зародження в Україні.

Тема 6. Психічний склад етносу як детермінанта людського розвитку.

Тема 7. Структурні компоненти психічного складу.

Тема 8. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.

Тема 9. Соціально-психологічна сутність поняття «нація». Основні етнічні та культурологічні ознаки нації.

Тема 10. Психологічні передумови цілісності нації: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.

Тема 11. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипна основа українського етносу.

Тема 12. Структуроутворюючий бік національної психіки: національний характер, національний темперамент, національний склад розуму, національні почуття й настрої, національні традиції й звички.

Тема 13. Загальна характеристика етнічних стереотипів.

Тема 14. Способи існування етносів: зародження; розширення; зниження (розпад) рівня активності; перехід у гомеостаз (статичний стан етносу).

Тема 15. Етнічні процеси: консолідація, асиміляція, інтеграція.

Тема 16. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.

Тема 17. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.

Тема 18. Психологічна специфіка етнічних конфліктів. Стратегії поведінки в міжетнічному конфлікті. Шляхи їх подолання.

Тема 19. Етнопсихологія родинних стосунків. Підготовка молоді до життя в поліетнічній сім'ї як один із засобів формування толерантної особистості.

Тема 20. Релігія і церква в етнонаціональному житті.

Тема 21. Поняття міжетнічної взаємодії. Основні етапи розвитку міжетнічних відносин.

Тема 22. Егоцентризм як механізм міжгрупового сприйняття.

Тема 23. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.

Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Етнопсихологія як наука. Теоретичні питання етнопсихології.

Феномен нації.

Тема 1. Предмет, методологія і завдання етнічної психології як науки.

Тема 2. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика).

Тема 3. Відмінності в предметі етнопсихології та інших наук. Історія розвитку етнопсихології.

Тема 4. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

Тема 5. Витоки вияву наукового інтересу до етнічної психології, особливості її зародження в Україні.

Кредит 2. Проблема етносу в етнопсихології. Структура етносу.

Тема 1. Психічний склад етносу як детермінанта людського розвитку.

Тема 2. Структурні компоненти психічного складу.

Тема 3. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.

Кредит 3. Сутність поняття «нація».

Тема 1. Соціально-психологічна сутність поняття «нація». Основні етнічні та культурологічні ознаки нації.

Тема 2. Психологічні передумови цілісності нації: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.

Кредит 4. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів

Тема 1. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипна основа українського етносу.

Тема 2. Структуроутворюючий бік національної психіки: національний характер, національний темперамент, національний склад розуму, національні почуття й настрої, національні традиції й звички.

Тема 3. Загальна характеристика етнічних стереотипів.

Кредит 5. Особливості міжетнічної взаємодії

Тема 1. Способи існування етносів: зародження; розширення; зниження (розпад) рівня активності; перехід у гомеостаз (статичний стан етносу).

Тема 2. Етнічні процеси: консолідація, асиміляція, інтеграція.

Тема 3. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.

Тема 4. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.

Кредит 6. Професіоналізм в міжнаціональних стосунках.

Тема 1. Психологічна специфіка етнічних конфліктів. Стратегії поведінки в міжетнічному конфлікті. Шляхи їх подолання.

Тема 2. Етнопсихологія родинних стосунків. Підготовка молоді до життя в поліетнічній сім'ї як один із засобів формування толерантної особистості.

Тема 3. Релігія і церква в етнонаціональному житті.

Тема 4. Поняття міжетнічної взаємодії. Основні етапи розвитку міжетнічних відносин.

Тема 5. Егоцентризм як механізм міжгрупового сприйняття.

Тема 6. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.

3. Структура навчальної дисципліни Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма навчання					
	Усього	у тому числі				
		Л	П	лаб	інд	Ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Етнопсихологія як наука.						
Теоретичні питання етнопсихології. Феномен нації						
Тема 1. Етнопсихологія як наука. Предмет, методологія і завдання етнічної психології як науки	6		2			4
Тема 2. Етнос. Нація. Народ.	6		2			4
Тема 3. Відмінності в предметі етнопсихології та інших наук. Історія розвитку етнопсихології	6		2			4
Тема 4. Сутність і етапи міжкультурної адаптації. Культурний шок.	6	2	2			2
Тема 5. Витоки вияву наукового інтересу до етнічної психології, особливості її зародження в Україні.	6		2			4
Разом за кредитом 1	30	2	10			18
Кредит 2. Проблема етносу в етнопсихології. Структура етносу						
Тема 1. Архетипи. Ментальність. Національний характер.	10		2			8
Тема 2. Механізми	10	2	2			6

функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів.					
Тема 3. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.	10	2			8
Разом за кредитом 2	30	2	6	18	

Кредит 3. Сутність поняття «нація».

Тема 1. Поняття «особистість» в етнопсихології	14	2			12
Тема 2. Психологічні передумови цілісності націй: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.	16	2	2		12
Разом за кредитом 3	30	2	4	24	

Кредит 4. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів

Тема 1. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипна основа українського етносу.	10	2	2		6
Тема 2. Структуроутворюючий бік національної психіки: національний характер, національний темперамент, національний склад розуму, національні почуття й настрої, національні традиції й звички.	10	2	2		6
Тема 3. Загальна характеристика	10	2	8		

етнічних стереотипів.					
Разом за кредитом 4	30	4	6		20

Кредит 5. Особливості міжетнічної взаємодії

Тема 1. Способи існування етносів: зародження; розширення; зниження (розділ) рівня активності; перехід у гомеостаз (статичний стан етносу).	10	2	2		6
Тема 2. Етнічні процеси: консолідація, асиміляція, інтеграція.	10		2		8
Тема 3. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.	6		2		4
Тема 4. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.	4		2		2
Разом за кредитом 5	30	2	8		20

Кредит 6. Професіоналізм в міжнаціональних стосунках.

Тема 1. Психологічна специфіка етнічних конфліктів. Стратегії поведінки в міжетнічному конфлікті. Шляхи їх подолання.	6	2	2		2
Тема 2. Етнопсихологія родинних стосунків. Підготовка молоді до життя в поліетнічній сім'ї як один із засобів формування толерантної особистості.	4		2		2
Тема 3. Релігія і церква в етноціональному житті.	6		2		4

Тема 4. Поняття міжетнічної взаємодії. Основні етапи розвитку міжетнічних відносин.	4					4
Тема 5. Егоцентризм як механізм міжгрупового сприйняття.	6		2			4
Тема 6. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.	4	2	2			
Разом за кредитом 6	30	4	10			16
Усього	180	16	44			120

4. Теми лекційних занять Денна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
<i>Кредит 1. Етнопсихологія як наука</i>		
Теоретичні питання	етнопсихології.	Феномен нації.
1.	Тема 1. Сутність і етапи міжкультурної адаптації. Культурний шок.	2
<i>Кредит 2. Проблема етносу та нації в етнопсихології. Структура етносу</i>		
2.	Тема 2. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів.	2
<i>Кредит 3. Сутність поняття «нація».</i>		
3.	Тема 3. Психологічні передумови цілісності нації: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.	2
<i>Кредит 4. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів</i>		
4.	Тема 4. Карл Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипічна основа українського етносу.	2
5.	Тема 5. Структуроутворюючий бік національної психіки	2
<i>Кредит 5. Особливості міжетнічної взаємодії</i>		
6.	Тема 6. Способи існування етносів	2
<i>Кредит 6. Професіоналізм в міжнаціональних стосунках</i>		

7.	Тема 7. Психологічна специфіка етнічних конфліктів. Стратегії поведінки в міжетнічному конфлікті.	2
8.	Тема 8. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.	2
Всього:		16

5. Теми практичних занять Денна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
-------	------------	----------------

Кредит 1. Етнопсихологія як наука

1.	Тема 1. Етнопсихологія як наука.	2
2.	Тема 2. Етнос. Нація. Народ.	2
3.	Тема 3. Відмінності в предметі етнопсихології та інших наук. Історія розвитку етнопсихології	2
4.	Тема 4. Сутність і етапи міжкультурної адаптації. Культурний шок.	2
5.	Тема 5. Витоки вияву наукового інтересу до етнічної психології, особливості її зародження в Україні.	2

Кредит 2. Проблема етносу в етнопсихології. Структура етносу

6.	Тема 6. Архетипи. Ментальність. Національний характер.	2
7	Тема 7. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів.	2
8.	Тема 8. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.	2

Кредит 3. Сутність поняття «нація».

9.	Тема 9. Поняття «особистість» в етнопсихології	2
10.	Тема 10. Психологічні передумови цілісності нації: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.	2

Кредит 4. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів

11.	Тема 11. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипна основа українського етносу.	2
12	Тема 12. Структуроутворюючий бік національної психіки	2
13.	Тема 13. Загальна характеристика етнічних стереотипів.	2

Кредит 5. Особливості міжетнічної взаємодії

14.	Тема 14. Способи існування етносів	2
15.	Тема 15. Етнічні процеси: консолідація, асиміляція, інтеграція.	2
16.	Тема 16. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.	2
17.	Тема 17. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.	2
<i>Кредит 6. Професіоналізм в міжнаціональних стосунках.</i>		
18.	Тема 18. Психологічна специфіка етнічних конфліктів.	2
19.	Тема 19. Етнопсихологія родинних стосунків.	2
20.	Тема 20. Релігія і церква в етноціональному житті	2
21.	Тема 21. Поняття міжетнічної взаємодії. Основні етапи розвитку міжетнічних відносин.	2
22.	Тема 22. Егоцентризм як механізм міжгрупового сприйняття.	2
23.	Тема 23. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.	2
Всього:		44

6. Лабораторні заняття Не заплановано навчальним планом

7. Самостійна робота Денна форма навчання

№ п/п	Назва теми	Кіль- кість год.
----------	------------	------------------------

Кредит 1. Етнопсихологія як наука

1.	Тема 1. Етнопсихологія як наука.	6
2.	Тема 2. Етнос. Нація. Народ.	6
3.	Тема 3. Відмінності в предметі етнопсихології та інших наук. Історія розвитку етнопсихології	6
4.	Тема 4. Сутність і етапи міжкультурної адаптації. Культурний шок.	6
5.	Тема 5. Витоки вияву наукового інтересу до етнічної психології, особливості її зародження в Україні.	6

Кредит 2. Проблема етносу в етнопсихології. Структура етносу

6.	Тема 6. Архетипи. Ментальність. Національний характер.	6
7	Тема 7. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів.	6
8.	Тема 8. Умови походження та модифікації етносу:	6

	антропологічні, лінгвістичні, культурні.	
<i>Кредит 3. Сутність поняття «нація».</i>		
9.	Тема 9. Поняття «особистість» в етнопсихології	6
10.	Тема 10. Психологічні передумови цілісності нації: каузальна атрибуція, соціальна категоризація.	6
<i>Кредит 4. Механізми функціонування і прояву етнопсихологічних феноменів</i>		
11.	Тема 11. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Архетипна основа українського етносу.	10
12	Тема 12. Структуроутворюючий бік національної психіки	6
13.	Тема 13. Загальна характеристика етнічних стереотипів.	4
<i>Кредит 5. Особливості міжетнічної взаємодії</i>		
14.	Тема 14. Способи існування етносів	6
15.	Тема 15. Етнічні процеси: консолідація, асиміляція, інтеграція.	4
16.	Тема 16. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.	6
17.	Тема 17. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.	4
<i>Кредит 6. Професіоналізм в міжнаціональних стосунках.</i>		
18.	Тема 18. Психологічна специфіка етнічних конфліктів.	2
19.	Тема 19. Етнопсихологія родинних стосунків.	4
20.	Тема 20. Релігія і церква в етнонаціональному житті	2
21.	Тема 21. Поняття міжетнічної взаємодії. Основні етапи розвитку міжетнічних відносин.	4
22.	Тема 22. Егоцентризм як механізм міжгрупового сприйняття.	4
23.	Тема 23. Підготовка педагогів для роботи в ЗДО із поліетнічним складом.	4
Всього:		120

8. Індивідуальне науково-дослідне завдання

Індивідуальне науково-дослідне завдання з курсу «Етнопсихологія» є видом позааудиторної самостійної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни і є необхідною умовою формування підсумкової оцінки з дисципліни. Така робота повинна бути індивідуалізованою з урахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо. Індивідуальне

науково-дослідне завдання з курсу «Етнопсихологія» виконується окремо кожним студентом. Завдання має комплексний характер і передбачає підготовку проєкту «Етнопсихологія моого рідного краю».

Загальні вимоги до виконання індивідуального завдання:

1. Завдання має бути виконано у вигляді презентації, виклад у науковому стилі з використанням малюнків, ескізів, фото-колажів, віршів тощо.

2. Основні структурні елементи: актуальність, мета і завдання дослідження, ступінь опрацювання теми / проблеми іншими науковцями, наукова новизна, джерельна база, хронологічні межі, об'єкт і предмет дослідження, методи дослідження, практичне і теоретичне значення дослідження, висновки.

3. Залучити цитати, ілюстрації, приклади.

5. Завершити роботу посиланнями на використані джерела.

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-балльною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64		
E	50-54	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння й засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, іспит) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу модуля.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється **відмінно**:

В повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу. Правильно вирішив усі тестові завдання.

Студенту виставляється **дуже добре**:

Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, в основному розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки. Правильно вирішив більшість тестових завдань.

Студенту виставляється добре:

В цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всеобщого аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки. Правильно вирішив половину тестових завдань.

Студенту виставляється достатньо:

Не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності, правильно вирішив меншість тестових завдань.

Студенту виставляється мінімальний задовільно:

Частково володіє навчальним матеріалом не в змозі викласти зміст більшості питань теми під час усних виступів та письмових відповідей, допускаючи при цьому суттєві помилки. Правильно вирішив окремі тестові завдання.

Кількість балів у кінці **семестру** повинна складати від 300 до 600 балів (за 6 кредитів), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 6 крд.

Поточне оцінювання та самостійна робота									КР	Накопичувал ьні бали/сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	100	600/100*
20	20	20	20	20	20	20	20	20		
T10	T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18		
20	30	30	20	20	30	20	30	20		
T 19	T20	T21	T 22	T23						
20	20	20	20	20						

10. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, твори-роздуми), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

У процесі навчання використовуються такі методи: словесні – бесіда, розповідь, пояснення, диспут; наочні – демонстрація, ілюстрація; практичні – вправа, практична робота. Найбільш дієвими є такі: лекції з використанням дидактичного матеріалу, психологічного інструментарію, мультимедійного проектора, схем, метод проектів, ділові, рольові, ситуативні ігри, психологічний тренінг, фільм-аналіз.

11. Рекомендована література

Базова

9. Етнічна психологія: Навч.-метод. Посібник./За ред. В.Д. Хруш. Івано-Франківськ, 2014. 189 с.
10. Пірен М. Основи етнопсихології: Підручник. К., 2019. 122 с.
11. Гнатенко П.І. Український національний характер. К., 2016. 206 с.
12. Гримич М. Два виміри національного характеру. Наука і суспільство. 2018. № 8. С. 27 – 31.
13. Липа Ю. Призначення України. Львів: Просвіта, 2020. 80 с.
14. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: Вид-во УВУ, 2018.
15. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: [учеб. для студ. вузов, обуч. по направлению подготовки и спец. «Психология»] М.: Аспект Пресс, 2013. 368 с.
16. Махній М.М. Етнічна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2015. 272 с.

Допоміжна

10. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія. І.В.Данилюк. К.: «САММІТ-КНИГА», 2017. 432с.
11. Міжкультурні відмінності в казуальній атрибуції Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г.Стефаненко. – 3-е изд., испр. и доп. М.: Аспект Пресс, 2014. 368 с.
12. Львовчіна А.М. Етнопсихологія. К., 2012. 302 с.
13. Орбан-Лембрік Л. Е. Соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування. // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. Вип. 8. Ч. 1. С. 3 – 19.
14. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія. Практикум. М., 2016. 265 с.
15. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс. К., 2020. 126 с.
16. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. К.: Наук. думка, 2014.
17. Этническая психология и общество. Под ред. Н.М. Лебедевой. М.: Старый Сад, 2019.
18. Юнг К. Об архетипах колективного бессознательного. Вопр. філософии. 2018. № 1.

12. Інформаційні ресурси

<https://www.youtube.com/watch?v=6j-1EvZrMQY>

https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжкультурна_комунікація

https://www.youtube.com/watch?v=JfbDGrpiX_U

<https://www.radiosvoboda.org/a/28533197.html>

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ ІЗ
ДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Автор:

Дрозд О.В.

Затверджено на засіданні кафедри від «26» серпня 2020 р.

Миколаїв 2020-2021

Згідно з діючою в університеті системою комплексної діагностики знань студентів, з метою стимулювання планомірної та систематичної навчальної роботи, оцінка знань студентів здійснюється за 100 – бальною шкалою.

Форми контролю знань студентів:

- поточний контроль, який може бути використаний у формі усного фронтального або індивідуального опитування, письмове індивідуальне опитування (особливо в разі перевірки матеріалу, який вивчався раніше, не безпосередньо на певному практичному занятті), написання та обговорення творчих завдань, повідомлень, індивідуальна і колективна перевірка письмових та усних завдань;
- підсумковий контроль знань студентів включає зведення результатів роботи студентів за усіма видами контролю та отримання (неотримання) допуску до екзамену.

Поточний контроль знань студентів включає оцінку за виступи на практичних заняттях, співбесіду на індивідуальних консультаціях, експрес-тестування, виконання практичних завдань.

Метою проміжного контролю, що проводиться наприкінці кожного кредиту, є визначення рівня володіння студентами знаннями, вміннями та навичками відповідно до рейтингової системи оцінювання знань, яка додається до робочої програми з Етнопсихології.

Підсумковий контроль знань студентів здійснюється в формі усного індивідуального опитування зожної теми.

Студент, який з різних поважних обставин не отримав необхідної кількості балів з будь-якої теми, має можливість самостійно її підготувати і пройти індивідуальний поточний контроль знань з цієї теми.

Максимальна сума балів поточного контролю, яку може набрати студент за один кредит – 60 балів:

- змістовний, вичерпний виступ на семінарському занятті при опитуванні студента оцінюється в 5 балів; кожне дополнення від 1 до 4 балів, в залежності від суті, обсягу і змісту;
- виступ з реферативним повідомленням або творчим завданням – до 10 балів;
- експрес-тестування з певної теми – 8 балів.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
ЕТНОПСИХОЛОГІЯ**

Спеціальність012 Дошкільна освіта

Автор:

Дрозд О.В.

Затверджено на засіданні кафедри від «26» серпня 2020 р.

Миколаїв 2020-2021

Лекція 1

Тема: Етнopsихологія як наука.

Мета:

ДИДАКТИЧНА МЕТА

- зоволодіти знаннями про сутність та завдання етнopsихології, її методами та напрямками;
- усвідомити значення, роль етнopsихології серед інших галузей психології;
- ознайомитись з принципами етнopsихології, її улаштуванням і змістом; засвоїти інформацію про методи дослідження;
- сформулювати поняття, уявлення про закономірності соціальних явищ.

ВИХОВНА МЕТА

- створити атмосферу емоційного підйому; викликати почуття гордості, інтересу, відповідальності, співпереживання, співчуття, радості поваги;
- прищепити професійні якості (уважність, охайність, осмислене ставлення до виконуваної роботи);
- навчити оцінювати з точки зору творчості, логічно мислити;
- прививати культурну поведінку;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство;
- сприяти формуванню ідей, поглядів, звичок;
- сприяти формуванню толерантності;
- удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи лекції: інформаційна лекція, проблемна лекція.

Дидактичні засоби навчання: словесні (посібники, методичні рекомендації), аудіовізуальні (планшет).

Ключові поняття: етнopsихологія, антропологічна школа, народний дух, географічний чинник, ментальність.

План:

1. Зародження етнopsихології в історії та філософії.
2. Етнopsихологічний аспект у філософських дослідженнях епохи Просвітництва.
3. Етнopsихологічні ідеї в німецькій філософії.
4. Психологія народів та історична психологія. Дослідження закономірностей соціальних явищ.

Література до теми:

1. Бороноев А.О., Павленко В.Н. Этническая психология. – СПб, 2011.
2. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, 2005.
3. Львовчина А.М. Етнopsихология: Навч. Пос. – К.: МАУП, 2002.

4. Крысько В. Г., Деркач А. А. Этнопсихология. Теория и методология: Учебное пособие. – Ч. 1. – М., 2012.
5. Павленко В.Н., Таглин С.А. Введение в этническую психологию: Учебное пособие. – Харьков, 2006.
6. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія: Навч. посібн. - К.: Каравела, 2011. - 264 с.
7. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник. / За ред. Л. Е. Орбан та ін. – Івано-Франківськ, 2009.

1. Зародження етнопсихології в історії та філософії

Витоки етнопсихології розпочинаються з праць античних філософів та істориків: **Геродота, Гіппократа, Таніга, Плінія, Страбона**.

Геродот, якого вважають засновником історії, етнографії та етнопсихології, багато подорожував і розповідав про дивовижні особливості народів, з якими зустрічався, їх вірування, релігію, мистецтво, побут. У своїй роботі «Історія» **Геродот** вперше здійснив порівняльний аналіз особливостей життя і характерів різних народів за допомогою навколошнього середовища. За результатами власних спостережень він подав етнографічний опис Скіфії, до якого ввійшли розповіді про богів, звичаї скіфів, міфи про їх походження. **Геродот** звернув увагу на такі характерні якості скіфів: жорстокість, неприступність, суворість. Наявність цих якостей, на його думку, зумовлюється особливостями навколошнього середовища (рівнина з багатьма ріками та травами) і способом життя скіфів (кочовий).

Іншими дослідниками Древньої Греції також було помічено вплив навколошнього середовища на формування психічних особливостей різних народів. Так, **Гіппократ** вважав, що провідними об'єктивними чинниками всіх відмінностей між народами, їх поведінки, звичаїв, виступають природа та клімат території проживання народу. Констатуючи відмінності в культурі, традиціях, зовнішньому вигляді народів і племен, давні мислителі прагнули виділити чинники цих відмінностей.

Основоположником етнопсихології є **Дж. Б. Віко**. У своєму трактаті «Про загальну природу речей» він розглянув проблеми розвитку народу, зумовленість його психологічних особливостей. **Дж. Б. Віко** встановив, що кожне суспільство в історії свого розвитку проходить три епохи: 1) епоху богів; 2) епоху героїв; 3) епоху людей, а психічні особливості людини як представника певного народу з'являються в ході історії цього народу. Водночас діяльність кожної окремої людини визначає **народний дух**.

У другій половині XIX ст. в європейській соціології з'явилися різноманітні наукові течії, що розглядають людське суспільство як таке, що тотожне тваринному світові. До цих течій належать: **антропологічна школа в соціології, органічна школа, соціальний дарвінізм**. Провідне положення, яке об'єднує ці течії, полягає в тому, що їхні представники недооцінювали особливості об'єктивних тенденцій, а на суспільні явища механічно переносили відкриті **Ч. Дарвіном** біологічні закони.

Прихильники цих течій намагалися довести, що існує прямий вплив біологічних законів на соціальне, економічне та духовне життя народу. Вони намагалися обґрунтувати «теорію» про безпосередній вплив анатомо-фізіологічних задатків на психіку і на цій основі пояснити риси їх внутрішнього, морально-духовного складу за допомогою біологічних ознак.

2. Етнопсихологічний аспект у філософських дослідженнях епохи Просвітництва.

У Новий час, час бурхливого розвитку капіталізму, для пояснення чинників відмінностей між народами і племенами дослідниками найчастіше використовувалися **географічні фактори**. Основна ідея географічного детермінізму полягає в тому, що провідним чинником розвитку будь-якого суспільства є географічне положення га кліматичні умови.

Географічний детермінізм є необхідним для інтерпретації таких етнопсихологічних висновків:

- 1) чому в світі неможливо знайти два абсолютно однакові народи за етнічно-психологічними ознаками і побутом;
- 2) наявність відмінностей у розвитку інтелекту, проявах емоцій у представників різних народів.

У філософських дослідженнях французьких просвітителів вперше з'явилося етнопсихологічне поняття «**дух народу**», яке вдалося пояснити за допомогою географічного детермінізму. Видатний французький філософ **Ш.Монтеск'є** визначив поняття «**дух народу**» як **характерні психологічні риси народу**. Дух народу необхідно вивчати для того, щоб зрозуміти суть суспільства та особливості його політико-правових засад.

Мислитель зазначив, що народний дух формується об'єктивно під впливом моральних і фізичних чинників. До фізичних чинників, які впливають на історію розвитку суспільства та загальний дух народу, він відніс: географічне положення, клімат, ґрунти, ландшафт. **Ш. Монтеск'є** навів такі приклади впливу клімату як найважливішого чинника на дух народів: *характерними особливостями жителів південних країн з жарким кліматом є нерішучість, лінь, нездатність до подвигів і розвинута уява; представники північних народів вирізняються відвагою та аскетизмом*. Водночас він зауважив, що клімат впливає на дух народу не лише безпосередньо, а й опосередковано. Таким чином, залежно від кліматичних умов і ґрунту складаються традиції та звичаї, які в свою чергу впливають на життя народу. В процесі історичного розвитку безпосередній вплив клімату на дух народу зменшується, а дія інших чинників посилюється. *Наприклад, природа і клімат управляють дикунами, звичаї - китайцями, а закони - японцями*.

Серед моральних чинників виокремлювалися: релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, звичаї, традиції, норми поведінки, які набувають великого значення у цивілізованому суспільстві.

Дотримання положень географічного напрямку зумовило появу хибних уявлень про незмінність національної психології народу. Досить часто в одній і

тій самій географічній зоні проживають різні народи, які повинні бути схожими один на одного. Однак упродовж багатьох тисячоліть у житті людства відбувались різноманітні трансформації (zmіни суспільно-економічних систем, появу нових суспільних класів та соціальних систем, нових форм етнічних взаємин, об'єднання племен і народностей), що призвели до значних змін звичаїв, традицій та психології народів.

Абсолютизація ролі географічного чинника в розвитку національних якостей народів сприяла утвердженню наукової думки про незмінність таких якостей.

У цей період з'являються й інші погляди щодо національної психології. Англійський філософ Д. Юм у роботі «**Про національні характери**» найважливішими чинниками розвитку національної психології назвав такі: соціальні (моральні) чинники, до яких він відносив обставини соціально-політичного розвитку суспільства (форми правління, соціальні перевороти, стан етнічної спільноті, рівень життя народу, відносини з іншими етнічними спільнотами і т. ін.).

Важливою умовою розвитку загальних рис національного характеру людей (загальні схильності, звичаї, звички, афекти) він вважав спілкування у процесі професійної діяльності. Спільні інтереси сприяють становленню загальнонаціональних рис духовного обрису, єдиної мови та інших складових етнічного життя. окремі частини народу об'єднуються також на основі спільних економічних інтересів. Таким чином, Д. Юм зробив висновок про діалектику співвідношення між особливостями різноманітних професійних груп і специфікою національного характеру людей.

3. Етнопсихологічні ідеї в німецькій філософії

Зародження етнопсихології як самостійної науки відбулося в середині XIXст. у Німеччині. Засновниками етнопсихології вважають німецьких мислителів **М. Лацаруса та Г. Штейнталя**. Дослідники вказали на потребу у вивчені законів душевного життя не лише окремих індивідів, а й цілих спільнот, зокрема, народів. Усі індивіди, які належать до одного народу, вирізняються однаковим **народним духом**, тобто своєю психічною схожістю (самосвідомістю, етнічною ідентичністю). Народний дух, який виявляється у мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках, є предметом вивчення **психології народів**. На думку **М. Лацаруса** та **Г. Штейнталя**, основними завданнями цієї науки виступають: 1) пізнання психологічної сутності народного духу; 2) відкриття законів, за якими відбувається внутрішня діяльність народу в житті, мистецтві та науці; 3) з'ясування основних чинників виникнення, розвитку і зникнення особливостей якого-небудь народу. Отже, **психологія народів** розглядалася як наука, в якій пояснюються та зводяться до психологічної сутності загальні закони мови, мистецтва, науки, релігії, вдачі та інших елементів духовної культури. Водночас, характеристика духу окремих народів виступала предметом вивчення **психологічної етнології**, тоді як дух народу в цілому досліджувала **історична психологія народів**.

М. Лацарус і Г. Штейнтель зазначили, що психологія народів є продовженням індивідуальної психології, оскільки дух народу знаходиться в індивідах. Однак вони застерігали від ототожнення цих наук, звертаючи увагу на

те, що багато індивідів утворюють народ лише у тому випадку, коли дух народу об'єднує їх в єдине ціле.

Поняття «народного духу» вивчалося й відомим німецьким філософом **I. Гердером**. Він визначив «дух народу» як щось безтілесне, не розрізняючи його з поняттями «душа народу» та «народний характер». «Душу» **I. Гердер** розглянув на рівні з іншими ознаками народу: мовою, звичаями, традиціями й т. ін. і вважав, що її можна пізнати за допомогою усної народної творчості. Тому, на перше місце він поставив вивчення усної народної творчості, вважаючи, що світ фантазії як найкраще відображає душу народу. Дослідник підкреслив залежність психічних компонентів від клімату, ландшафту та припустив вплив способу життя, виховання, суспільного устрою та історії.

Дослідник здійснив спробу порівняльного опису слов'ян і німців.

Гегель у роботі «**Феноменологія духу**» також використав поняття «дух народу», що дається надприродною силою і розкривається через суспільний розвиток. Дух народу має певну визначеність, що зумовлюється розвитком світового духу. Завдяки народному духу в кожного етносу з'являється власний світ, своя культура, релігія, звичаї, що в свою чергу, визначають своєрідний державний лад, закони, поведінку людей, їх долю та історію. Проявом абсолютноного духу, який існує відокремлено від об'єктивної основи життяожної спільноті, за **Гегелем є національний характер**. З іншого боку, філософ розглянув національний характер як соціальне явище, що детерміноване соціокультурними, природними і географічним чинниками. Національний характер відрізняється від темпераменту, оскільки національний характер пов'язаний з цілим народом, а темперамент - з окремим індивідом.

Гегель вивчав характери європейських народів, відзначивши не лише їх своєрідність, а й певну схожість. Описуючи риси їх національного характеру, він вирізнив здатність до інтелектуального сприймання світу, склонність до консерватизму, дотримання традицій. Італійські та іспанські національні характери є схожими один на одного, їх провідною рисою є індивідуалізм. Основними рисами національного характеру німців виступають: глибина думки, поміркованість і витримка, що визначають їх успіх у всіх сферах діяльності.

Основними ідеями в роботах **O. Конга** було ствердження того, що суспільство у своєму розвитку проходить три етапи: 1) теологічний; 2) метафізичний, на якому панують філософські ідеї; 3) позитивний, який характеризується пануванням ідей націоналізму. Він розглянув сім'ю як клітинку єдиного організму - суспільства і вказував на необхідність її вивчення.

4. Психологія народів та історична психологія.

Дослідження закономірностей соціальних явищ

У середині XIX ст. спостерігався бурхливий розвиток етнографії, психології, мовознавства, що привів до відокремлення етнопсихології в самостійну науку.

Ідеї **M. Лацаруса** та **Г. Штейнталя** про виділення психології народів як особливої галузі психологічних знань підтримав **В. Вундт**. У своїй десятитомній праці «**Психологія народів**» він вказав на можливість існування національної психології як продовження та поглиблення індивідуальної психології. **В. Вундт**

підкреслив, що **психологія народів** - це наука про душу народу, яка виявляється в мові, міфах, звичаях, етиці, моралі, релігії.

У поглядах **В. Вундта** є ряд відмінностей від теорії **М. Лацаруса і Г. Штейнталя** щодо основних підходів до вивчення психології народів.

Зокрема, **В. Вундт** використав поняття «душа народу», а не поняття «дух». Душа народу не існує поза індивідами, не є безтілесною, однак без індивіда душа народу - ніщо. Дослідник стверджував, що спільне життя індивідів, їх взаємодія між собою повинна породжувати нові явища зі своїми законами, які хоча не суперечать законам індивідуальної свідомості, але й не зводяться до них. **В. Вундт** підкреслив, що уявлення багатьох представників народу виявляються, передусім, у мові, міфах, звичаях, а решта елементів духовної культури є вторинними, наприклад, релігія і мистецтво.

Послідовником цього напрямку був **Г. Шпет** (професор Московського університету), який вважав, що предметом вивчення етнопсихології є типові колективні переживання. Він вказав на те, що самі продукти культури - мова, міфи, звичаї, наука та релігія не містять нічого психологічного. Психологічним аспектом є ставлення до продуктів культури, до суті культурних явищ. А це ставлення виявляється у формі переживань. Тому, аналізуючи продукти культури етнопсихологія виявляє типові колективні переживання. Те, що **Г. Шпет** назвав колективними переживаннями, сьогодні можна назвати **ментальністю**.

Досить актуальною є думка **Г. Шпета** про те, що належність людини до народу визначається не її біологічною спадковістю, а свідомим прилученням до тих культурних цінностей, святынь, які утворюють зміст історії народу

Основні положення західних етнопсихологіє були розвинуті представниками теорії **психології мас**, яка з'явилася у **XIX** ст. і ґрунтувалася на ідеї співвідношення індивіда та соціального середовища. Так, поведінка представників якої-небудь спільноті визначається переважно **наслідуванням**, характерною ознакою якого є знеособлення, переважання ролі почуттів над інтелектом.

Г. Лебон у своїй роботі **«Психологія народів і мас»** визначив основні чинники, які зумовлюють напрямок суспільного руху. До таких чинників він відніс: душу раси; вплив вождів; наслідування, навіювання; взаємне зараження. Основна ідея його теорії полягає у тому, що скupчення людей впливає на поведінку окремого індивіда, однак натовп неспроможний управляти собою, тобто він не здатний до самоуправління, а потребує вождя.

У межах цього напрямку працював і **Е. Дюркгейм**, який вивчав закономірності суспільних явищ, відмежовуючи їх від явищ психологічних. Він визначив, що соціальні явища існують поза індивідами і відстоюють ідею існування колективної душі.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні етнопсихологічні ідеї Геродота та Гіппократа.
2. З якою метою в етнопсихології використовується географічний детермінізм?

3. Розкрийте сутність основних етнопсихологічних ідей німецьких мислителів М. Лацаруса та Г. Штейнталя.
4. Опишіть погляд І. Гердера на поняття “дух народу”.
5. Охарактеризуйте думки Г.В.Ф. Гегеля про поняття “дух народу” та “національний характер”.
6. Проаналізуйте основні підходи В. Вундта до вивчення психології народів.
7. Визначте колективні переживання за Г. Шпетом.

Лекція 2

Тема: *Етнос. Нація. Народ.*

Мета:

ДИДАКТИЧНА МЕТА

- оволодіти знаннями про етнос, націю, народ;
- усвідомити психологічні передумови цілісності нації;
- ознайомитись із казуальною атрибуцією, соціальною категоризацією.
- сформулювати поняття, уявлення про етнічні групи.

ВИХОВНА МЕТА

- сприяти формуванню національної самосвідомості, толерантності;
- виховувати професійні риси, почуття відповідальності, творче мислення;
- удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи лекцій: інформаційна лекція, проблемна лекція.

Дидактичні засоби навчання: словесні (посібники, методичні рекомендації), аудіовізуальні (планшет).

Ключові поняття: етнос, нація, народ, казуальна атрибуція, соціальна категоризація.

План:

1. Поняття етносу.
2. Поняття народу.
3. Поняття нації.
4. Психологічні передумови цілісності нації: казуальна атрибуція, соціальна категоризація.

Етнопсихологія належить до тих наук, які вивчають лише великі групи. Великі групи створюють конкретні соціальні норми, цінності, установки, потреби, які індивід засвоює засобами навчання та виховання в малих групах.

Великі групи поділяються на два види:

випадкові (стихійні), вони нетривалі у своєму існуванні, швидкоутворювані та швидкорозсіювані, досить різномірні за складом (наприклад, натовп, глядацька аудиторія, публіка та ін);

закономірно утворені, які склалися в ході історичного розвитку, довготривалі, стійкі у своєму існуванні групи (наприклад, нація, народність, плем'я; професійні групи, соціальні класи, вікові групи та ін.).

Спільною особливістю великих груп є наявність специфічних регуляторів поведінки. Такими регуляторами є звичаї, традиції, обряди, які зумовлені суспільною практикою даної групи. Єдність особливостей життєвої позиції групи з регуляторами поведінки характеризує спосіб життя групи. Дослідження способу життя передбачає вивчення форм спілкування, типу контактів між людьми і передусім специфічної мови народу, представників певної професії чи класу й т. ін. Прикладами цієї мови можуть виступати літературна мова, жаргон, діалекти тощо.

Одним з базових понять етнопсихології є поняття “етносу” чи “етнічної спільноти”. Уперше термін “етнічна спільність” було введено до наукового обігу в 1957 р. М.М.. Чебоксаровим і М.Г. Левіним. Вони вважали, що це поняття є набагато ширшим у порівнянні з поняттям “народ”.

Етнічна спільність - це тип великої соціальної групи, який формується та розвивається природно-історичним шляхом і може існувати у двох видах:

як реальна (компактна) сукупність людей, що завдяки відносній цілісності є самостійним суб'єктом історичного та соціального процесу;

в дисперсному (розсіяному) стані (входить до чисельніших етнічних спільнот як їх структурне утворення).

Найвдаліше визначення етносу, що ґрунтувалося на проведених теоретичних дослідженнях, було запропоновано етнографом Ю.В. Бромлеем. Етнос - це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етонімі).

Окрім такого вузького розуміння поняття етносу, Ю.В. Бромлей розглядає етнос, в широкому розумінні цього слова, як етно-соціальний організм (наприклад, нація з її економічною і політичною спільністю).

Основними ознаками етносу в різних формах його існування є:
наявність шлюбно-сімейних зв'язків;
спільність території та політичного устрою;
мова;
економічна єдність.

Упродовж десятиліття (1957-1968 рр.) науковцями обговорювалася проблема визначення поняття “етнічна спільність” та його основних ознак. Не викликали заперечень такі ознаки етнічної спільноті: спільність мови (за допомогою мови виявляється культура) і спільність території. Щодо ознаки “економічна єдність” такої одностайності не існувало. Деякі дослідники висловлювали думку про те, що економічна єдність визначається політичними, а не етнічними межами і тому притаманна не нації чи етносу, а державі.

У вітчизняній психологічній науці дотримуються погляду, згідно з яким етноси можуть існувати у різних формах. Найпопулярнішою є історично-стадіальна типологія, згідно з якою виокремлюють такі основні форми етносів: клани, плем'я, народність, нація. Водночас у вітчизняній науці найбільш вживаними є такі поняття: плем'я, народність, нація; у зарубіжній - плем'я і нація. Отже, поняття етносу є найширшим у порівнянні з іншими наведеними вище поняттями, якими позначено його форми.

Клани - це групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах.

Спрощено можна визначити клани як союзи двох типів:

родові союзи (загальновідомі шотландські клани), з яких розпочалося утворення політичних інститутів;

тотемічні, тобто такі, що є схожими до сімейних союзів на релігійних засадах. Тотемізм - це сукупність релігійних уявлень та вірувань, що ґрунтуються на культі тварин чи рослин, які вважаються предками клану, і на вірі в кровні родинні зв'язки між усіма членами клану та з будь-якою твариною або рослиною. Клани, що існували у первісних суспільствах, й дотепер відіграють важливу роль у суспільствах Китаю та Японії.

Більш високою, у порівнянні з кланами, формою соціальної організації є **плем'я**. Існування етносу у формі племені було властивим для первіснообщинного ладу. Основною його ознакою виступає те, що типом соціального зв'язку, який їх об'єднував в єдине ціле, був принцип родинних зв'язків і відносин. До племені належить значна кількість родів і кланів. Плем'я вирізняється своєю внутрішньою формою організації: вождь, рада племені тощо, які вирішують усі важливі питання. Типовим для племені є його незначна чисельність та низька розвиненість продуктивних сил. Племінна самосвідомість ґрунтуються на уявленнях про спільність походження усіх членів племені від одного праща.

З плином часу племена та їх союзи трансформувалися у народності.

Народність (чи народ) - це етнічні спільноти тих докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Поняття "народ" є багатозначним. Ним позначають і населення міст чи селищ, і спільність, яка пов'язана з певною територією, має власну мову, розвинену культуру, політичний устрій і систему влади. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою. У порівнянні з племенем народність є різноманітнішою, оскільки в ній значно більша кількість членів та існує розшарування на класи. Народи (або народності) вирізняються своєю культурою.

Поступове утвердження капіталістичної формації призвело до появи націй. Під **нацією** розуміють народ, що живе спільним історичним життям, усвідомлює власну єдність, має спільну історичну пам'ять і досвід, спільні духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ. Націю об'єднують територіальні, економічні, внутрішні, культурно-інформаційні зв'язки. Основним критерієм та ознакою нації виступає **національна самосвідомість**. Відсутність свідомості, самосвідомості та пам'яті перетворює націю у населення певної території (Ю. Бромлей).

Нація виступає найвищою формою існування етносу. Основними ознаками, що вирізняють націю з-поміж інших етнічних спільностей є не стільки рівень соціально-економічного розвитку, скільки її внутрішня структура, яка ґрунтуються не на кровному спорідненні, а на соціальному принципі.

Визначальними харacterистиками нації є: велика внутрішня згуртованість і високий рівень національної свідомості.

Основними ознаками нації виступають:

спільність мови (для держави спільність мови не обов'язкова);

спільність території (наприклад, народи Англії та США користуються спільною мовою - англійською);

спільність економічного життя;

спільність матеріальної та духовної культури;

національна самосвідомість.

Лише сукупність цих ознак утворює сутність поняття “нація”.

Основою для формування нації виступає колективне усвідомлення почуття спільноті, яке виявляється у прагненні жити разом. Найвищою формою прояву цього прагнення є прагнення мати свою державу. Спільність долі є найважливішим чинником формування нації. Представникам нації притаманне відчуття того, що вони об'єднані в одне ціле сумісним володінням спільною спадщиною в минулому і спільною долею в майбутньому (Емерсон).

Нація - це історично стійка спільність людей, яка з'явилася завдяки спільноті мови, території, економічного життя і психічного складу, що виявляється у спільноті культури. Така спільність складається історично, вирізняється стійкістю, не базуючись на расовій чи племінній озnaці. Наприклад, сучасна італійська нація сформувалася впродовж століть з римлян, германців, еtruskів, арабів, греків.

Значення нації для розвитку її представників полягає в наступному:

- а) нація - це стійка форма спільноті, що існує тисячоліттями;
- б) нація створює стійку культурну спадщину;
- в) нація формує сильне почуття ідентифікації індивіда із спільністю і виступає провідним чинником його особистісного самовизначення;
- г) нація сприяє появі почуття солідарності між членами спільноти й антагонізму по відношенню до чужих.

Населення України має всі ознаки нації. Тому, українці - це нація.

Існує чітка класифікація етнічних спільностей, згідно з якою з-поміж усіх етнічних спільнот виокремлено кілька “основних етнічних підрозділів”, тобто сукупностей людей, які вирізняються найбільшою інтенсивністю етнічних властивостей і є самостійними одиницями суспільного розвитку.

Основними етнічними підрозділами є:

“елементарні етнічні одиниці” (мікроетнічні одиниці) - це ті найменші складові частинки основної етнічної спільноті, що є межами поділу останньої. Наприклад, сім 'я, етнічна група і т. ін.'.

“субетнічні підрозділи” - це спільноті, в яких основні етнічні властивості виражені з меншою інтенсивністю, у порівнянні з основними етнічними одиницями (мають певну специфіку), і є складовими частинами цих одиниць. Такі спільноті вважаються етнографічними групами. Наприклад, з-поміж українців виділяють: бойків, лемків, гуцулів, поліщуків тощо.

“міжетнічні спільноти” (макроетнічні одиниці) - це утворення, до яких належить кілька основних етнічних підрозділів. Міжетнічні спільноти характеризуються меншою інтенсивністю етнічних властивостей у порівнянні з іншими етнічними підрозділами. Міжетнічні спільноти вирізняються схожими рисами культури та спільною самоусвідомленістю. Це, наприклад, мовні сім'ї та групи (слов'яни, ромаио-германці тощо).

Одна і та сама людина може належати водночас до кількох етнічних підрозділів. Наприклад, **українець** (основний етнографічний підрозділ, етнос); **гуцул** (етнографічна група, субетнос); **слов'янин** (метаєтнічна спільнота).

Етнічна група - це внутрішній підрозділ етносу, що має етнічну самосвідомість. Найчастіше це поняття використовується для позначення частини етносу, яка проживає на інших етнічних територіях, однак має з власним етносом спільну мову, культуру, віру, відчуття тотожності з ними. Наприклад, компактне проживання українців у Канаді із збереженням української культури та мови.

Національна меншина - це менша за чисельністю група у порівнянні з етнічною, яка не займає панівного положення, представники якої є громадянами цієї держави, однак за етнічними, релігійними чи мовними характеристиками посідають такі позиції, що відрізняють їх від характеристик основної частини населення, і водночас виявляють почуття солідарності з метою збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови.

Етнічний розвиток відбувається дискретно, що зумовлено внутрішніми і зовнішніми процесами, які певним чином впливають на існування етносу.

В зв'язку з цим виділяють такі способи існування етносів:

зародження (етнос з'являється у результаті асиміляції, він є першим у часовому плані);

розширення, спосіб, згідно з яким етнос намагається приєднати до себе інші, менші за чисельністю етноси, які територіально розміщені неподалік. Цей період характеризується зростанням самосвідомості. В ході розширення етнос постійно прогресує, оскільки постійно відбуваються внутрішні психологічні процеси, які зумовлюють його неперервний розвиток. Розвиток національної самосвідомості сприяє гармонізації етносу. Цей процес здійснюється до того часу, доки всередині етнічної спільноті не будуть виділятися за окремими ознаками нові етнічні групи. Таке прагнення з'являється внаслідок диференціації даної етнічної спільноті за певними критеріями;

зниження рівня активності чи **роздяд**. Етнос перестає поглинати сусідні етноси, менше виявляє активність і національну свідомість. Процеси, які відбуваються на попередньому етапі сприяють падінню рівня етнічної самосвідомості, призводять до знецінення національних ідей, оскільки

особистісні мотиви переважають над національними. Етнос стає легко вразливим, що може призвести до його злиття з іншими етносами, до втрати усіх ознак етносу (території, мови, єдності) або до зовнішньої агресії;

перехід розпаду в гомеостаз, тобто статичний стан етносу. Гомеостаз - це рухливий виважений стан етнічної спільноти, що зберігається засобами її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу. Наприклад, у стані гомеостазу перебувають індійські племена Північної Америки, що зберегли розвиток і культуру кінця XIX- початку ХХ століття і не розпалися у зв'язку з наявністю в них високого рівня розвитку етнічної самосвідомості.

Таким чином, визначені вище поняття не є рівнозначними і дозволяють описувати різноманітні соціальні утворення, враховуючи їх специфіку.

Лекція 3

Тема: Етнічні процеси і способи існування етносів.

Мета:

ДИДАКТИЧНА МЕТА

- оволодіти знаннями проетнічні процеси і способи існування етносів;
- усвідомити сучасні етнічні процеси.
- ознайомитись із поняттям маргінальності.
- сформулювати поняття, уявлення про етнічні модифікації.

ВИХОВНА МЕТА

- сприяти формуванню національної самосвідомості, толерантності;
- виховувати професійні риси, почуття відповідальності, творче мислення;
- удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи лекції: інформаційна лекція, проблемна лекція.

Дидактичні засоби навчання: словесні (посібники, методичні рекомендації), аудіовізуальні (планшет).

Ключові поняття: модифікація, маргінальність, консолідація, асиміляція, дисперсія.

План:

1. Умови походження та модифікації етносу.
2. Сучасні етнічні процеси.
3. Поняття маргінальності.

1.Умови походження та модифікації етносу.

Зосереджуючи увагу на проблемах становлення або зміни етносу, зазначимо, що нема в історії випадків, коли етногенез, тобто формування того чи іншого етносу, відбувався за якимось єдиним правилом. Ряд учених-етнопсихологів намагались складний процес етногенезу народів втиснути у схему, за якою

вони начебто пройшли такий шлях: *племінні союзи — народності — нації*. Але, як справедливо зазначає Л. Шкляр, як немає народів, які пройшли усі рівні суспільно-економічних формаций, так немає (хіба що за рідкісним винятком) націй, які пройшли всі стадії етногенезу — від родоплемінної спільноти до національних утворень³.

Цікавим прикладом, який ілюструє складність не тільки схематичної побудови процесу етногенезу, а й відтворення реального етногенезу конкретної нації, може бути дискусія, що виникла щодо етногенезу української нації. Ця дискусія так і не завершилась. Згідно з однією версією український етнос з'явився у період феодального роздроблення, на руїнах Київської Русі приблизно у XIII–XIV ст. Водночас відбувався етногенез і російської нації.

Інша версія склалась на рубежі XIX–XX ст. і, згідно з нею, український народ — прямий спадкоємець культури Київської Русі, а його етнічні корені сягають в епоху скіфів і сарматів, антів та гунів і навіть кельтів. Її підтримували видатні українські історики М. Костомаров і М. Грушевський, її сьогодні підтримують українські патріоти. Але ця версія ще у XIX ст. зазнавала жорсткої критики з боку державної школи імперської історіографії за “сепаратизм”, тобто відхід від ідеї східнослов'янської єдності. Критикується вона і зараз з боку російських історіографів.

Так, Л. Гумільов охарактеризував згадану версію як прояв “войовничого провінціоналізму”, що в перекладі на мову психології може означати те, що українці, переймаючись комплексом меншовартості, створюють дуже амбітні теорії свого походження, і це є не що інше, як процес гіперкомпенсації цього комплексу. Отже, крапка в цій дискусії ще не поставлена.

1. Сучасні етнічні процеси.

Етногенез як сукупність соціально-культурних і біологічних процесів появився і зникнення етносів проявляється в етнічних процесах, які фіксують послідовний розвиток етносів.

Поняття «етнічні процеси» з'явилося наприкінці XIX ст., але було обґрунтоване лише в 20-х рр. XX ст. У 60 – 70-х рр. XX ст. утвердилося два підходи до розуміння етнічних процесів: перший тлумачив їх як кардинальні зміни, що завершуються зміною етнічної самоідентифікації; другий розглядав їх лише як постійні еволюційні зміни.

Етнічні процеси – це різноманітні етнокультурні, етносоціальні і етнополітичні зміни рис і властивостей етнічних спільнот упродовж їх існування. Найшвидше змінюються соціально-економічні і політичні параметри етносів. Всі етнічні процеси поділяються на *етнооб'єднуючі (інтеграційні)* та *етнороз'єднуочі*

(дезінтеграційні).

Етнооб'єднуючі процеси проявляються у злитті, зміщенні, зближенні, об'єднанні етнічних спільнот, які посилюють єдність усіх складових етносів. До них належать: етнічна консолідація, етнічна асиміляція та ін.

Етнічна консолідація – процес злиття, об'єднання кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос, посилення його внутрішньої єдності, згладжування між його внутрішніми складовими.

Етнічна асиміляція – поглинання, розчинення самостійного етносу в середовищі іншого, звичайно більшого, більш розвинутого політично, економічно чи культурно. Внаслідок асиміляції відбувається зміна етнічної і культурної орієнтації та самоідентифікації.

Приклади моделей етнооб'єднуючих процесів:

Римська модель – племена латинян створюють свою державу, асимілюють підкорені народи, розширяють громадянство на всіх латино мовних і зараховують їх до римського етносу.

Києво-Руська модель – військово-політична сила консолідує в єдиній державі етнічно близькі східнослов'янські племена.

Французька модель – держава з її прагненням об'єднати певні території прискорила консолідацію романомовного, германомовного і кельтомовного населення в окремий етнос.

Німецька модель – глибокий племінний, культурно-побутовий і діалектний поділ германських племен зумовив складання кількох десятків феодальних держав, що об'єднались у «Священну Римську імперію германської нації», яка згодом стала Германською імперією.

Українська модель – державно і політично розчленований етнос прагнув соборності і власної державності.

Етнороз'єднуючі процеси розчленовують єдиний етнос чи етнополітичне утворення на кілька складових. До цих процесів належать: етнічна парціація, етнічна дисперсізація.

Етнічна парціація (лат. – частковий, окремий) – процес поділу єдиного етносу на кілька частин, кожна з яких набуває власної етнічності, майже не ототожнює себе зі своїм етнічним предком.

Етнічна дисперсія (лат. – розсіяний) – процес відокремлення від етносу окремих

його частин, які не набули характеристик і властивостей самостійних етносів, а залишились чи стали субетносами або етнографічними групами.

Приклади моделей етнороз'єднуючих процесів:

Ісландська модель – переселенці-вікінги, освоївши безлюдну землю, відрівавшись від рідного краю, розвинулись в окремий етнос.

Іспанська модель – завойовники-конкістадори і переселенці, змішавшись з підкореними індіанцями, визначили етнічне обличчя нових іспаномовних етносів Латинської Америки.

Австрійська і молдавська модель – частина етносу, маючи власну державу, поступово формується в окремий етнос.

Сикхська модель – з конфесійної групи панджабців розвинулась окрема етноконфесійна група, а на її основі сформувався сучасний сикхський етнос.

3. Поняття маргінальності.

Поняття маргінальності вживается досить часто в значенні *пограничності, переходності, невизначеності*. Так, у багатьох дослідженнях з етнопсихології йдеться про *етнічних маргіналів* — людей, які не мають чітких етнокультурних орієнтацій, не можуть з упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу, до тієї або іншої культури. Гіперболізуючи свою позицію, вони іноді називають себе “громадянами світу”. Таке явище, як маргіналізація, стає можливим, по-перше, через міжетнічні шлюби, а по-друге, через міграцію населення.

Цікаво зазначити, що діти, які народились від міжетнічних шлюбів, все ж таки не мають великих складностей у визначенні своєї етнічної належності. Складнішим і поширенішим явищем є так звана **культурна маргінальність**. Мільйони людей, які проживають за межами території проживання свого етносу, стають причетними до культури іншого етносу. Представники малочисельних народів живуть на рубежі культур, одна з яких є, як правило, вищою за показниками рівня соціально-економічного розвитку або за престижністю.

Ця культурна “границість” призводить до відсікання людини від її етнічних коренів і розмивання національного “я” або національної самосвідомості. Світогляд і ціннісно-духовні орієнтації особистості залишаються поза певної системи цінностей народу, його культури та психології.

Наслідок такої ситуації — відмова від національно-культурних цінностей, втрата усвідомлення етнічної ідентичності, невизначеність поведінки та посилення маргіналізації.

Велика загроза маргіналізації різних етносів (у тому числі й українському) була за радянських часів, коли тоталітарний режим намагався сформувати “єдину націю — радянський народ”. Тепер ми переживаємо зворотні процеси — відродження націй та етносів. Отже, сьогодні правильний підхід до розв’язання національного питання буде сприяти нетільки національній консолідації, а й взагалі національному відродженню народів України.

Лекція 4

Тема: Архетипічність. Ментальність. Національний характер.

Мета:

ДИДАКТИЧНА МЕТА

- оволодіти знаннями проархетипи, національний характер, колективне несвідоме;
- закріпити поняття «ментальності»;
- ознайомитись ізструктурними компонентами національного характеру;
- сформулювати поняття, уявлення про архетипи української нації.

ВИХОВНА МЕТА

- сприяти формуванню національної самосвідомості, толерантності;
- виховувати професійні риси, почуття відповідальності, творче мислення;
- удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи лекції: інформаційна лекція, проблемна лекція.

Дидактичні засоби навчання: словесні (посібники, методичні рекомендації), аудіовізуальні (планшет).

Ключові поняття: архетип, К.Юнг, ментальність, колективне несвідоме.

План:

1. Поняття «архетип». К.Г. Юнг про колективне підсвідоме.
2. Ментальність як інтегрально-наетнопсихологічна ознака нації
3. Основні структурні компоненти національного характеру.

1. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психічного складу етносу

Карл-Густав Юнг (1875-1961) -- швейцарський психіатр, психолог

психоаналітичного спрямування, культуро-антрополог. Його значним внеском у психологію була теорія, за якою, окрім індивідуального підсвідомого, існує колективне підсвідоме.

Юнг стверджував, що основу духовного життя складає досвід, який передається від минулих поколінь наступним і являє собою сукупність архетипів.

Що ж таке архетип?

Архетипи -- це структурні елементи людської психіки, що знаходяться у колективному підсвідомому, яке є загальним для усього людства. Вони успадковуються так, як успадковується будова тіла. Архетипи структурують розуміння людиною себе, світу та інших людей. З особливою виразністю вони проявляються у міфах, казках, снах, а також при деяких психічних розладах. Архетипи є основою творчості та сприяють внутрішній єдності людської культури, створюють можливість взаємозв'язку різних епох і взаєморозуміння людей.

Інакше кажучи, архетипи -- це форма без власного змісту (відбиток), яка організує та направляє психічні процеси. Архетипи можна порівняти з сухим руслом, яке визначає рельєф річки, але річкою може стати лише тоді, коли ним потече вода. І якщо продовжити ці порівняння, то сутність архетипів якраз і полягає в тому, що вода (психічні процеси) потече цим руслом, а не поза ним. Архетипи проявляють себе як символи: в образах героїв, міфах, фольклорі, обрядах, традиціях тощо. Існує дуже багато архетипів, оскільки вони є узагальненням досвіду наших предків. Головні з них -- це архетип "Я", архетип Матері, архетип Батька.

Архетип Матері визначає не тільки реальний образ матері, а й узагальнений образ жінки, реальної або міфічної: Мати, Діва Марія, Венера та ін. Це може бути не тільки позитивний, а й негативний образ: Мачуха, Відьма, Баба Яга. Архетип Батька демонструє загальне ставлення до чоловіків -- Бог, Ілля Муромець, Мудрий старець, Закон, Деспот та ін.

К. Юнг розрізняв архетипи та символи. Несвідоме, як і архетипи, виражає себе в символах, але ні один із конкретних символів не може повністю виразити архетип. Окрім символів, що виражають індивідуальне несвідоме, існують також символи, що відображають колективне несвідоме: хрест, шестиконечна зірка Давида, різдвяна ялинка, буддійське "колесо життя" тощо. Юнг також відносив до архетипів і основні елементи структури особистості.

Отже, за К. Юнгом, підсвідома сфера психіки кожної людини містить приховані сліди пам'яті про історичний досвід своєї раси, нації і навіть про долюдське, тваринне існування предків. Ці сліди (архетипи), закарбовані генетично, і є психологічним корінням містичних ірраціональних рушійних сил життедіяльності нації.

Слідом за К. Юнгом чимало дослідників національних проблем вбачали сутність націй та етносів у національному несвідомому, яке назвали "темними водами", що визначає спосіб життя народів, їхні досягнення і занепад, їхню історичну долю.

2. Ментальність як інтегральна етнopsихологічна ознака нації

Ментальність та її компоненти

Ментальність -- поняття відносно нове в науці. Воно увійшло в наукову сферу в середині 50-х років ХХ ст. завдяки дослідженням французьких учених Ж. Люб'є і Р. Мандру. Останнім часом це поняття стало дуже популярним і широковживаним.

Терміном "ментальність" визначають певні соціально-психічні явища, тому, зазначає Л. Красавін, можна говорити про ментальність притаманну певній епосі, *оскільки ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти, епохи або етнокультури*.

Отже, категорія "ментальність" дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті. Етнічна ментальність проявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, в системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність, у формах взаємин між людьми, в сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо.

Таким чином, якщо йдеться про якусь психологічну рису етносу або особливість його поведінки, можна почути, що "це закладено в нашій ментальності" або "це не відповідає нашій ментальності". Отже, можна дати таке визначення поняття «ментальність»:

Ментальність -- це цілісний вираз духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості (релігії, науки, мистецства тощо), а є специфічним відображенням дійсності, зумовленим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу.

Таким чином, ментальність – важливий етнopsихологічний феномен, і саме вона виступає інтегральною етнopsихологічною ознакою особистості, народу, нації.

Ментальність розглядають як систему, що створена трьома компонентами – емоційним, пізнавальним і поведінковим.

Емоційний (емотивний) компонент ментальності складається з емоційних станів і переживань.

Емоційний компонент дає певний енергетичний заряд ментальності, стимулює пізнавальну та поведінкову діяльність, мотивує її певним чином.

Пізнавальний (когнітивний) компонент ментальності складається зі знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, які є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання).

Пізнавальний компонент ментальності значною мірою дає змогу орієнтуватися народові в певних історичних ситуаціях.

Поведінковий (конативний) компонент – це той компонент, що виражається у діях, вчинках етносу.

Завдяки поведінковому компоненту реалізуються ціннісні орієнтації етносу.

Отже, **етнічна ментальність** -- це цілісна система образів, уявлень, ціннісно-смислових утворень і "своєрідних правил життя", що стимулює і регулює найдоцільніший у цих культурних і природних умовах тип поведінки.

Типові психологічні риси етносуб'єктів, що зафіксовані в їхній ментальності, є водночас і своєрідними "мітками" того природного і соціального середовища, у якому вони сформувалися.

Саме етнічна ментальність стає на сучасному етапі відносно самостійним і навіть визначальним соціально-історичним фактором, що зумовлює не тільки процеси етногенезу, а й суспільно-політичні процеси в державі.

3. Основні структурні компоненти національного характеру

Національний характер -- одна з найважливіших категорій етнопсихології. Але, як і більшість понять етнічної психології, воно ще не має загальноприйнятого визначення.

Наведемо визначення національного характеру, яке дає відомий український дослідник цього питання П. Гнатенко.

Національний характер -- це сукупність соціально-психологічних рис (установок, стереотипів), які властиві нації на певному етапі розвитку і які проявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах.

Отже, національний характер є своєрідним специфічним поєднанням загальнолюдських рис у конкретних історичних і соціально-економічних умовах існування нації.

Питання про визначення національного характеру дуже складне. Яке б повне не було це визначення, але все ж не може дати вичерпну соціально-психологічну характеристику нації. І. Кон зазначає у цьому зв'язку: "вчені-психологи, що займаються проблемами національного характеру, переймаються житейським уявленням, що народи як індивіди мають набір стійких якостей, "рис", які можна вимірювати та порівнювати, а потім складати для кожного народу психологічний паспорт-характеристику. Але таке неможливо здійснити навіть для окремого індивіда".

Цю тезу І. Кона розвиває А. Дащаміров, який констатує, що такі паспорти не тільки неможливі, а й непотрібні, адже подібна задача може бути не тільки ілюзорною, а й шкідливою. Адже завдання етнопсихології полягає не в тому, щоб просто окреслити особливості людей, що обумовлені їхньою етнічною належністю. Вона полягає в тому, щоб з'ясувати, як під впливом конкретних соціально-економічних, політичних і культурних умов закріплюються та передаються наступним поколінням традиції, звичаї, звички, установки та ціннісні орієнтації, смаки та уподобання, морально-психологічні та вольові якості, головні, переважаючі тенденції емоційно-психологічної сфери, реальні прояви національної самосвідо-

мості, національних почуттів і настроїв. Такі різноманітні погляди висловлюють учені стосовно національного характеру.

Але безперечним є той факт, що своєрідність нації існує, і ця своєрідність дає підставу говорити про різні національні характери: український, російський, англійський, вірменський та ін. Своєрідність нації знаходить прояв у матеріальній і духовній культурі народу, в його мистецтві, літературі, традиціях, звичаях та обрядах, які в різних народів, звичайно ж, різні.

Лекція 5

Тема: Розвиток і трансформація етнічної ідентичності.

Мета:

ДИДАКТИЧНА МЕТА

- оволодіти знаннями проатитюди, етнічну ідентичність, етапи становлення етнічної ідентичності;
- закріпiti стратегiї пiдтримання етнiчної iдентичностi;
- сформулювати поняття, уявлення про моно та полiетнiсть.

ВИХОВНА МЕТА

- сприяти формуванню національної самосвідомості, толерантності;
- виховувати професiйнi риси, почуття вiдповiдальностi, творче мислення;
- уdosконалювати професiйну увагу (зосередженiсть, активнiсть, стiйкiсть).

Методи лекцiї: iнформацiйна лекцiя, проблемна лекцiя.

Дидактичнi засоби навчання: словеснi (посiбники, методичнi рекомендацiї), аудiовiзуальнi (планшет).

Ключовi поняття: етнiчна iдентичнiсть, нацiональна iдентичнiсть, полiетнiчнiсть, моноетнiчнiсть.

План:

1. Поняття та етапи становлення етнічної ідентичності.
2. Вплив соціального контексту на формування етнічної ідентичності.
3. Стратегiї пiдтримання етнiчної iдентичностi.
4. Проблема змiни етнiчної iдентичностi.
5. Модель двох вимiрiв етнiчної iдентичностi.

Лiтература до теми:

8. Боронеев А.О., Павленко В.Н. Этническая психология. – СПб, 2004.
9. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, 2005.
10. Львовчика А.М. Етнопсихология: Навч. Пос. – К.: МАУП, 2002.

11. Крысько В. Г., Деркач А. А. Этнопсихология. Теория и методология: Учебное пособие. – Ч. 1. – М., 2012.
12. Павленко В.Н., Таглин С.А. Введение в этническую психологию: Учебное пособие. – Харьков, 2008.
13. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія: Навч. посібн. - К.: Каравела, 2011. - 264 с.
14. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник. / За ред. Л. Е. Орбан та ін. – Івано-Франківськ, 2007.

1. Поняття та етапи становлення етнічної ідентичності

Етнічна ідентичність є складовою соціальної ідентичності особистості. Це психологічна категорія, якою позначають усвідомлення людиною своєї належності до певних етнічних спільностей.

Етнічна ідентичність - це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів.

Участь у соціальному житті та культурній практиці певної етнічної групи (використання мови, конфесійна належність, членство в політичних і соціальних організаціях, підтримання культурних традицій і т. ін.) досить часто розглядається як індикатор етнічної ідентичності індивіда. Однак досі виникає багато запитань про наявність зв'язку між тим, ким себе вважає індивід і як він діє у реальному житті, тобто між етнічною самоідентичністю і його належністю до етнічної групи.

Чимало дослідників виявили незалежність двох вимірів: 1) уявлень індивіда про себе як про члена етнічної групи; 2) використання індивідом типових для цієї етнічної групи способів поведінки. В окремих випадках зв'язок між етнічною ідентичністю і наданням переваги певним видам етнічної практики виявляється негативним: людина може ідентифікувати себе з етнічною спільністю, однак не бажає зберігати її етнічну мову і звичаї.

До структури етнічної ідентичності належать такі основні компоненти:

- 1) етнічна самоназва;
- 2) етнічна обізнаність (знання про етнічні групи - свою і чужі, їх історію, звичаї, особливості культури).

На основі знань про етнічні групи формується комплекс уявлень, які утворюють систему **етнодиференціюючих ознак** - мова, цінності, норми, історична пам'ять, релігія, міфи про спільних предків, національний характер, народне та професійне мистецтво, уялення про рідну землю й т. ін.

Етнічна ідентифікація - це психічний процес, за допомогою якого індивід А (чи група індивідів) визначає (визначають) до якого етносу належить індивід Б (або група індивідів - представники одного етносу).

Етнічна самоідентифікація - це процес віднесення людиною себе до певної етнічної спільності.

Етапи становлення етнічної ідентичності

Концепція розвитку усвідомлення дітьми власної належності до етнічної

групи вперше була обґрунтована Ж. Піаже.

Швейцарський дослідник проаналізував дві сторони одного процесу: 1) формування поняття “батьківщина”; 2) образу “інших країн” та “іноземців”. Розвиток етнічної ідентичності розглядався Ж. Піаже у вигляді створення когнітивної моделі, що пов’язана з поняттям “батьківщина”. Проявами знань про етнічні явища виступали етнічні почуття.

Науковець виділив гри етапи становлення етнічної ідентичності:

1) в 6-7 років дитина набуває перші фрагментарні та несистематичні знання про власну етнічну належність. Найважливішими у цьому віці є сім’я та безпосереднє соціальне оточення, а не країна і етнічна група;

2) у 8-9 років дитина чітко диференціює себе зі своєю етнічною групою, висуває підстави для ідентифікації - національність батьків, місце проживання, рідну мову. На цьому етапі зароджуються національні почуття;

3) в молодшому підлітковому віці (10-11 років) етнічна ідентичність формується у повному обсязі, а саме, з-поміж особливостей різних народів дитина виділяє унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури.

На сучасному етапі розвитку науки проводиться значна кількість досліджень, в яких уточнюються і конкретизуються вікові межі етапів розвитку етнічної ідентичності. Більшість дослідників відзначають, що перші прояви дифузної ідентифікації з етнічною групою помічено у дітей 3-4 років (за допомогою сприймання яскравих зовнішніх відмінностей). Однак більшість авторів підтримують думку Ж. Піаже про те, що “реалізованої” етнічної ідентичності дитина досягає вже у молодшому шкільному віці, оскільки в цьому віці першочергового значення для індивіда набуває саморефлексія. У дітей від 6 до 10 років етнічні уявлення є нестабільними і швидко змінюються.

У підлітковому віці індивід досягає етнічної ідентичності, з’являються мотиви вибору етнічної належності. Поступово, від простого використання етнічного ярлика, у дитини з’являється сукупність знань про власні етнічні особливості, що стають основою етнічної самосвідомості. Майже у 18-20 років людина визнає свою етнічну належність, яка залишається незмінною упродовж усього її життя.

2. Вплив соціального контексту на формування етнічної ідентичності

Етнічна ідентичність є набутою, а не вродженою якістю. Інколи етнічна ідентичність свідомо приховується, а іноді - свідомо демонструється. Етнічна ідентичність є динамічним, а не статичним явищем. Процес її становлення не закінчується у підлітковому віці. Зовнішні обставини можуть зумовлювати переосмислення людиною ролі етнічної належності в її житті та призводити до трансформації її етнічної ідентичності. На трансформацію етнічної ідентичності впливають чинники, що пов’язані із змінами у житті суспільства.

Основними чинниками розвитку етнічної ідентичності в індивіда є:

1) особливості етнічної соціалізації в сім’ї, школі, найближчому соціальному оточенні;

2) специфіка етноконтактного середовища (етнічна гомо/гетерогенність);

3) статусні відносини між етнічними групами.

Залежно від соціального контексту, межі формування етнічної ідентичності, навіть у дітей, можуть прискорюватися чи уповільнюватися.

На усвідомлення людиною власної етнічної належності передусім впливає те, в якому середовищі вона існує - в поліетнічному чи моноетнічному.

Ситуація міжетнічного спілкування надає індивіду більше можливостей для набуття знань про особливості своєї та інших етнічних груп, сприяє розвиткові міжетнічного розуміння і формування комунікативних навичок. Дитина, яка живе в моноетнічному середовищі, значно раніше усвідомлює свою етнічну належність.

Суттєво відрізняється і ступінь прояву етнічної належності у дітей, які живуть у гетерогенних середовищах. Зокрема, було експериментально встановлено те, що етнічна ідентичність сильніше виявляється у тих дітей, які розвиваються в чужому культурному середовищі, що значною мірою відрізняється від їх власного середовища.

На розвиток етнічної ідентичності впливають і знання дитини про те, до якої етнічної спільноті вона належить - до **групи більшості** чи **групи меншості**. Зазвичай, у дітей з етнічної меншості процес формування етнічної ідентичності розпочинається раніше, оскільки вони більше освідомлені про домінантну культуру за допомогою ЗМІ та особистісних контактів. На противагу, в культурі більшості такі контакти і знання можуть бути відсутніми взагалі. Однак знання меншості про відмінності між кількома культурами та усвідомлення власної належності до етнічної групи меншості не є свідченням того факту, що діти надаватимуть перевагу своїй групі та визнаватимуть власну належність до неї. *Наприклад, пакистанські діти віддавали перевагу шотландським іменам і зовнішності, що були характерними для групи більшості.*

Під час процесу соціалізації, тобто передачі новому поколінню норм і цінностей соціокультурного середовища, у представників усіх етнічних меншин відбувається **внутрішньогрурова орієнтація**. Тобто, з віком в дитини з'являються знання про міжетнічні відмінності, що сприяють реалістичному визначенню дитиною власної належності до певної групи.

3. Стратегії підтримання етнічної ідентичності

Прагнення зберегти чи відновити **позитивну етнічну ідентичність**, яка дає відчуття психологічної безпеки і стабільності, є найбільш природним для індивіда.

Для підтримання етнічної ідентичності людини використовуються різноманітні стратегії. Однією з них є **стратегія соціальної творчості А. Тешфела та Дж. Тернера**, що може приймати неоднакові форми, які пов'язані з переглядом критеріїв чи об'єктів для порівняння, а саме:

а) пошук нових зasad для порівняння.

Зміна змісту аутосгереотипів слабких груп - притисування позитивних

якостей своїй групі. Наприклад, групи з низьким економічним статусом характеризують себе за допомогою якостей щирості та доброти;

б) вибір для порівняльного аналізу менш успішних чи слабших груп.

За умови несприятливого міжгрупового порівняння члени групи меншості, яка піддається дискримінації, можуть вибрати таку стратегію: **прийняти правильну самоідентифікацію разом з негативною оцінкою групи.** У даному випадку розвивається **негативна етнічна ідентичність**, яка може супроводжуватися почуттям меншовартості та навіть сорому за представників свого етносу.

Негативна етнічна ідентичність несприятливо впливає на між- групові стосунки, оскільки зумовлює загострення сприйняття дискримінації та збільшення суб'єктивної культурної дистанції з групою більшості.

Помічено й несприятливий вплив негативної етнічної ідентичності на особистіший розвиток індивіда. Наприклад, школярі з національних меншин вирізняються низькою самооцінкою та невпевненістю у собі.

Людина з негативною ідентичністю може по-різному реагувати на негативні судження про свій етнос та, як результат, на власний негативний «Я-образ». Вона може приписувати такі судження не собі, а іншим представникам свого етносу, встановивши **психологічну межу** між групою і власним «Я». Таким чином забезпечується збереження високої самооцінки, не з'являється почуття меншовартості та розвивається нетотожність себе і власного народу.

Іншою стратегією підтримання етнічної ідентичності є **виокремлення всередині етносу підгрупи**, яка отримує позитивні характеристики.

Певною мірою підтримка етнічної ідентичності у групі з негативною оцінкою з боку суспільства відбувається за допомогою **стратегії конструювання амбівалентної ідентичності**, що сприяє частковому збереженню позитивного самоставлення та призводить до появи “комплексу роздвоєння особистості”. Таке конструювання може здійснюватися засобами афективного, навіть агресивного акцентування уваги на власній ідентичності згідно з принципом: “Нехай ми такі погані, однак це ми справжні”.

4. Проблема зміни етнічної ідентичності

Зміна етнічної ідентичності пов’язана з несприятливим міжгруповим порівнянням. За таких умов індивід може вибрати **стратегію індивідуальної мобільності**, яка полягає в усвідомленій спробі змінити групу. У результаті цього процесу в людини розвивається **змінена ідентичність**.

Адекватне несприятливе оцінювання власної малої групи інколи виступає чинником переходу до іншої групи. Під час негативного сприйняття власної великої групи проблема зміни етнічної ідентичності ускладнюється. Достатньо складним виявляється перехід індивіда до груп з високим статусом, оскільки у даному випадку діє психологічне правило збільшення внутрішньогрупової подібності та міжгрупових відмінностей. Під час оцінювання претендентів на вступ до “клубу для обраних” його члени віддадуть перевагу тому, щоб людина, яка підходить, опинилася за межами клубу, на противагу тому, щоб людина, яка не підходить, вступила до клубу (за **В.С. Агєєвим**).

Етнос як біосоціальний організм також виявляється групою з нульовим рівнем міжгрупової мобільності. Згідно з цією точкою зору етнічність успадковується, визначається по “крові” і тому індивід не може вибрати етнічну групу, до якої він хотів би належати.

Однак більшість науковців висловлюють думку про те, що етнічність є якістю, яка приписується суспільством, а не успадковується. Вони розглядають етнос як таку ланку, яка пов’язує два типи груп: 1) групи, належність до яких практично неможливо змінити;

2) групи, які людина сама обирає для себе.

Під час процесу соціалізації та інкультурації суспільство відносить дитину до певного етносу. В результаті такого віднесення у більшості людей не виникає проблеми вибору. Водночас більшість представників груп меншин і вихідців з міжетнічних шлюбів постійно виявляють лояльність до тієї чи іншої спільноти. В процесі етнічної ідентифікації у цих людей, окрім критерію приписування (те, як їх сприймають інші), значну роль відіграє критерій внутрішнього вибору (те, ким вони себе усвідомлюють).

Тому, належність людини до народу визначається свідомим залученням до тих культурних цінностей і святынь, які утворюють зміст історії народу, а не біологічною належністю (Г. Шпет).

Так, “обрати” національність для дитини та свідомо привчати її до культурних цінностей “чужого” народу можуть батьки.

Зовнішній критерій приписування є значущим у тих випадках, якщо етнічність виявляється в очевидних фізичних характеристиках, наприклад, у расових відмінностях, кольорі шкіри.

Для переходу до певної етнічної спільноті недостатньо лише усвідомлення власної належності до неї, необхідно, щоб група також визнала індивіда. Єдність людини з етносом, що визначається **обопільним (взаємним) актом визнання**, виступає важливою **особливістю** етнічної ідентичності. Отже, для безконфліктного існування людини в об’єктивній реальності міжетнічних відносин значущою є узгодженість між критерієм приписування і критерієм вільного вибору, підтвердження власної ідентичності оточенням.

5. Модель двох вимірів етнічної ідентичності

Людина з різним ступенем інтенсивності здатна ідентифікувати себе не лише з однією, а й водночас з двома чи більшою кількістю етнічних спільнот.

Згідно з цим положенням обґрунтовано **модель двох вимірів етнічної ідентичності** (див. рис. 1), яка містить чотири типи етнічної ідентичності:

1. А - моноетнічна ідентичність з своєю етнічною групою.
2. Б - бієтнічна ідентичність.
3. В - моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою.
4. Г - маргінальна етнічна ідентичність.

При виокремлених типах ідентичності зв’язки між двома групами можуть існувати відносно незалежно один від одного.

Моноетнічна ідентичність з своєю етнічною групою (А), що є характерною для більшості людей, співпадає з офіційною етно- належністю. Даний тип ідентичності, за сприятливих соціально- історичних умов, супроводжується патріотизмом, гордістю за досягнення свого народу та його видатних представників, адекватно високою самооцінкою, почуттям власної гідності й т. ін. У структурі моноетнічної ідентичності позитивний образ власної етнічної групи індивіда співвідноситься з позитивним ціннісним ставленням до інших етнічних груп (за Л.М. Дробіжевою).

Водночас позитивна етнічна ідентичність може виявлятися у вигляді **етнічної гіперідентичносгі**, що супроводжується ворожими стереотипами, упередженням ставленням до представників інших етнічних груп, ухиленням від тісного взаємозв'язку з ними та нетерпимістю у міжетнічних взаємодіях.

Бієтнічна ідентичність (Б) з'являється у результаті сильної ідентифікації з двома етнічними групами. Людина з цією ідентичністю вирізняється психологічними особливостями таких двох груп, усвідомлює власну схожість з цими групами та є компетентною в двох культурах. Виділяють два види бієтнічної ідентичності:

1) **ідентичність, яка є результатом злиття двох культур** - індивід усвідомлює себе таким, що знаходиться на межі злиття двох культур; 2) **ідентичність, то змінюється залежно від ситуацій** - в різних ситуаціях людина усвідомлює власну належність до складових різних культур, які ще не злилися між собою.

Моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою (В)

(*змінена етнічна ідентичність*) з'являється у тих випадках, якщо в полієтнічних суспільствах чужа група оцінюється як така, що маєвищий етнічний статус у порівнянні з власною етнічною групою. Результатом цієї ідентифікації виступає цілковита асиміляція: прийняття її традицій, норм, цінностей, мови і т. ін., та повне розчинення у такій групі, якщо вона приймає індивіда.

Маргінальна етнічна ідентичність (Г) виникає в індивідів, які народилися від міжетнічних шлюбів, вони балансують на межі культур, не оволодіваючи нормами та цінностями жодної з них. Маргінали вирізняються невизначеною ідентичністю, наявністю внутрішньоособистісних конфліктів, що виявляються в таких негативних якостях: відчай, агресивність, відчуження і непристосованість. Інколи індивіди з етнічною ідентичністю можуть чітко декларувати моноетнічну ідентичність, виявляти агресивний націоналізм, надаючи перевагу групі з високим статусом у суспільстві.

Модель двох вимірів етнічної ідентичності не розкриває усіх можливих стратегій збереження індивідом і групою суб'єктивного благополуччя за умови несприятливого міжетнічного порівняння.

Лекція 6

Тема: Адаптація до нового культурного середовища.

Мета:

ДИДАКТИЧНА МЕТА

- оволодіти знаннями про культурний шок, акультурацію, етапи міжкультурної адаптації;
- закріпити знання про чинники, які впливають на процес адаптації до нового культурного середовища;
- сформулювати поняття, уявлення про пристосування.

ВИХОВНА МЕТА

- сприяти формуванню національної самосвідомості, толерантності;
- виховувати професійні риси, почуття відповідальності, творче мислення;
- удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи лекції: інформаційна лекція, проблемна лекція.

Дидактичні засоби навчання: словесні (посібники, методичні рекомендації), аудіовізуальні (планшет).

Ключові поняття: адаптація, акультурація, культурний шок.

План:

1. Адаптація. Аккультурація. Пристосування

2 .Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації

3 .Фактори, що впливають на процес адаптації до нового культурного середовища

Література до теми:

- Лебедєва Н.М. Соціально-психологічні закономірності акультурації етнічних груп // Етнічна психологія і суспільство / Під ред. Н.М.Лебедевої. М.: Старий сад, 2011. С.271-289.
- Стефаненко Т. Г. Методи підготовки до міжкультурної взаємодії // Стефаненко Т.Г., Шлягіна Є.І., Еніколопов С.Н. Методи етнопсихологічного дослідження. М.: Ізд-во Моск. ун-ту, 2015. С.55-78.
- Фрейнкман-Хрустальова Н. С, Новиков А.І. Еміграція і емігранти: Історія та психологія. СПб.: Державна академія культури, 2005. С. 111-148.

1. Адаптація. Аккультурація. Пристосування.

З найдавніших часів війни і стихійні лиха, пошуки щастя і допитливість змушують людей переміщатися по планеті. Багато з них - переселенці - покидають рідні місця назавжди. Візитери (дипломати, шпигуни, місіонери, ділові люди та студенти) тривалий час живуть в чужій культурі. Туристи, а також учасники наукових конференцій і т.п. виявляються в незвичному

оточенні на нетривалий час.

Не слід думати, що саме по собі встановлення безпосередніх контактів між представниками різних країн і народів приводить до більш відкритим і довірчим відносинам між ними. Всі мігранти в тій чи іншій мірі стикаються з труднощами при взаємодії з місцевими жителями, поведінку яких вони не здатні передбачити. Звичаї країни перебування часто здаються їм загадковими, а люди - дивними. Було б крайнім спрошенням вважати, що негативні стереотипи можуть бути зруйновані директивними вказівками, а знайомство з незвичними способом життя, звичаями та традиціями не викличе неприйняття. Збільшення міжособистісного спілкування може привести і до посиленню упереджень. Тому дуже важливо визначити, за яких умов спілкування між представниками різних країн і народів виявляється найменш травмуючим і породжує довіру.

Дослідники розглядають безліч змінних, від яких залежить сприятливість взаємодії представників різних культур і етносів:

територія, яка може бути загальною або «своєю» лише для однієї з груп;

- тривалість взаємодії (постійне, довготривале, короткочасне);
- мета (спільна діяльність, спільне проживання, навчання, дозвілля);
- тип залучення в життя суспільства (від участі до спостереження);
- частота і глибина контактів;
- відносна рівність статусу і прав;
- чисельне співвідношення (більшість - меншість);
- явні розпізнавальних ознак (мова, релігія, раса).

Але і за найсприятливіших умов контакту, наприклад при постійній взаємодії, спільної діяльності, частих і глибоких контактах, щодо рівному статусі, відсутності явних розпізнавальних ознак, у переселенця або візитера можуть виникнути складнощі і напруженість при спілкуванні з представниками країни перебування. Дуже часто мігрантів охоплює туга за батьківчиною - ностальгія. Як зазначав німецький філософ і психіатр К. Ясперс, почуття туги за батьківчиною знайомі людям з глибокої давнини.

Біль розлуки з батьківчиною відчувають і сучасні переселенці. За даними соціологічного опитування дуже багатьох з емігрантів «четвертої хвилі», тобто тих, хто виїхав з колишнього СРСР в останні роки, мучить ностальгія: у Канаді - 69%, в США - 72%, в Ізраїлі - 87%.

Тому велике значення набуває вивчення міжкультурної адаптації, в широкому сенсі розуміється як складний процес, завдяки якому людина досягає відповідності (сумісності) з новою культурним середовищем, а також результат цього процесу. Зазвичай виділяють внутрішню сторону адаптації, що виражається в почутті

задоволеності і повноти життя, і її зовнішню сторону, яка проявляється в участі індивіда в соціальному і культурному житті нової групи.

Інтерес до проблем міжкультурної адаптації виник у світовій науці на початку ХХ століття. Але довгий час серйозні дослідження проводилися тільки етнологами при вивченні акультурації, яку Р.Редфілд, Р.Ліnton і М.Херсковіц визначили як «результат безпосереднього, тривалого контакту груп з різними культурами, що виражається в зміні патернів культури однієї або обох груп». Спочатку аккультурація розглядалася як феномен групового рівня, і лише пізніше було введено поняття психологічної акультурації. Якщо аккультурація - це процес зміни в культурі групи, то психологічна аккультурація - це процес зміни в психології індивіда. Але і в цьому випадку маються на увазі зміни ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних установок індивідів, чия група піддається загальної акультурації.

З 50-х рр.. в психології проявився інтерес до міжкультурної адаптації індивідуальних переселенців і візiterів, що стимулювалося післявоєнним бумом в обмін студентами та фахівцями та масовими міграційними процесами. Йдеться насамперед про численних дослідженнях пристосування до нової культурної середовищі з акцентом на патологічні феномени (невротичні та психосоматичні розлади, що відхиляється і злочинну поведінку і.т.п). Втім, першими - і дуже давно - на часто зустрічаються випадки неадаптираності людини в чужій культурі звернули увагу психіатри. Хвороба туго за батьківщиною, яку швейцарський лікар I.Хофер назвав ностальгією, вони почали вивчати в XVII столітті.

Успішне пристосування зазвичай визначається як відчуття гармонії з найближчим оточенням, а основна увага приділяється аналізу почуття задоволеності, психологічного благополуччя і душевного здоров'я «чужаків». Практично не зачіпаються можливі аккультураціонні зміни. Це відбувається у зверненні до поняття культурний шок і до схожих з ним поняттями шок переходу, культурна стомлюваність.

2 .Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації

Термін «культурний шок» був введений американським антропологом К. Оберг, який виходив з ідеї, що входження в нову культуру супроводжується неприємними відчуттями - втрати друзів і статусу, знехтуванням, подиву і дискомфорту при усвідомленні відмінностей між культурами, а також плутаниною в ціннісних орієнтаціях, соціальної та особистісної ідентичності.

Симптоми культурного шоку вельми різноманітні: постійне занепокоєння про якість їжі, питної води, чистоті посуду, постільної білизни, страх перед фізичним контактом з іншими людьми, загальна тривожність, дратівливість, брак впевненості у собі, безсоння, відчуття знемоги, зловживання алкоголем і наркотиками, психосоматичні розлади, депресія, спроби самогубства. Відчуття

втрати контролю над ситуацією, власної некомпетентності та невиконання очікувань можуть виражатися в нападах гніву, агресивності і ворожості по відношенню до представників країни перебування, що аж ніяк не сприяє гармонійним міжособистісним відносинам.

Найчастіше культурний шок має негативні наслідки, але слід звернути увагу і на його позитивну сторону хоча б для тих індивідів, у кого первинний дискомфорт веде до прийняття нових цінностей і моделей поведінки і, в кінцевому рахунку, важливий для саморозвитку та особистісного зростання. Виходячи з цього канадський психолог Дж.Беррі навіть запропонував замість терміна «культурний шок» використовувати поняття «стрес акультурації: слово шок асоціюється тільки з негативним досвідом, а в результаті міжкультурного контакту можливий і позитивний досвід - оцінка проблем і їх подолання.

Як правило, проблема культурного шоку розглядається в контексті так званої кривої процесу адаптації. Відповідно до цієї кривої Г.Тріандіс виділяє п'ять етапів процесу адаптації.

[^] *Перший етап*, званий «медовим місяцем», характеризується ентузіазмом, піднесеним настроєм і величими надіями. Дійсно, більшість візитерів прагнуть вчитися або працювати за кордоном. Крім того, їх чекають на новому місці: відповідальні за прийом люди стараються, щоб вони почували себе «як у дома» і навіть забезпечують деякими привілеями.

Але цей етап швидко проходить, а *на другому етапі* адаптації незвична навколишнє середовище починає робити свій негативний вплив. Наприклад, приїжджають в нашу країну іноземці стикаються з некомфортними з точки зору європейців чи американців житловими умовами, переповненим громадським транспортом, складною кримінальною обстановкою та багатьма іншими проблемами. Крім подібних зовнішніх обставин, в будь-якій новій для людини культурі на нього впливають і психологічні чинники: почуття взаємного нерозуміння з місцевими жителями і неприйняття ними. Все це призводить до розчарування, замішання, фрустрації та депресії. У цей період «чужак» намагається втекти від реальності, спілкуючись переважно з земляками і обмінюючись з ними враженнями про «жахливих аборигенів».

[^] *На третьому етапі* симптоми культурного шоку можуть досягати критичної точки, що проявляється в серйозних хворобах і відчутті повної безпорадності. Не зуміли успішно адаптуватися в новому середовищі візитери-невдахи «виходять з неї» - повертаються додому раніше покладеного терміну.

Однак набагато частіше візитери отримують соціальну підтримку оточення і долають культурні відмінності - вивчають мову, знайомляться з місцевою культурою. *На четвертому етапі* депресія повільно змінюється оптимізмом, відчуттям впевненості і задоволення. Людина відчуває себе більш

пристосованим і інтегрованим у життя суспільства.

[^] *П'ятий етап* характеризується повною - або довгострокової, за термінологією Беррі, - адаптацією, яка має на увазі відносно стабільні зміни індивіда у відповідь на вимоги середовища. В ідеалі процес адаптації призводить до взаємної відповідності середовища та індивіда, і ми можемо говорити про його завершення. У разі успішної адаптації її рівень можна порівняти з рівнем адаптації індивіда на батьківщині. Проте не слід ототожнювати адаптацію в новій культурному середовищі з простим пристосуванням до неї, про що буде сказано нижче.

Отже, п'ять етапів адаптації формують U-подібну криву: добре, гірше, погано, краще, добре. Але випробування навіть успішно адаптувалися візитерів не завжди закінчуються з поверненням на батьківщину, так як їм доводиться пройти через період реадаптації, випробувати «шок повернення». У перший час вони перебувають у піднесеному настрої, раді зустрічі з родичами і друзями, можливості спілкуватися рідною мовою і т.п., але потім з подивом відзначають, що особливості рідної культури сприймаються ними як незвичні або навіть дивні. На думку деяких дослідників, етапи реадаптації повторюють U-подібну криву, тому для всього циклу була запропонована концепція W-подібної кривої адаптації.

Численні емпіричні дослідження, проведені в останні роки, ставлять під сумнів універсальність U-ї W-образних кривих. Дійсно, люди, потрапляючи в нове культурне середовище, не обов'язково проходять через всі етапи адаптації і реадаптації. По-перше, культурний шок випробовують не всі візитери, хоча б тому, що деякі з них - туристи - зазвичай повертаються додому до закінчення першого етапу. По-друге, перебування в чужій країні не обов'язково починається з «медового місяця», особливо, якщо своя і чужа культури сильно відрізняються один від одного. По-третє, багато візитерів не завершують процесу адаптації, так як їдуть, як тільки починають відчувати симптоми культурного шоку. По-четверте, повернення додому далеко не завжди виявляється травмуючим.

Значно відрізняється від описаного вище процес адаптації переселенців, адже їм необхідно повністю інтегруватися в культурі - досягти високого рівня культурної компетентності, повністю включитися в життя суспільства і навіть трансформувати соціальну ідентичність.

У психології накопичені свідоцтва про значні відмінності в протіканні процесу міжкультурної адаптації і його тривалості - від декількох місяців до 4-5 років - в залежності від характеристик візитерів і переселенців і особливостей своєї і чужої для них культур.

3 .Фактори, що впливають на процес адаптації до нового культурного середовища

Ступінь вираженості культурного шоку і тривалість міжкультурної адаптації визначаються дуже багатьма факторами, які можна розділити на індивідуальні та групові. До факторів першого типу відносяться:

1. Індивідуальні відмінності - демографічні та особистісні. Досить сильно впливає на процес адаптації вік. Швидко і успішно адаптуються маленькі діти, але вже для школярів цей процес часто виявляється болісним, оскільки в класі вони повинні у всьому бути схожими на своїх однокласників - і зовнішнім виглядом, і манерами, і язиком, і навіть думками. Дуже важким випробуванням виявляється зміна культурного оточення для літніх людей. Так, на думку психотерапевтів і лікарів, багато літні емігранти зовсім не здатні адаптуватися в інокультурній середовищі, і їм «немає необхідності обов'язково освоювати чужу культуру і мову, якщо до цього у них немає внутрішньої потреби».

Результати деяких досліджень свідчать, що жінки мають більше проблем у процесі адаптації, ніж чоловіки. Правда, об'єктом таких досліджень найчастіше виявлялися жінки з традиційних культур, на адаптацію яких впливали більш низькі, ніж у співвітчизників-чоловіків рівень освіти і професійний досвід. Навпаки, у американців статевих відмінностей, як правило, не виявляється. Є навіть дані, що жінки-американки швидше, ніж чоловіки пристосовуються до способу життя в іншій культурі. По всій імовірності, це пов'язано з тим, що вони більш орієнтовані на міжособистісні відносини з місцевим населенням і проявляють більший інтерес до особливостей його культури.

Освіта також впливає на успішність адаптації: чим воно вище, тим менше проявляються симптоми культурного шоку. В цілому, можна вважати доведеним, що успішніше адаптуються молоді, високоінтелектуальні та високоосвічені люди.

Давно висловлюються припущення, що для роботи або навчання за кордоном необхідно підбирати людей з особистісними характеристиками, сприяючими міжкультурної адаптації. Г. Тріандіс вважає, що в даний час можна вважати доведеним вплив на успішність адаптації:

когнітивної складності - когнітивно складні індивіди зазвичай встановлюють більш коротку соціальну дистанцію між собою і представниками інших культур, навіть сильно відрізняються від їх власної;

- тенденції використовувати при категоризації більш великі категорії - індивіди, що володіють цією властивістю, краще адаптуються до нового оточення, ніж ті, хто дробно категорізує навколоїшній світ. Це можна пояснити тим, що індивіди, укрупнюючи категорії, поєднують досвід, отриманий ними в новій культурі з досвідом, придбаним на батьківщині;
- низьких оцінок за тестом авторитаризму, так як встановлено, що авторитарні, ригідні, не толерантні до невизначеності індивіди менш ефективно оволодівають новими соціальними нормами, цінностями та мовою.

Спроби виділення «людини для закордону», який в найменшій мірі стикається з труднощами при входженні в інокультурного середу, робилися і багатьма іншими авторами. Якщо спробувати узагальнити отримані дані, то можна зробити висновок, що для життя в чужій культурі найкраще підходить професійно компетентний, має високу самооцінку, товариський індивід екстравертна типу; людина, в системі цінностей якого велике місце займають цінності загальнолюдські, відкритий для самих різних поглядів, цікавиться оточуючими, а при врегулюванні конфліктів вибирає стратегію співпраці. Однак очевидно неможливо виділити універсальний набір особистісних характеристик, що сприяють успішній адаптації в будь-якій країні і культурі. Так, особистісні особливості людини повинні перебувати у злагоді з новими культурними нормами. Наприклад, екстраверсія не обов'язково полегшує адаптацію. Екстраверти з Сінгапуру і Малайзії дійсно успішніше адаптувалися в Новій Зеландії, ніж інроверти з цих країн. Але в Сінгапурі більш глибокий культурний шок випробовували саме екстраверти-англійці, так як чужа культура, в якій вітається спрямованість особистості на власний суб'єктивний світ, а не на світ зовнішніх об'єктів, сприймалася ними як вкрай чужа.

^ 2. Обставини життєвого досвіду індивіда. Немаловажне значення має готовність мігрантів до змін. Візитери в більшості випадків сприйнятливі до змін, оскільки володіють мотивацією до адаптації. Так, мотиви перебування за кордоном іноземних студентів достатньо чітко орієнтовані на мету - отримання диплома, який може забезпечити їм кар'єру і престиж на батьківщині. Заради досягнення цієї мети студенти готові подолати різноманітні труднощі і пристосуватися до середовища проживання. Ще більша готовність до змін характерна для добровільних переселенців, які прагнуть до того, щоб опинитися включеними в чужу групу. У той же час через недостатній мотивації процес адаптації біженців та вимушених емігрантів, як правило, виявляється менш успішним.

На «приживання» мігрантів сприятливо позначається наявність доконтактного досвіду - знайомство з історією, культурою, умовами життя в певній країні. Першим кроком до успішної адаптації є знання мови, яке не тільки зменшує відчуття безпорадності і залежності, але і допомагає заслужити повагу «господарів». Сприятливий вплив на адаптацію надає і попереднє перебування в будь-який інший інокультурній середовищі, знайомство з «екзотикою» - етикетом, їжею, запахами ...

Одним з найважливіших факторів, що сприятливо впливають на процес адаптації, є *встановлення дружніх відносин з місцевими жителями*. Так, візитери, які мають друзів серед місцевих жителів, пізнаючи неписані правила поведінки в новій культурі, мають можливість отримати більше інформації про те, як себе вести. Але і неформальні міжособистісні відносини зі співвітчизниками можуть сприяти успішній «приживлюваності», так як друзі зі своєї групи виконують функцію соціальної підтримки. Однак у цьому випадку обмеженість соціальної взаємодії з представниками країни перебування може посилити почуття відчуження.

Серед чинників, які впливають на адаптацію групових факторів насамперед

необхідно виділити характеристики взаємодіючих культур:

1. Ступінь подібності або відмінності між культурами. Результати численних досліджень свідчать, що ступінь вираженості культурного шоку позитивно корелює з культурною дистанцією. Іншими словами, чим більше нова культура схожа на рідну, тим менш травмуючим виявляється процес адаптації. Для оцінки ступеня схожості культур використовується запропонований І.Бабікером зі співавторами індекс культурної дистанції, який включає мову, релігію, структуру сім'ї, рівень освіти, матеріальний комфорт, клімат, їжу, одяг та ін

Наприклад, на більш успішну адаптацію вихідців з колишнього СРСР в Німеччині в порівнянні з Ізраїлем серед багатьох інших факторів впливає і те, що в Європі «не переживається так гостро кліматичне невідповідність. Навпаки, тут такі ж сосни, берези, поля, білки, сніг ... ».

Але необхідно також враховувати, що сприйняття ступеня подібності між культурами не завжди буває адекватним. Крім об'єктивної культурної дистанції на нього впливають і багато інших чинників:

- наявність або відсутність конфліктів – воєн, геноциду і.т.п. в історії відносин між двома народами;
- ступінь знайомства з особливостями культури країни перебування і компетентності в чужій мові. Так, людина, з якою ми можемо вільно спілкуватися, сприймається як більш схожа на нас;
- рівність чи нерівність статусів та наявність або відсутність загальних цілей при міжкультурних контактах.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**КОМПЛЕКС КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (ККР) ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ
ЗАЛИШКОВИХ ЗНАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ, ЗАВДАНЬ ДЛЯ ЗМІСТОВНО-
МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ЗДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Спеціальність012 Дошкільна освіта

Автор:
Дрозд О.В.

Затверджено на засіданні кафедри від «26» серпня 2020 р.

Контрольна робота №1

з дисципліни «Етнопсихологія»

Варіант 1.

1. Зв'язок етнопсихології з іншими науками.
2. Зародження етнопсихології в історії та філософії.
3. Методи етнопсихології.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть одну (або декілька) правильних відповідей (чи правильне закінчення речення).

У суспільній психології представлені такі особистісні риси, які:

- a) притаманні індивідам чоловічої статі певного етносу;
- б) є типовими, однак представлені різною мірою у кожного представника етнічної спільноти;
- в) є простою сумаю особистісних якостей усіх представників етнічної спільноти.

Варіант 2.

1. Етнопсихологічні ідеї в німецькій філософії.
2. Основні форми існування етносу та їх характеристика.
3. Мовознавчі дослідження етнічної самобутності.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть рядок, у якому найбільш точно визначено етнопсихологію як самостійну галузь психологічної науки:

- a) наукова галузь, у якій досліджується рівень організації національного буття;
- б) наукова галузь, у якій досліджується етнічна, культурологічна і психологічна своєрідність людей, народів, націй, які виділяються в процесі свого історичного розвитку та належать до певних етнічних об'єднань;
- в) наукова галузь, у якій досліджуються національно-культурні особливості соціалізації молодих представників етнічної групи;
- г) наукова галузь, у якій національно-культурна варіативність у мовленнєві досліджується X діях і свідомості, організації процесів спілкування.

Варіант 3.

1. Розвиток вітчизняної етнопсихології.
2. Дослідження закономірностей соціальних явищ. Психологія натовпу.
3. Класифікації етнічних спільнот.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та встановіть взаємно-однозначну відповідність між назвою функції етнопсихології (що позначена цифрою) та її змістом (що позначена літерою).

Відповідь запишіть у такій формі: 2-е; 7 - е і т.д.

Назви функцій етнопсихології:

- 1) гносеологічна;
- 2) прогностична;
- 3) педагогічна;
- 4) описова;

- 5) етнополітична;
- 6) культурологічна;
- 7) комунікативна.

Зміст основних функцій етнопсихології:

- а) полягає у пізнанні закономірностей, що виникають у психіці суб'єктів етнопсихології;
- б) полягає у фіксації результатів вивчення етнічних спільностей за допомогою певних систем наукових позначень;
- в) полягає у практиці та теорії прогнозування, що здійснюється на базі етнопсихології;
- г) полягає у вивченні етнопсихологією культурних процесів у конкретному етносі;
- д) полягає у вивченні етнопсихологією процесів міжособистісного спілкування членів різних етнічних груп та особливостей поведінки;
- ж) полягає у детальному вивченні етнічних процесів для розробки рекомендацій з безконфліктної політики держави щодо етнічних груп, що її населяють;
- з) полягає у вивченні психології представників етнічних груп з метою обґрунтування ефективнішої програми їх навчання та виховання.

Варіант 4.

- 1. Вивчення великих груп у психології.
- 2. Дослідження первісних культур.
- 3. Способи існування етносів.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть одну (або декілька) правильних відповідей (чи правильне закінчення речення).

Найяскравішим представником напрямку, сутність якого полягає у використанні особливостей клімату та географічних умов як основного чинника розвитку будь-якого суспільства для пояснення відмінностей між представниками різних народів і племен, є:

- а) М.Лацарус;
- б) Геродот;
- в) О.О. Потебня;
- г) К. Леві-Строс;
- д) І. Гердер;
- е) Г. Штейнталь;
- ж) А. Кардинер;
- з) В. Вундт;
- і) Г. Шпет;
- ї) Ф. Боас;
- й) Гіппократ;
- к) Л. Леві-Брюль;
- л) Ш. Монтеск'є;
- м) В. Гумбольдт;

н) Дж. Б. Віко.

Варіант 5.

1. Психологія народів та історична психологія.
2. Нація. Її ознаки.
3. Психологічна характеристика етносу.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть одну (або декілька) правильних відповідей (чи правильне закінчення речення).

Вкажіть двох вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток етнопсихології науки, розпочавши у 1859 році видавництво «Журналу психології народів і мовознавства»:

- а) М.Лацарус;
- б) Геродот;
- в) О.О. Потебня;
- г) К. Леві-Строс;
- д) І. Гердер;
- е) Г. Штейнталь;
- є) А. Кардинер;
- ж) В. Вундт;
- з) Г. Шпет;
- і) Ф. Баас
- й) Гіппократ;
- к) Л. Леві-Брюль;
- л) П. Монтеск'є;
- м) В. Гумбольдт;
- н) Дж. Б. Віко.

Варіант 6.

1. Культура як психологічне поняття.
2. Дослідження закономірностей соціальних явищ. Психологія натовпу.
3. Класифікації етнічних спільностей.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть одну правильну відповідь:

Філософ, що сформулював загальні положення, згідно з якими всі відмінності між народами, зокрема їх поведінка та звичаї, пов'язані з природою та кліматом країни, це:

- а) М.Лацарус;
- б) Геродот;
- в) О.О. Потебня;
- г) К. Леві-Строс;
- д) І. Гердер;
- е) Г. Штейнталь;
- є) А. Кардинер;
- ж) В. Вундт;

- з) Г. Шпет;
- і) Ф. Боас;
- й) Гіппократ;
- к) Л. Леві-Брюль;
- л) Ш. Монтеск'є;
- м) В. Гумбольдт;
- н) Дж. Б.
- н) Ж.Д.Б.Віко.

Варіант 7.

1. Завдання та функції етнопсихології.
2. Методи вивчення культури.
3. Класифікації етнічних спільностей.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть рядок, в якому правильно визначено крос-культурне дослідження:

- а) це дослідження, яке передбачає вивчення і порівняння національно-психологічних особливостей представників однієї етнічної спільноти;
- б) це дослідження, яке передбачає вивчення національно-психологічних особливостей типового представника етнічної спільноти;
- в) це дослідження, яке передбачає вивчення і порівняння національно-психологічних особливостей представників кількох етнічних спільнот.

Варіант 8.

1. Взаємозв'язок між культурою та етносом.
2. Способи існування етносів.
3. Дослідження закономірностей соціальних явищ. Психологія натовпу.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та з перерахованих нижче об'єктів виберіть ті, що вивчаються в етнопсихології:

- а) нації та народності;
- б) колективи і особистість;
- в) мислення й мовлення;
- г) ландшафт і клімат.

Варіант 9.

1. Етнічне відродження другої половини ХХ ст.
2. Нація. Її ознаки.
3. Психологічна характеристика етносу.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та з перерахованих нижче методів дослідження етнопсихології виберіть ті, що запозичені з психології:

- а) аналіз продуктів діяльності;
- б) крос-культурні дослідження;
- в) понятійно-категоріальний аналіз;

- г) кореляційні дослідження;
- д) формально-структурний аналіз;
- е) опитування;
- є) дескриптивний аналіз;
- ж) біографічний метод;
- з) контент-аналіз.

Варіант 10.

1. Сучасне розуміння предмету етнопсихології.
2. Функції культури та чинники, що визначають її специфічність.
3. Класифікації етнічних спільностей.

Тестове завдання:

Уважно прочитайте завдання та виберіть рядок, у якому перераховано лише функції етнопсихології:

- а) гносеологічна, комунікативна, прогностична, дидактична, культурологічна, історична;
- б) описова, гносеологічна, культурологічна, історична, прогностична, виховна;
- в) гносеологічна, описова, комунікативна, культурологічна, прогностична, етнополітична.

КР№2 (Етнопсихологія)

I варіант

1. Механізми обміну культурою народів.
2. Етнічна соціалізація в дошкільному віці.
3. Етноцентризм, його гіпертрофовані варіанти як джерело напруженості і можлива причина конфліктів.

II варіант

1. Сімейно-шлюбні стосунки в різних етнічних культурах. Проблеми змішаних шлюбів.
2. Стереотипи сприймання українцями представників інших народів.
3. Поняття етнічної категорізації, її наслідки.

Контрольна робота № 2

Робота з тестовими завданнями

Виберіть лише одну правильну відповідь (чи правильне закінчення речення):

1. Культура, на думку етнопсихологів, - це:

- a) сукупність фізичних і біологічних особливостей, поведінки, музики, танців та інших видів діяльності;
- б) певна структура влади і структура соціуму;
- в) обмежений, унікальний, більш-менш інтегрований мотиваційний і когнітивний всесвіт, динамічний центр усвідомлення емоцій, судження, дій, організований в деяке характерне ціле, і протилежний до інших подібних утворень, до соціального і природного середовища;
- г) динамічна система правил, встановлених групами з метою забезпечення свого виживання, що містить установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, загальні для усієї групи, однак реалізовані специфічним об'єднанням всередині групи; ці правила передаються від покоління до покоління, є відносно стійкими, але здатні змінюватися з часом.

2. Поняття “культура”, “раса” та “етнос” знаходяться у такому співвідношенні:

- а) ці поняття тотожні між собою;
- б) “культура” є ширшим порівняно з поняттями “раса” та “етнос”;
- в) поняття “культура” і “етнос” є тотожними, а поняття “раса” є ширшим у порівнянні з ними;
- г) між ними існують суттєві відмінності.

3. Основними чинниками розвитку культури є:

- а) виживання, щільність населення, технологія, ресурси, їх надлишок, клімат;
- б) виживання, кількість населення, технологія, ресурси, їх надлишок;
- в) виживання, кількість населення, технологія, техніка, будівлі;

- г) виживання, щільність населення, природне середовище, клімат, атмосферний тиск.

4. Етнічне (або расове) “Я” - не:

- а) уявлення людини про те, що про неї думають оточуючі;
- б) уявлення людини про свою етнічну (чи расову) належність;
- в) уявлення людини про те, якою вона хоче стати в майбутньому, за сприятливих умов;
- г) це уявлення людини про свою зовнішність, колір шкіри, будову тіла.

5. Основними складовими етнічних уявлень людини про себе є:

- а) уявлення про деяку культурну схожість (мову, історію й т. ін.);
- б) стереотипізація, відчуття неповторності та індивідуальності;
- в) уявлення про фізичні особливості;
- г) ідентифікація зі спільністю та відчуття спільної долі.

6. Етнічна самоіденгічність - це:

- а) психічний процес, який полягає у тому, що індивід усвідомлює себе представником певного етносу;
- б) усвідомлення індивідом належності до певної етнічної групи;
- в) сукупність очікувань, які ставляться до характерних рис і поведінки представників етносу;
- г) усвідомлення індивідом належності іншого індивіда до певної етнічної групи.

7. Складовими етнічної самосвідомості є:

- а) когнітивна, афективна, поведінкова;
- б) когнітивна, ефективна, поведінкова;
- в) конативна, рефлексивна, емоційна;
- г) емпатійна, рефлексивна, афективна.

Дайте відповідь на таке запитання: “Скільки етнічних “Я” має людина?”

Завдання підвищеної складності:

Розв'язування психологічних завдань:

1. Уважно прочитайте подані нижче ситуації та визначте описане етнопсихологічне явище.

Опишіть його основні властивості, ознаки і закономірності вияву.

Чим зумовлені зміни у цьому явищі?

- 1) Г.Шпет зазначив: “Людина, дійсно, сама духовно визначає себе, відносить себе до певного народу, вона може навіть “змінити” народ, увійти за духом до складу іншого народу, однак знову не “довільно”, а шляхом довгої та наполегливої діяльності з перетворення духовного устрою, що його детермінує”;
- 2) хлопчик, батьки якого переїхали до Києва з Узбекистану ще до його народження, живе в оточенні українців, розмовляє українською не лише з ровесниками, але й у сім’ї, і не помічає, що чимось від них відрізняється. Однак у школі через азіатське ім’я та смуглявий колір шкіри він може отримати образливе прізвисько “чучmek”. Згодом на запитання: “Хто ти за національністю?” - підліток може відповісти: “Узбек”, - але його відповідь може бути й не настільки однозначною;
- 3) дівчинка з сім’ї українських емігрантів у США дуже швидко вивчила англійську мову, вільно нею розмовляє і є перекладачем для старших членів сім’ї. Дівчинка більше часу проводить зі своїми американськими друзями і пишається тим, що вона американка. Однак, з подорослішанням, у неї з’явилося бажання виявити власну індивідуальність, що реалізувалося у демонструванні дівчинкою своєї культурної відмінності та акцентуванні уваги на тому, що вона “українська американка”;
- 4) він вважався поляком і вважав себе поляком. У 35 років переїхав до Польщі. Там переконався, що з поляками його об’єднує релігія, а в усьому іншому він - білорус. З того часу усвідомлює себе білорусом.

2. “Я давно почиваю себе ніби складеною з двох половинок, я фізично відчуваю, як крізь мене проходить не розріз, а шов. Я сама є цей шов. Що цим швом, поки я жива, щось у мені зшилося, щось спаялося, що я ніби і є в природі одним із прикладів спайки, злиття, гармонізації, що я живу недаремно, однак сутність у тому, що я така, яка я є: один з феноменів синтезу в світі антitez”.

Вкажіть, яке етнопсихологічне явище описала Н.Н. Бербекова? У чому полягає його сутність? У чому полягає його відмінність від явищ, описаних у завданні 1?

3. У 1993 році на сторінках журналу “Питання психології” було виділено такі складові російської ментальності:

- розрив між теперішнім і майбутнім;
- занурення у майбутнє;
- відсутність особистої свідомості, а тому й відповідальності за прийняття рішень у ситуаціях ризику і невизначеності;
- відкритість;

Порівняйте складові української та російської ментальності. Вкажіть чинники, які, на Вашу думку, зумовили ці відмінності.

Психологічний аналіз образів-символів відображеніх у народних піснях.

- a) Ой, ты місяцю - я зіронька ясная,
Ой, ты парубок - я дівонька красная.
- б) Ой, хмелю мій, хмелю, хмелю зелененький,
Ой, сину ж мій, сину, сину молоденъкий.
- в) Мати мені наказала рушники давати.

Перший дала, другий дала, а на третій стала,
А четвертим білесеньким рученьки зав'язала.

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ,
ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬЗДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Спеціальність012 Дошкільна освіта

Автор:

Дрозд О.В.

Затверджено на засіданні кафедри від «26» серпня 2020 р.

Практичне заняття № 1

Тема: Психічний склад нації.

План

1. *Структурні компоненти психічного складу.*
2. *K. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу.*
3. *Визначення поняття «архетип».*
4. *Поняття про загальнолюдські та етнічні архетипи.*
5. *Архетипи українського етносу.*
6. *Психічний склад як детермінанта розвитку етносу.*

Питання для самостійного опрацювання (самостійна робота студентів)(56.)

1. Охарактеризуйте особливості психічного складу українців.
2. Що ви знаєте про національний характер українців?
3. Що означає поняття «натуралізація»?
4. Які релігії мали найзначніший вплив на формування психічного складу українців?
5. Які визначні риси української сім'ї ви можете назвати?
6. У чому полягає сутність української національної ідеї?

Доповіді та тези: (10Б)

1. Особливості національного характеру і менталітету українського народу.
2. Проблема національного характеру як феномену культури.
3. Особливості формування національного характеру у сучасних умовах.
4. Українська вдача і виховний ідеал.
5. Етнопсихологічні орієнтири сімейного виховання.

Практичне заняття №2

Тема: Основні динамічні характеристики етносу. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки

1. Поняття про теорію установки та її застосування в етнічній психології.
Визначення поняття «установка».
2. Поняття про теорію установки та її застосування в етнічній психології.
Структура та зміст етнічної установки.
3. Емоційний, пізнавальний та поведінковий компоненти етнічної установки.
4. Сутність етнічних стереотипів. Визначення поняття «стереотип».
Вивчення та походження поняття «стереотип».

5. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів. Основні соціальні функції стереотипів.
6. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).

Питання для самостійного опрацювання

1. Емоційний, пізнавальний та поведінковий компоненти етнічної установки.
2. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.
1. Сутність етнічних стереотипів. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів.
2. Основні соціальні функції стереотипів.
3. Причини стереотипів. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки.
4. Автостереотипи і гетеростереотипи.
5. Явище ефекту «призми». Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення.
6. Етнічні експектації.
7. Реферат на одну з тем (10 б.).

Теми рефератів:

1. Етнічні установки як передумови формування стереотипів.
2. Роль засобів масової комунікації у формуванні етнічних стереотипів.
3. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.

Література:

1. Боронеев А.О., Павленко В.Н. Этническая психология. – СПб, 1994.
2. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, 1995.
3. Львовкина А.М. Этнопсихология: Навч. Пос. – К.: МАУП, 2002.
4. Павленко В.Н., Таглин С.А. Введение в этническую психологию: Учебное пособие. – Харьков, 1992.

Практичне заняття №3

Тема : Стратегії поведінки в міжетнічному конфлікті. Шляхи їх подолання. Взаємодія українського народу з іншими націями

1. Сутність етнічних конфліктів. Визначення поняття «етнічний конфлікт».
2. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.
3. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку.

4. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів.
5. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу. Взаємодія з іншими народами і формування українського національного характеру.
6. Вплив geopolітичного чинника на український національний характер.

Питання для самостійного опрацювання (самостійна робота студентів) – 6 б.

1. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення міжетнічних конфліктів.
2. Типологія міжетнічних конфліктів.
3. Етнопсихологія українців.
4. Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу.
5. Вплив geopolітичного чинника на український національний характер.
6. Поведінка української діаспори.
7. Реферат на одну з тем (10 б.).

Теми рефератів:

1. Історичні приклади конфліктів між етносами.
2. Етнопсихологія українців.
3. Історичний фактор у формуванні національної самосвідомості.
4. Релігія як фактор формування українського етносу. Сім'я і формування українського національного характеру.
5. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.

Література:

1. Гнатенко П.І. Український національний характер. – К., 1994.
2. Етнічна психологія: Навч.-метод. Посібник./За ред.. В.Д. Хруш. – Івано-Франківськ, 1994.
3. Липа Ю. Призначення України. – Л.: Просвіта, 1992.
4. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию: Учебное пособие. – М., 1999.
5. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: 2003.
6. Психология национальной нетерпимости. – Минск, 1998.

Практичне заняття № 4
Етнопсихологія родинних стосунків

1. Міжетнічна взаємодія як сфера прояву національно-психологічних особливостей людей.
2. Сім'я і формування українського національного характеру.
3. Етнопсихологічна специфіка і етапи формування родинних стосунків.
4. Етнопсихологічні особливості конфліктів в родинних стосунках.
5. Психологічна допомога і діагностика в родинних стосунках.
6. Багатонаціональний колектив як специфічний об'єкт виховної дії.

7. Національно-психологічна детермінація ефективності виховної роботи в дитячому колективі.

Питання для самостійного опрацювання

1. Історичний фактор у формуванні національної самосвідомості.
2. Етнопсихологічні особливості виховання в родинних стосунках.
3. Релігія як фактор формування українського етносу.
4. Реферат на тему «Система виховних заходів з врахуванням національно-психологічних особливостей людей» (10 б.).

Література:

1. Гнатенко П.І. Український національний характер. – К., 1994.
2. Етнічна психологія: Навч.-метод. Посібник./За ред.. В.Д. Хруш. – Івано-Франківськ, 1994.
3. Липа Ю. Призначення України. – Л.: Просвіта, 1992.
4. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию: Учебное пособие. – М., 1999.
5. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: 2003.
6. Психология национальной нетерпимости. – Минск, 1998.

Практичне заняття № 5

Тема: Етнічна ідентичність. етнічна свідомість та самосвідомість

План:

1. Культура як психологічне поняття. Чинники розвитку культури. Функції культури.
  2. Взаємозв'язок між культурою та етносом.
  3. Поняття та етапи становлення етнічної ідентичності.
  4. Вплив соціального контексту на формування етнічної ідентичності.
  5. Стратегії підтримання етнічної ідентичності.
  6. Проблема зміни етнічної ідентичності.
  7. Модель двох вимірів етнічної ідентичності.
  8. Поняття “етнічної свідомості” й “етнічної самосвідомості” та співвідношення між ними.
  9. Етнічна самосвідомість як структурний компонент самосвідомості особистості.
  10. Етнічна самосвідомість, її структура та функції.
  11. Національна свідомість та її складові. Національна самосвідомість.
- 11. Виписати у термінологічний словник значення таких понять:**

етнічна ідентичність, етнічна ідентифікація, культура, етнос, етнічна свідомість, етнічна самосвідомість, національна самосвідомість.

Творче завдання:

Дайте відповідь на таке запитання: Скільки етнічних “Я” має людина?

Література:

15. Бороноев А.О., Павленко В.Н. Этническая психология. – СПб, 1994.
16. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, 1995.
17. Львовчика А.М. Етнопсихология: Навч. Пос. – К.: МАУП, 2002.
18. Павленко В.Н., Таглин С.А. Введение в этническую психологию: Учебное пособие. – Харьков, 1992.
19. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія: Навч. иосібн. - К.: Каравела, 2011. - 264 с.

Практичне заняття №6

Тема: Адаптація до нового культурного середовища

План

1. Умови взаємодії представників різних культур і етносів.
2. Міжкультурна адаптація.
3. Культурний шок і етапи міжкультурної адаптації.
4. Фактори, які впливають на процес адаптації до нового культурного середовища.
5. Наслідки міжкультурних контактів для груп і індивидів.
6. Підготовка до міжкультурної взаємодії.
7. Особливості проведення техніки підвищення міжкультурної сенситивності: «Культурний асимілятор».

Література

1. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. - М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. - 320с.
2. Лебедева Н.М. Социально-психологические закономерности аккультурации этнических групп // Этническая психология и общество / Под ред. Н.М.Лебедевой. М.: Старый сад, 1997. С.271-289.
3. Стефаненко Т. Г. Методы подготовки к межкультурному взаимодействию // Стефаненко Т.Г., Шлягина Е.И., Ениколов С.Н. Методы этнопсихологического исследования. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. С.55-78.
4. Фрейнкман-Хрусталева Н. С, Новиков А.И. Эмиграция и эмигранты: История и психология. СПб.: Государственная академия культуры, 1995. С. 111-148

Практичне заняття №7

Тема:Національно-психологічні особливості представників різних народів світу.

План:

1. Структуроутворюючий бік національної психіки: національний характер, національний темперамент, національний склад розуму, національні почуття й настрої, національні традиції й звички.
2. Визначення поняття «ментальність», «менталітет».
3. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компоненти ментальності, їх головні функції.
4. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації.
5. Порівняльна характеристика народів близького зарубіжжя (росіяни і білоруси, народи Прибалтики. Народи середньої Азії і казахстану, народи закавказзя).
6. Порівняльна характеристика народів дальнього зарубіжжя (американці, англійці, німці, французи, іспанці, фіни, греки, турки, араби, японці, китайці).

Список рекомендованої літератури

1. Крисько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособ. для студ. высш. уч. заведений. - 2-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр «академия», 2004. - 320 с.
2. Крисько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский цент „Академия”, 2004. – 320 с. – С. 144-217
3. 2. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2003. – 452 с. – С. 67-145
4. 3. Мороз О., Саєнко Ю. Час інтелекту: сукупний український розум. - Л.: Видавничий дім „Панорама”, 2002. - 96 с. – С. 23-34

Практичне заняття № 8.

Тема: Поняття «особистість» в етнопсихології. Маргінальна особистість.

План:

1. Вплив культури на фізичний, емоційний, інтелектуальний та соціальний розвиток дитини.
2. Етнопсихологічні проблеми дослідження особистості.
3. Маргінальна особистість.
4. Основні етапи етнічної соціалізації.

5. Особливості особистості, що впливають на міжособистісне сприйняття в міжкультурному спілкуванні.

Основна література:

1. Общая психология /Под ред. А.В.Петровского. - М., Просвещение,1986. - гл.7.- С. 191 - 229.
2. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии.- М., Просвещение,1982.- гл.4.-С.60-82.
3. Налчаджян А.А. Этнопсихология. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.: ил. – С. 108-135, 276-337
4. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2003. – 452 с. – С. 203-209
5. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с. – С. 74-86.

Практичне заняття № 9.

Тема: Релігія та Церква в етнонаціональному житті.

1. Роль релігії в психологічній характеристиці етносів.
2. Напрямки та течії в історії релігій.
3. Особливості етнонаціонального життя іудеїв.
4. Особливості етнонаціонального життя мусульман.
5. Особливості етнонаціонального життя християн.

Основна література:

1. Крысько В.Г. Социальная психология: Курс лекций / В.Г. Крысько. – изд. – М.: Омега-Л, 2006. – 352 с; табл., илл. – С. 307-324
2. Налчаджян А.А. Этнопсихология. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.: ил. – С. 58-66
3. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии. Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2003. – 452 с. – С. 48-61
4. Кин Майкл. Религии мира. – Харьков: Книжный Клуб, 2003. – 240 с.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ З НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Розробник:
Дрозд О.В.

2020-2021 н.р.

До комплексних тестів зі спеціальності Дошкільна освіта
Етнопсихологія

I рівень

1. Етнопсихологія – це наука

- А) що вивчає психологічні особливості індивіда або групи людей, пов'язані з етнічною чи культурною приналежністю, що виявляються на свідомому та несвідомому рівнях
- Б) що вивчає психологічні особливості духовної культури народів
- В) про закономірності, механізми і факти психічного життя людини будь-якої національності
- Г) про взаємодію людей різних етнічних груп одне з одним

2. Зародження етнопсихології як самостійної науки відбулося в

- А) Франції
- Б) Німеччині
- В) Росії
- Г) Україні

3. Нація – це

- А) історично сформована група людей, що володіє єдиною мовою і культурою, а також спільною самосвідомістю
- Б) група людей, яка склалася у процесі спільної праці та виробництва
- В) людська спільнота, яка характеризується загальними спадковими й фізіологічними особливостями, пов'язаними з єдністю походження та спільною територією
- Г) згуртована спільність людей, що характеризується єдністю мови, культури, території, а також тісними економічними контактами

4. Народ – це

- А) населення держави, мешканці країни, які спілкуються однією мовою
- Б) сукупність осіб, об'єднаних спільною метою, ідеєю, працею; сукупність індивідів, що взаємодіють певним чином на основі сподівань кожного члена групи
- В) сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами, метою, проектом
- Г) історична спільність людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших

5. Видатний учений, який увів до вжитку поняття «колективного несвідомого»

- А) З. Фрейд
- Б) К.Г. Юнг
- В) К. Роджерс

Г) А. Маслоу

6. Кому із названих науковців належить теорія етногенезу

- А) К.Г. Юнг
- Б) Вундт
- В) К. Ясперс
- Г) Л. Гумільов

7. Архетип – це

- А) модель поведінки, успадкована історично
- Б) життєвий принцип, що ґрунтуються на суспільному досвіді
- В) прообраз, первинний образ, ідеал
- Г) типологізація етносів

8. Використання людьми стандартів своєї культури як універсальних – це

- А) етноцентризм
- Б) універсалізм
- В) абсолютизм
- Г) шовінізм

9. Позиція індивідів, які балансують між двома культурами, не опановуючи належною мірою нормами і цінностями жодної з них – це

- А) маргінальна етнічна ідентичність
- Б) індивідуалізм
- В) релятивізм
- Г) індиферентність

10. Полікультурність – це

- А) багато держав у межах однієї
- Б) національний колорит, самобутність держави
- В) притаманний деяким державам стан суспільства, в якому помітний та стійкий розвиток отримали декілька етнічно різних культур
- Г) концентрація культурного багатоманіття в межах етносу

11. Інтегративна характеристика людської спільноти певної культури, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їхнього реагування на нього – це

- А) Стереотипізація
- Б) Менталітет
- В) Етнічна установка.
- Г) Самоусвідомлення

12. Етнічний стереотип – це

- А) узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який сформувався історично у процесі розвитку міжетнічних стосунків

- Б) готовність особистості сприймати ті чи інші явищаєтнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, ставитися до людини
- В) процес, при якому відбувається зміна різних компонентів етносу: елементів духовної і матеріальної культури, мови тощо
- Г) вид стійкого соціального угруповання людей, що склався історично, може бути представлений родом, племенем, народністю, нацією.

13. Стресовий вплив на психіку людини, який спричиняє інша культура

- А) каузальна атрибуція
- Б) культурний шок
- В) стан афекту
- Г) фрустрація

14. Хто такі пасіонарії за теорією Л. Гумільова

- А) пасивні індивіди, які утворюють баласт нації
- Б) колектив однодумців, представників однієї нації
- В) люди, які здатні йти до поставленої мети, незважаючи ні на що, навіть усупереч інстинкуту самозбереження
- Г) особи, які вдаються до вбивства, розбою, лиходійства за національну ідею

15. Етнотрансформаційний процес утворення нового етносу шляхом злиття непов'язаних спорідненістю і культурно-побутовими традиціями етнічних груп – це

- А) Етнічна сепарація
- Б) Консолідація
- В) Етнічна міксація
- Г) Етнічна конвергенція

16. Стереотипи переважно засвоюються в

- А) дошкільному віці
- Б) ранньому віці
- В) підлітковому віці
- Г) юнацькому віці

17. Ксенофобія – це

- А) страх через незнання мови, традицій і культури нової країни
- Б) нав'язливий страх перед чужинцями
- В) страх і неприязнь до нового, незвіданого
- Г) страх опинитися в незнайомих, чужих місцях

18. Відносно стійка, усвідомлена, що переживається як неповторна, система уявлень індивіда про себе, як про представника певної нації

- А) національний характер
- Б) етнічна ідентичність
- В) національна самосвідомість

Г) психічний склад нації

19. Який видатний учений був засновником «Школи народів»

- А) Г. Лебон
- Б) В. Вундт
- В) М. Лацарус
- Г) Г. Штейнталь

20. Думки, судження, оцінки, що стосуються певної етнічної спільноти, представників цієї ж спільноти (наприклад, висловлювання українців про українську націю) – це

- А) етнічні установки
- Б) національний характер
- В) автостереотипи
- Г) менталітет

21. Штучно створений об'єкт, що має знаковий або символічний зміст у культурі

- А) архетип
- Б) асоціація
- В) артефакт
- Г) алегорія

22. Інтерпретація людиною, в процесі міжособистісного сприйняття, причин поведінки й мотивів діяльності інших людей, у залежності від їхньої групової належності – це

- А) фаворитизм
- Б) національна проекція
- В) каузальна атрибуція
- Г) стереотипізація

23. Здатність людини відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини, а також здатність оптимально реагувати на критику та вміння рішуче говорити собі та іншим «ні» – це

- А) конгруентність
- Б) асертивність
- В) почуття власної гідності
- Г) толерантність

24. Скільки етапів етнічної ідентичності, за Ж. Піаже, проходить людина

- А) 5
- Б) 4
- В) 2
- Г) 3

25. Етнічна дискримінація – це

- А) бойкотування етносу
- Б) утисти, що здійснюють панівний етнос щодо не панівного етносу
- В) відкрита військова агресія із застосуванням фізичної сили
- Г) переважання однієї нації над іншою у контексті культурно-історичної спадщини.

26. Расизм – це

- А) приниження людини через її релігійні уподобання
- Б) ненаукова, реакційна, людиноненависницька теорія, що сповідує ідеї про нерівноцінність людських рас за свою біологічною природою або психологічними особливостями
- В) відкрите ігнорування людини через зовнішні ознаки
- Г) принизливе ставлення до людини через колір її шкіри або мовний акцент

27. Метод когнітивного орієнтування, метою якого є навчити людину бачити ситуації з точки зору членів чужої групи, розуміти їхнє бачення світу – це

- А) брейнстормінг
- Б) вільні асоціації
- В) культурний асимілятор
- Г) емпатійна бесіда

28. Людям усіх народів і культур притаманні механізми захисту. Вкажіть один із них

- А) ізоляція
- Б) презумпція невинуватості
- В) конформізм
- Г) статус кво

29. Феномен установки вивчав

- А) В.Хруш
- Б) Д. Узнадзе
- В) Р. Павелків
- Г) Г. Селевко

30. Принцип детермінізму в етнопсихології слід розуміти як

- А) відображення навколошнього світу у формі переживань, образів, понять
- Б) система понять, за допомогою якої вивчаються різні аспекти предмета дослідження
- В) боротьбу протидіючих сил
- Г) встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами й процесами

II рівень

31. Характерна риса якої системи полягає в тому, що різним групам, залежно від приписуваних їм природжених властивостей, надається внутрішня цінність, пошана або чистота

- A) Ранжована система
- Б) Комуністична система
- В) Кастова система
- Г) Капіталістична система

32. Процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос – це

- A) Етнічна дифузія
- Б) Етнічна асиміляція
- В) Конформізм
- Г) Інтеграція

33. Культурний шок – це

- A) складний патологічний процес, спричинений травмою, що в загальному плані характеризується гострими розладами психіки
- Б) стан спантеличення, втрати орієнтації та емоційного збудження, спричинений раптовим потраплянням людини в незнайоме їй середовище чи іншу культуру
- В) переворот у духовному розвитку країни, який болісно переживається її мешканцями
- Г) розширення сфери впливу однієї культурної традиції за рахунок придушення іншої

34. На думку М. Лацаруса і Р. Штейнталя, психічна подібність індивідів, що належать допевного народу, та їхня самосвідомість називається

- A) менталітет
- Б) «народний дух»
- В) психічний склад
- Г) національна самосвідомість

35. Оригінальну концепцію мови, засновану на дослідженії її психологічної природи, розробив видатний філолог і громадський діяч

- A) О. Срезневський
- Б) М. Ломоносов
- В) О. Потебня
- Г) М. Грищенко

36. Автором книги «Вступ до етнічної психології» (1927) є

- A) Г.Шпет
- Б) В. Вундт

- В) Ш. Монтеск'є
- Г) Д. Юм

37. Одна з форм національної та релігійної нетерпимості, що знаходить вияв у ворожому ставленні до євреїв, а також система поглядів, що його обґруntовує – це

- А) шовінізм
- Б) нацизм
- В) геноцид
- Г) антисемітизм

38. Територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу, який зберігає традиції, звичаї, елементи культури та побуту

- А) етнічний анклав
- Б) етнічний ареал
- В) етнічна автономія
- Г) етнічна Батьківщина

39. Національна меншина – це

- А) менша в кількісному та якісному еквіваленті національна група, яка підкоряється панівному етносу
- Б) етнічна група, яка емігрувала в інший культурний простір
- В) менша за чисельністю соціальна група, яка не займає панівне положення у певній державі
- Г) національний пріоритет однієї держави за ментальними ознаками над іншими

40. Субетнос – це

- А) етнічна одиниця в структурі етносу, що займає проміжне становище між мікроетнічною одиницею та етносом, існування якої пов'язане з усвідомленням групових особливостей тих або інших компонентів культури
- Б) підлеглий, принижений етнос, який зазнає утисків через маргінальний статус
- В) фанатична прихильність до певної етнічної групи через ідеологічні вподобання
- Г) соціально-психологічна установка негативного характеру щодо інших етносів і конкретних представників цього етносу

41. Симптомами культурного шоку є

- А) радість від зустрічі з новою культурою, ейфорія від навколишнього, від їжі, місцевих традицій та оточуючих людей
- Б) постійні переживання щодо якості їжі, питної води, чистоти посуду, загальнатривожність, роздратованість, невпевненість у собі, психосоматичні розлади
- В) ностальгія, безвихід, фрустрація
- Г) амбівалентні почуття, внутрішній конфлікт, сумніви, тривожність

42.Імідж держави – це

- А) юридичнагарантія основних прав ісвобод людини і громадянина
- Б) сукупність емоційних і раціональних уявлень, що випливають із зіставлення всіх ознак країни, власного досвіду та чуток, що впливають на створення певного образу
- В) основні напрямки діяльності держави, в яких відображаються та конкретизуються завдання і цілі
- Г) спеціальнамісія, яка складається з одного або декількох представників держави, які представляють її на міжнародній арені

43.Заперечення власної етнічної ідентичності, відчуття пригніченості, усвідомлення переваги інших етнічних груп як референтних – це

- А) Соціальна інфантильність
- Б) Нігілізм
- В) Негативний атитюд
- Г) Почуття меншовартості

44.Міжкультурна адаптація – це

- А) особливий вид комунікації, що припускає спілкування між носіями різних мов і різних культур
- Б) здатність успішно спілкуватися з представниками інших культур
- В) протиріччя інтересів, серйозні розбіжності, спричинені зміною індивідом країни проживання
- Г) процес відходження в нову культуру, поступово освоєнняї норм, цінностей, зразків поведінки

45.Об'єктивне місце індивіда або етнічної групи в соціальній системі у відповідності з їхніми характеристиками називається

- А) етнічний статус
- Б) соціальний статус
- В) стереотип
- Г) атитюд

46.Процес поступового розчинення етнічної групи серед титульного етносу або етносів, фізично та інтелектуально сильніших – це

47.Спонтанна антипатія, що поєднується зі спробами змінити або знищити інший етнос. Виражається через нетерпимість

48.Ідеологія, соціальна практика й політика, що виражається в нестримному звеличуванні власних націй, пихатості та зарозуміlostі – це

49.В основі прояву національної самосвідомості лежить формування стійких уявлень людини про себе як про члена конкретної етнічної групи, що виражається поняттям

50. Психологічна категорія, що характеризує усвідомлення особистістю своєї належності до певної етнічної спільноті – це

51. Історично сформована на певній території досить стійка спільність людей, що володіє відносно стабільними мовленнєвими, культурними та психічними особливостями, а також усвідомленням своєї єдності, на відміну від інших подібних утворень, зафікованих в етнонімі називається

III рівень

52. Культурним релятивізмом в етнопсихології називають

- А) широкий спектр думок, орієнтацій, багатоваріантність етнічних оцінок.
- Б) утвердження рівноправності всіх типів культур, переконаність у тому, що оцінка окремого елемента культури можлива тільки в межах тієї культури, з якої він походить
- В) суб'єктивно-ідеалістичний напрям соціальної думки, що розглядає волю особистості як вирішальний чинник суспільного розвитку
- Г) модель різних елементів культури, притаманних певній національній етнокультурній спільноті

53. Патріотизм – це

- А) терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей
- Б) психологічний процес усвідомлення індивідом своєї належності до етнічної групи, що виявляється у власній концепції «Я» щодо стосунків з іншими
- В) моральний та політичний принцип, соціальне почуття, виявом якого є любов до батьківщини і готовність підкорити свої особисті інтереси її інтересам
- Г) сукупність емоційних і раціональних уявлень, що є результатом зіставлення усіх ознак країни, власного досвіду й чуток, що впливають на створення певного образу про неї

54. Стосунки, за яких одні етноси домінують над іншими, а ті їм підкоряються і займають низький етнічний статус

- А) етнічне співіснування
- Б) полідоменальні стосунки
- В) горизонтальні стосунки
- Г) стосунки субординації

55. Асертивністю називається

- А) ослаблення чи відсутність можливості реакції на несприятливий чинник у результаті зниження чутливості до його впливу

Б) здатність людини відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини, оптимально реагувати на критику та вміння рішуче говорити іншим «ні».

В) творча, новаторська діяльність, що характеризується здатністю до продукування принципово нових ідей

Г) збіг властивостей (функцій, параметрів, характеристик тощо) моделі і відповідних властивостей модельованого об'єкта

56. Міжетнічний конфлікт – це

А) вид протистояння, за якого сторонни прагнуть захопити територію або ресурси, погрожують опозиційним індивідам або групам

Б) зіткнення між окремими індивідами в процесі їх соціальної і психологічної взаємодії

В) конфлікт, учасниками якого виступають суб'єкти політичного процесу

Г) конфлікт між представниками етнічних громад, які зазвичай проживають у безпосередній близькості в будь-якій державі

57. Протягом тривалого часу однією з найважливіших етнодиференціюючих ознак є

А) культура

Б) історичне минуле

В) мова

Г) міфологія

58. Динамічна система правил, встановлених групами, з метою забезпечення свого виживання, що містить установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, загальні для усієї групи, однак реалізовані специфічним об'єднанням всередині групи; ці правила передаються від покоління до покоління, є відносно стійкими, але здатні змінюватися з часом

59. Наука, що займається вивченням оптико-кінетичної системи знаків у комунікативному процесі, називається

60. Який видатний учений був засновником «Школи народів»?

61. Специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави

62. Практика одружження переважно всередині своєї спільноти

63. Помічений посмішкою абсурд життя, який відображає образ мислення певної нації, називається

- 64.**Вербальна та невербальна взаємодія представників різних моральних систем, світоглядів, релігій має назву
- 65.**Засновникометнографії є давньогрецький учений
- 66.**Узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який сформувався історично у контексті розвитку міжетнічних стосунків
- 67.**Процес появи, буття і зникнення етносів називається
- 68.**Процес відокремлення від етносу якоїсь його частини, що згодом розвивається в окремий етнос – це
- 69.**Поєднання фізичних і духовних рис, які відрізняють одну націю від іншої
- 70.**Знакова система будь-якої фізичної природи, що виконує пізнавальну та комунікативну функції людського буття
- 71.**Як умовно в етнопсихології позначається феномен, коли народи схильні сприймати й оцінювати навколоїшній світ та інші етноси крізь призму традицій і норм власної групи, які приймають за загальний еталон
- 72.**Сукупність емоційних і раціональних уявлень, що є результатом зіставлення усіх ознак країни, власного досвіду й чуток, що впливають на створення певного образу про неї

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ, ПРАКТИЧНИХ І
ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬЗДИСЦИПЛІНИ**

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Розробник:
Дрозд О.В.

Виконання вправ з тренінгу етнічної ідентичності.

ВПРАВА "ХТО Я?" (М.Ю.Чібісова).

Матеріали та обладнання: стиплер, олівці, паперова “квітка”, текст опитувальника.

Інструкція. “Напишіть не менше 10-ти і не більше 20-ти відповідей на запитання “Хто Я?”

Після закінчення роботи, на виконання якої дається 10-15 хвилин, кожен студент називає своє ім’я і зачитує не більше трьох відповідей.

Обговорення відповідей

Які сторони соціальної ідентичності виявилися для кожного студента найбільш значущими (зазвичай, ці відповіді записані першими)?

Чи були з-поміж відповідей такі поняття, які відносяться до етнічної ідентичності? Якщо так, то який ранг їм було надано?

Чи задумувалися Ви над тим, що це означає?

Якщо так, то в яких ситуаціях?

РОБОТА В МІНІ-ГРУПАХ

Хід роботи. Академічну групу необхідно поділити на мікрогрупи з 3-5 студентів. Кожна мікргрупа отримує картку із запитаннями для обговорення.

Запитання для обговорення:

1. Навіщо людині потрібна етнічна ідентичність?
2. Чи може змінюватися етнічна ідентичність?
3. Чи пов’язані між собою етнічна ідентичність і громадянство? У чому полягає цей зв’язок?

Викладачем організовується обговорення у такий спосіб: кожна група зачитує запитання і відповіді на них. Студенти з інших висловлюються з приводу почутого, ставлять запитання. Після закінчення обговорення студенти роблять висновки.

ВПРАВА "ЯК ЛЮДИ УСВІДОМЛЮЮТЬ ЗВ'ЯЗОК ЗІ СВОЇМ НАРОДОМ"

Хід роботи

1 этап

Академічну групу необхідно поділити на мікргрупи з 3-5 студентів.

Кожний студент отримує картку із завданням закінчiti такі речення:

Як представник свого народу я....

На відміну від більшості представників свого народу я....

Я відчуваю належність до свого народу, коли...

Бути представником свого народу для мене означає....

У мікргрупах студенти зачитують закінчення речень, аналізують їх і виокремлюють ознаки, необхідні для усвідомлення своєї ідентичності.

Після закінчення роботи у мікргрупах, її результати повідомляються усім. Усі ознаки усвідомлення своєї ідентичності записуються на аркушах паперу, що вирізані у вигляді пелюсток, і за допомогою скотчу чи стиплера прикріплюються до круга, у центрі якого написано слова: “етнічна ідентичність”. Таким чином, у результаті цієї роботи отримують “квітку” етнічної ідентичності.

2 этап

Кожна мікрогрупа отримує список компонентів етнічної ідентичності, аналізує його, вибирає найбільш значущі компоненти і, за потреби, додає пелюстки до “квітки”.

Ознаки етнічної групи:

- * усвідомлення себе як групи;
  - усвідомлення своїх відмінностей від інших;
- * мова;
  - біологічні ознаки, спільне походження;
- * територія проживання;
- * культура, традиції;
  - сімейний та побутовий устрій.

Бути представником свого народу означає:

- вживати та вміти готувати національні страви;
- знати рідну мову;
- * дивитися фільми чи телевізійні програми на рідній мові або які присвячені своєму народові;
  - відзначати національні свята;
- * купувати чи мати вдома традиційні предмети;
  - носити або мати вдома національний одяг;
- * слухати, знати народну музику;
- * вивчати танці свого народу;
- * використовувати і вивчати методи народної медицини;
- * відвідувати релігійні служби, дотримуватися релігійних обрядів;
  - брати участь в політичних або соціальних подіях, які пов'язані зі своїм народом;
- * належати до національно-культурної організації;
  - займатися традиційним видом спорту;
  - займатися традиційними мистецтвами;
  - вивчати історію і культуру свого народу;
  - поділяти цінності свого народу;
  - маги психологічні характеристики, притаманні своєму народові;
  - жити на одній території з представниками свого народу;
  - жити на землі своїх предків.

Обговорення результатів роботи

Діагностика типу етнічної ідентичності

МЕТОДИКА "ТИПИ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ"

(Г.У. Солдатова, С.В. Рижова)

Інструкція. Нижче подано висловлювання різних людей з питань національних відносин і національної культури. Подумайте і оцініть, згідно із запропонованими критеріями, наскільки Ваша думка співпадає з думкою цих людей.

Бланк методики

№ з/ п	Я - людина, яка	Згоден	Швидше згоден	У чомуусь зголел	Погоджую	Швидше не згоден	Не згоден
/	2	4	5	6	7		
1.	надає перевагу образу життя свого народу, але з великим інтересом						
2.	вважає, що міжнаціональні шлюби						
3.	часто відчуває перевагу людей						
4.	вважає, що права нації завжди вищі						
5.	вважає, що у повсякденному						
6.	надає перевагу способу життя лише						
7.	зазвичай не приховує своєї						
8.	вважає, що справжня дружба може бути лише між людьми однієї						

Продовження бланка методики

I	2	I	4	5	6	7
9.	часто переживає сором за людей					
10.	вважає, що будь-які засоби є					
11.	не надає переваги будь-якій					
12.	часто відчуває перевагу свого					
13.	любить свій народ, однак поважає					
14.	вважає сувереною необхідним					
15.	важко вживатися з людьми своєї					
16.	вважає, що взаємини з людьми інших національностей часто є					
17.	байдуже ставиться до своєї етнічної					
18.	переживає напруження, якщо чує					
19.	готова мати справу з представниками будь-якого народу,					
20.	вважає, що народ має право вирішувати свої проблеми за					

21	часто переживає власну меншовартість у зв'язку із своєю				
22	вважає свій народ більш обдарованим і розвинутим у				
23	вважає, що представники інших національностей повинні обмежуватися у праві проживання				
24	дратується від близького спілкування з представниками інших національностей.				

Продовження бланка методики

1	2	3	4	5	6	7
2	завжди знаходить можливість					
5	~~зберігати свою національність~~					
2	вважає за необхідне “очищення”					
6	культури свого народу від впливу					
2	<u>не поважає свій народ.</u>					
	вважає, що на території її народу всі права на користування природними і соціальними ресурсами повинні					
2	ніколи серйозно не ставилася до					
8	~~відповідальності за проблеми~~					
2	вважає, що її власний народ не					
9	~~єдиний і не гірший за інші народи~~					

Обробка та інтерпретація результатів

Отримані відповіді переводяться у бали за такою шкалою: згоден - 4 бали; швидше згоден, ніж ні - 3 бали; у чомусь погоджується, а в чомусь ні - 2 бали; швидше не згоден - 1 бал; не згоден - 0 балів.

За ключем підраховується кількість балів до кожного з п'яти типів етнічної ідентичності:

1. Етноніглізм - висловлювання 3, 9, 15, 21, 27.
2. Етнічна індиферентність - висловлювання 5, 11, 17, 29, 30.
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) - висловлювання 1, 7, 13, 19, 25.
4. Етноегойзм - висловлювання 6, 12, 16, 18, 24.
5. Етноізоляціонізм - висловлювання 2, 8, 20, 22, 26.
6. Етнофанатизм - висловлювання 4, 10, 14, 23, 28.

Залежно від суми балів, які набрані заожною шкалою (від 0 до 20 балів) можна зробити висновок щодо прояву кожного типу

етнічної ідентичності. Порівняння кількості балів за всіма шкалами дозволяє виокремити один чи кілька домінуючих типів етнічної ідентичності.

Студентам пропонується здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих результатів, користуючись ключем до методики та описом типів етнічної ідентичності.

Висновок записується в зошит та обговорюється в групі.

Опис типів етнічної ідентичності

Типи ідентичності за різною якістю та рівнем прояву етнічної толерантності виділені на основі широкого діапазону шкали етно- центризму: розпочинаючи від “заперечення” ідентичності, якщо зафіксовано негативізм і нетерпимість до власної етнічної групи, до національного фанатизму - апофеозу нетерпимості та крайнього негативізму по відношенню до інших етнічних груп.

Типи етнічної ідентичності:

1. Егнонігілізм - одна з форм гіпоідентичності, яка за своєю сутністю є відходом від власної етнічної групи і пошуком стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.
2. Етнічна індиферентність - відсутність меж етнічної ідентичності, що виявляється у невизначеності етнічної належності, неактуальності етнічності.
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) - поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. В поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і є властивою для більшості людей. Така ідентичність надає оптимального балансу толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, що дозволяє розглядати її як значущу умову самостійності та стабільності етнічної групи, з одного боку, та як умову мирної міжкультурної взаємодії у поліетнічному світі, з іншого боку.
4. Етноegoїзм може виявлятися у безневинній формі, на вербальному рівні, як результат сприймання інших етносів за допомогою конструкту “мій народ”. Однак цей тип етнічної ідентичності може супроводжуватися напруженням і роздратуванням у спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнанням права власного народу вирішувати свої проблеми за “чужий” рахунок.
5. Етноізоляціонізм - впевненість у перевагах свого народу над іншими, у потребі “очищення” національної культури; негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія.
6. Етнофанатизм - готовність вдаватися до будь-яких дій для захисту так чи інакше витлумачених етнічних інтересів, аж до етнічних “чисток”. Відмова іншим народам у праві користування природними ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдовування будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

Підбиття підсумків заняття

Питання до іспиту з етнопсихології

1. Етнопсихологія як галузь психологічної науки
2. Зв'язок етнопсихології з іншими науками
3. Предмет і об'єкт дослідження етнопсихології
4. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології
5. Психологічна сутність основних понять етнопсихології
6. Основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки
7. Методологічні принципи етнопсихології
8. Основні методи етнопсихології
9. Природний експеримент в етнопсихології
- 10.Лабораторний експеримент в етнопсихології
- 11.Метод інтерв'ю в етнопсихології
- 12.Психологічна характеристика етносу
- 13.Умови походження та модифікації етносу
- 14.Поняття маргінальності
- 15.Соціально-психологічна сутність поняття “нація”.
- 16.Поняття про національну ідентифікацію
- 17.Структурні компоненти психічного складу етносу
- 18.К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого
- 19.Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації
- 20.Поняття про національну ідею та шляхи її реалізації
- 21.Психологічна суть і зміст національного характеру
- 22.Д. Чижевський про риси українського національного характеру
- 23.Національна свідомість та самосвідомість
- 24.Проблема етнічної установки в етнопсихології
- 25.Етнічні стереотипи, їхня структура та зміст. Причини стереотипізації
- 26.Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи. Явище “ефекту призми”
- 27.Етноцентризм: його ознаки та умови виникнення

28. Сутність етнічних конфліктів, їх об'єктивні та суб'єктивні умови
виникнення

29. Види етнічних конфліктів і стадії їх розвитку

30. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті та шляхи його подолання

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬІ З КУРСУ ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Автономія етнічна (від грецьк. *autos* - сам, *nomos* - закон) - національне (етнічне) самоврядування, яке є однією з форм гарантованого міжнародним правом самовизначення народів. Виникнення інституту автономії етнічної було значним кроком на шляху демократичного вирішення етнонаціональних проблем в полієтнічних суспільствах, збереження чи зміцнення в них етнополітичної стабільності, зокрема, запобігання конфліктів на етнічному ґрунті та сепаратизму.

Адаптація етнічна — пристосування людини або групи людей до нового етнічного середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії. Спершу поняття "адаптація" виникло у біології; в суспільні науки перенесено представниками органічної школи, які зводили суспільні явища до біологічних. За своєю, сутністю процес адаптації тісно пов'язаний з процесом соціалізації, інтеріорізації норм та цінностей нового соціального середовища, способів предметної діяльності, а також форм соціальної взаємодії, що склалися в ньому.

Анклав етнічний — у сучасній етнології та етносоціології цей термін використовується для визначення певної території у полієтнічній країні, заселеної переважно представниками одного етносу. Етнічні анклави відзначаються певною замкненістю, відокремленістю від довколишнього середовища й самоорганізацією внутрішнього життя. Етнічні анклави утворюються у результаті переселенських рухів чи внаслідок поділу територій, що належали одній державі, між кількома державними утвореннями. Показовим прикладом етнічних анклавів є китайські, японські, корейські райони у великих містах Сполучених Штатів Америки.

Антагонізм етнічний — це стан у міжетнічних відносинах, котрий характеризується найвищою напругою у цих стосунках на двох рівнях: відносини домінуючої більшості і окремої меншини; відносини між етнічними меншинами. Розвиток самого феномена можна уявити таким чином: етнічна антипатія — етнічне невдоволення та етнічні звинувачення — етнічний антагонізм.

Антисемітізм — одна з форм національної та релігійної нетерпимості, що знаходить прояв у ворожому ставленні до євреїв, а також система поглядів, що його обґрутує.

Ареал етнічний — територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу. Прикладами етнічних ареалів в Україні є болгарський етнічний ареал у Белградському районі Одеської області, грецький етнічний ареал у Приазов'ї, угорський етнічний ареал у Закарпатті тощо. Як правило, у межах етнічного ареалу найбільш ефективно зберігаються традиції, звичаї, елементи культури та побуту тих чи тих етнічних спільнот. У 20-30-і роки етнічні ареали були основою утворення національних районів німців, болгар, євреїв, поляків тощо. Останніх 1931 р. нарахувалося 25, а національних сільрад — 811. Сьогодні етнічні ареали відіграють важливу роль у структуруванні етнічних меншин України.

Архетипи етнічні — сукупність духовно-культурних символів та образів етнічного буття, через які життя кожного етнофора наповнюється почуттям смыслозаданості та доцільності. Це, так би мовити, етнічна "душа в собі".

Архетипи етнічні, існуючи як колективне несвідоме, створюючи основу духовної сутності людини, яка пройнята ними, здатні надавати цій людині якості духовної рівноваги, а тому й соціальної усталеності, оберігаючи її душу від руйнівних наслідків урбанізації та техногенних процесів. Вони здатні тим самим протистояти появі невиразно-одноманітної, сірої людини-конформіста, яка легко перетворюється на носія девіантних та суіцідних нахилів.

Асиміляція етнічна — розчинення самостійного етносу або його частини в середовищі іншого, як правило, більш великого етносу. При цьому етнос, що асимілюється, втрачає свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість, переймаючи етнокультурні компоненти іншого етносу. У разі, коли процес обмежується запозиченням лише культурних компонентів, він називається акультурацією. Консолідаційні процеси характеризуються злиттям споріднених етносів чи субетносів або етнографічних груп у єдиний етнос. Інтеграційні процеси також характеризують взаємодію етносів, але різних за своїми мовними, культурними та етнічними параметрами, внаслідок чого у них з'являється ряд спільних рис, у тому числі спільної етнічної самосвідомості. Якщо при взаємодії етносів, не пов'язаних спорідненістю, виникає новий етнос, то перед нами всі ознаки того, що відбувається етнорасова міксациія (за термінологією західних етнологів — амальгамація).

Багатокультурність — характерний для деяких поліетнічних держав стан суспільства, в якому порівняно помітний та стійкий розвиток отримали декілька етнічно різних культур.

Батьківщина етнічна — природа у цілому, тобто сукупність особливостей ландшафту, клімату, флори та фауни у їх власній історії, що позначилася на формуванні певного етносу, і на фоні яких відбувалися найважливіші доленосні події процесу цього формування у оболонці різноманітних соціально-економічних, духовно-культурних, військово-політичних та інших зовнішніх стосунків та відносин. Етнічна батьківщина — явище соціально-екологічне. Якщо етнос досить великий за чисельністю і займає значні географічні простори, то він може дрібнитися на відносно самодостатні субкультурні угрупування (наприклад, лемки, бойки, гуцули, поліщуки в Україні). Отже усвідомлення і відчуття етнічної батьківщини може мати двоєстий прояв: як належність до своєї "малої" батьківщини і як спорідненість із усім тим простором, що його обіймає етнос.

БІЛІНГВІЗМ (двомовність) — специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави. Джерелом білінгвізму, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те що в сучасному світі практично немає етнічно "чистих" держав, білінгвізм як явище отримало велике поширення. Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою, внаслідок юридичне закріплених норм або законів, на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом Канада, Бельгія, Фінляндія, Казахстан та інші. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана (знову таки внаслідок законів) лише одна з двох мов, що найбільш часто використовується

населенням цієї держави. Разом з тим, невизнана на рівні офіційної, друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, в силу певних історичних причин, належить Україна, як і деякі інші держави на географічному просторі колишнього Радянського Союзу.

Відродження національної культури - процес якісного оновлення й розвитку основних компонентів національної культури, що передбачає їх повноцінне функціонування згідно з потребами сучасного та майбутнього розвитку національного життя.

Гетто етнічне — частина міста, що виділялася у середні віки в країнах Західної й Центральної Європи для ізольованого проживання євреїв. У ширшому розумінні, етнічне гетто — термін, що вживається для означення певного району, в якому оселяються дискриміновані національні меншини — мексиканці, китайці в США, цигани у деяких містах Європи та ін. У чистому вигляді етнічні гетто зустрічались дуже рідко, як правило, на етнічні фактори дискримінації накладались також расові та конфесійні. Як такі, гетто були практично зліквідовани наприкінці середньовіччя, але під час другої світової війни гетто відродили нацисти, перетворивши їх у табори знищення в містах Східної Європи.

Голосування етнічне — один із варіантів електоральної поведінки виборців під час виборів коли голосування на користь того чи іншого кандидата має більш або менш чітку етнічну специфіку. У принципі голосування етнічне може виявляти себе у двох видах. Перший вид — це коли виборці однієї етнічної спільноти (групи) голосують за одного й того ж кандидата, тобто голосують більш або менш однаково. При цьому сам кандидат необов'язково має те ж етнічне походження, що власне і робить групу групою. Як правило, голосування за свого кандидата характерно у випадках балотування представників порівняно невеликих етнічних груп, коли у самих представників немає суперників із цієї ж групи.

Господарювання етнічне — поняття, що відбуває той факт, що в залежності від природних умов оточуючого середовища, в якому формувався етнос (особливо на початковому своєму етапі, у його народу виробляються нахили та звички до певних способів у певних галузях господарювання).

Так. українці вважаються добрими хліборобами, корейці — овочеводами, гренландці — риболовами, ненці — оленеводами тощо.

Група етнічна — частина ("уламок") етносу, ядро якого знаходиться в іншому соціальному організмові. Етнічні групи можуть знаходитись у компактному та дисперсному стані. У першому вони називаються етноареальними, у другому — етно-дисперсними групами. Етнічні групи, як правило, тісно пов'язані із системою соціально-економічних відносин основної етнічної спільноті, але іноді вони мають й дещо відмінні соціально-економічні характеристики.

Група етнографічна — внутрієтнічна локальна частина етносу, що має з ним єдину етнічну самосвідомість, але різниться деякими рисами традиційно-побутової культури. Її зародження зумовлюється особливостями історичної долі, довготривалою ізоляцією від основного материнського етнорегіону, до якого

спричиняють або підкорення частини етносу іншою державою, або природні перепони чи адміністративні кордони. Етнографічна група — явище динамічне, вона за певних умов здатна трансформуватися або, втративши етнокультурну своєрідність, злитися з материнським етносом, або, виявивши свідомість спільноті етнічного характеру (самосвідомість), перетворитися на субетнос. Прикладом втрати частиною українського етносу етнографічних особливостей можуть бути черкаси — населення Середньої Наддніпрянщини, — що так іменувалося в офіційних документах до ХVІІІ ст., та севрюки — нащадки давніх східнослов'янських племен Сіверської землі, які селилися в долинах річок Десни, Сейму та Сули. Населення Сіверщини зберегло свою етнографічну самоназву до другої половини ХVІІІ ст.

Демографія етнічна — наукова дисципліна, що сформувалася на початку ХХ ст. на стику етнографії і демографії. Вивчає особливості різних народів або етносів. Об'єктом дослідження етнічної демографії є етнічні спільноти, а центральним завданням — вивчення особливостей їх відтворення методами демографії.

Держава полієтнічна — держава, на території якої водночас проживає кілька етносів. У вузькому, тобто спеціальному, розумінні цього терміну мова йде про державу, створену двома або більшою кількістю етносів за умов, коли ці етноси або рівноправні (Швейцарія, Бельгія), або коли один з етносів має панівний стан у державі (колишні Російська, Австро-Угорська чи Британська імперії). У більш широкому розумінні цього терміну полієтнічними є фактично усі сучасні держави, бо кожна з них включає щонайменше кілька (найчастіше значну кількість) етноменшинних груп.

Дискримінація етнічна — утиски, що здійснює панівний етнос щодо непанівного етносу (або певної кількості таких етносів). Вона дається взнаки при наймі на роботу та звільненні з роботи, при виплаті заробітної плати та встановленні окладу, при вирішенні питань підвищення кваліфікації та висування на більш високу посаду, при наданні прав громадянства та здійсненні судочинства, при реалізації прав на соціальний захист та прав людини взагалі тощо. Етнічна дискримінація має економічне, історичне та психологічне коріння. Так, бажання отримувати додатковий прибуток підштовхує переважну більшість наймачів-роботодавців використовувати для цього й такий засіб, як етнічна дискримінація.

Дослідження етносоціологічні — науковий напрям дослідницької діяльності, що вивчає соціальне обумовлені і диференційовані етнічні явища й процеси.

Екологія етнічна (етноекологія) — наукова дисципліна, що виникла і формується на межі етнології з екологією людини (соціальною екологією) і має зони перекриття з етнодемографією, етногеографією, а також етнічною антропологією. Сутністю екологічного вивчення етносу є його комплексний аналіз як цілісного системного утворення, що розглядається у взаємодії з природним та соціальним середовищем.

Ендогамія — практика одруження переважно всередині своєї спільноти. У вузькоспеціальному значенні — звичай, що забороняє одруження за межами даної соціальної (етнічної) групи.

Етнічна ідентифікація (від лат. *identificare* — ототожнення), — психологічний процес ототожнення індивідом себе з іншою особою, групою. Цей процес допомагає індивіду оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми і моральні цінності. Етнічна ідентифікація може проявлятися в будь-яких формах, що включають в себе різні психологічні механізми та види діяльності, відмінні ступені засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей.

Етнічні атрибути (від лат. *attribuo* — надаю, наділяю) — невід'ємна властивість, істотна ознака предмета або явища. Розвиток будь-якого етносу, пов'язаний з творенням його державності, національної свідомості, етнічної культури у найбільш концентрованому вигляді втілювався у символіці й атрибутиці — геральдичних знаках, печатках, прапорах тощо. Атрибути, фіксуючи етнічну історію, з'єднують окремі субетнічні утворення з сучасним пластом національної культури та її витоками. Так, наприклад, геральдичні атрибути українських земель виникли у XIII-XIV ст. Їхня першооснова — знаки-мітки, печатки, князівські знаки. Поступово геральдичні знаки зазнавали змін, зберігаючи, однак, свій первинний етнорегіональний зміст. Сьогодні до важливих елементів національної символіки й атрибутики ми відносимо герб та національно-державний прапор.

Етнічність — термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їхнім етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці й в цілому у ментальності, підтверджуючи це походження й вирізняючи їх з поміж інших.

Етногенез — сукупність соціально-історичних та духовно-культурних процесів, що призводять до виникнення етнічного як явища і зумовлюють його подальший розвиток.

Етнолінгвістика — розділ мовознавства, що вивчає мову в її відношенні і взаємодії з культурою, етнокультурними і етнопсихологічними факторами, що впливають на функціонування і розвиток мови.

Етнопедагогіка — галузь педагогіки, що включає в себе емпіричні педагогічні знання, навики, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В етнопедагогіці загальнолюдські надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються в системі виховання даного народу. Завдання етнопедагогіки полягає в тому, щоб дитина засвоїла широке коло правил і навиків співжиття у суспільстві, оволодівши перш за все духовними надбаннями рідного народу. Формування гармонійно розвиненої особи, цілісної особистості відбувається на основі засвоєння учнем історично надбаних рідним народом знань і етнічних норм у таких сферах духовності як народний світогляд, народна філософія, народна ідеологія, народна мораль, етика, народна естетика та інших сферах народної духовної культури.

Етнополітика — загальний комплекс засобів політичної діяльності в галузі етнонаціонального розвитку та міжетнічних відносин — діяльності як з боку

держави та ІІ інститутів, так й інших суспільних (неофіційних) структур (політичних партій, етнічних організацій і т.д.).

Етнопсихологія — галузь соціальної психології, предметом вивчення якої є етнічні особливості психіки людей, етнічний характер, закономірності формування та функціонування етнічної самосвідомості, етнічних установок, стереотипів тощо. Як спеціальна дисципліна виникла у другій половині XIX ст., на стику соціальної психології і етнології (М.-Лацарус, Х.-Штейнтал, Л.Морган, Ч.Дарвін, Д.Гекслі). -У західній психологічній літературі етнічна психологія має чимало визначень. Змістовно вона відзеркалюється у багатьох дослідженнях з проблем "культури і особистості" (А.-Кардінер, р.Ліnton, А.Холлуел, Р.Бенедікт), часто зустрічається у термінах "культурний характер" (Х.Дейкер, Н.Фрайд), "національний характер" (А.Інкелс, Д.Левінсон) чи "модальна особистість", тобто абстрактний індивід як носій специфічних рис етносу. У країнах СНД етнопсихологічні дослідження пов'язані з іменами Ю.В.Бромлея, Н.Н.Чебоксарова, Б.Ф.Поршнєва, Р.Ф.Ітса, Л.М.Гумільова та ін. У сучасних етнопсихологічних дослідженнях можна виділити наступні відносно самостійні напрями: 1) порівняльні дослідження етнічних особливостей психофізіологічних, когнітивних процесів, пам'яті, емоцій, мови, що складають невід'ємну частку загальної та соціальної психології; 2) культурологічні дослідження, що спрямовані на з'ясування особливостей символічного простору та ціннісних орієнтацій етнічної культури і невід'ємно пов'язані із відповідними розділами етнографії, фольклористики, мистецтвознавства; 3) дослідження етнічної самосвідомості, що базуються на соціально-психологічних методах вивчення соціальних установок, міжгрупових відносин; 4) дослідження етнічних особливостей соціалізації молодого покоління. У сьогоденні особливої уваги набувають дослідження етнічних конфліктів, пошуки ефективних шляхів їх подолання, виявлення джерел зростання національної свідомості у різних соціальних умовах і етнічних середовищах.

Етнос — це особливий вид спільноті людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу - мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає важливим атрибутом етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етноси.

У формуванні, підтриманні та розвою етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні

зв'язки, що забезпечують тягість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторові, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно і дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато інших).

Структуру етносу можна визначити за двома вирішальними факторами: 1) за характером його розміщення у сучасному світі; 2) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих його представників. Ці два фактори пов'язані між собою, бо характер розміщення, безумовно, впливає на ступінь усвідомлення себе приналежним до етносу. Якщо ми беремо до уваги перший чинник, то, скажімо, український етнос складається із двох структурних елементів. Перший — це ядро українського етносу, що розміщене на території України; другий — це ті частини сукупності української людності, які перебувають в іноетнічному оточенні, на території інших етнополітичних організмів. За даними довідника "Зарубіжні українці" вихідці з України та їхні нащадки мешкають нині у 38 країнах світу.

Більш складною виявляється структура українського етносу (але і більш адекватною), коли в основу покладено фактор самосвідомості, а зрештою й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. У цьому випадку можна скористатися схемою, що свого часу запропонував відомий англійський етнолог Е. Сміт і згідно з якою структуру кожного етносу можна подати у вигляді трьох кіл: 1) ядро; 2) маргінальний прошарок; 3) етнічні категорії.

Представникам ядра українського етносу властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з українським етносом. Ядро, безумовно, знаходиться на території України. Однак варто застерегти, що межі ядра українського етносу, визначені за фактором етнічної самосвідомості, не співпадають з тими межами, що визначаються за фактором розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного українця України можна віднести до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи приналежність до українського етносу, але й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності.

До маргінального прошарку є підстави віднести тих, кому властива "подвійна, потрійна самосвідомість". Остання формувалася внаслідок того, що представники українського етносу перебувають під впливом інших етнічностей, мешкаючи або поряд з представниками інших етносів, або ж в умовах іноетнічного середовища. У результаті інтенсивної взаємодії з ними відбувається процес маргіналізації особи, яка постійно перебуває на межі двох або кількох етносів, а відповідно й культур і менталітетів.

Таким чином, до маргінального прошарку українського етносу є всі підстави віднести певну частину поселенського ядра представників інших етносів, які мешкають в Україні (до останніх належать передовсім ті, хто дисперсно розселений в україно-етнічному оточенні й не має інтенсивних контактів з представниками свого або ж, зважаючи на високий ступінь русифікації населення

України, російського етносів) й практично всю, за окремими винятками українську діаспору. Такі випадки мають місце тоді, коли громадяни інших країн українського походження зберігають українську етнічність в умовах іноетнічного середовища і їхня діяльність стимулює розвій української етнічності в Україні. Таких "окремих випадків", після проголошення незалежності й надання можливості іноземним громадянам українського походження брати участь у розбудові української держави, набирається чимало.

До етнічних категорій пропонується враховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їхнє походження вказує на їхню приналежність до українського етносу чи то їхній зв'язок з ним.

Етносеміотика — окрема дисципліна, що вивчає етнічну специфіку знакових систем.

Ідентифікація — пізнавальний засіб для встановлення тотожності, подібності речей, процесів, явищ, осіб; означає розумові операції з зовнішніми по відношенню до суб'єкта, який пізнає, об'єктами. Ідентифікацію називають також і процеси, що пов'язані із сферою самосвідомості, самопізнання особи: ототожнення себе з іншими, уява іншої людини як продовження самого себе, перенесення себе на місце іншого. В останньому розумінні дана проблема займає важливе місце в системі психології З.Фрейда. Зокрема, поняття ідентифікації несе велике смислове навантаження у його теорії становлення особистості, її характера. Особливо велику роль це психологічне явище відіграє на етапі раннього дитинства, в період виникнення Я-ідеала, Едипового комплексу, а потім його руйнування. Послідовники З.Фрейда розвинули і деталізували теорію ідентифікації особи. В епігенетичній концепції розвитку особи Е.Еріксона розроблена проблема динамічного аспекту ідентифікації. У ній розглядається послідовна зміна у часі об'єктів ідентифікації в процесі формування особи. Виділяється вісім стадій розвитку особи.

Окремою проблемою є ідентифікація і самоідентифікація особи із спільністю, і, зокрема з етнічною спільністю.

Ідентичність — тотожність явища, предмета або особистості самій собі, її якісна самототожність за вектором часу. Ідентичність особистості ґрунтуються на її самосвідомості. Оскільки людина являється особливим об'єктом, в якому зливаються воєдино матеріальне і духовне, фізичне і психічне, то розрізняють психофізіологічну, особистісну і соціальну ідентичність людини. Психофізіологічна ідентичність означає усвідомлення людиною єдності свого організму, фізіологічних і психічних процесів, що в ньому відбуваються.

Ідентичність етнічна — відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільноті історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоціональних зв'язків з батьківщиною, а також спільноті основних компонентів культури, що звичайно виявляється у солідарності з членами цієї спільноти.

Ідеологія етнічна — сукупність теоретичних концепцій, доктрин, програм, платформ і т. ін., у яких під певним кутом зору подається історія етносу, тлумачиться особливості його характеру і свідомості, пропонується ставлення до

інших етносів, обґрутовуються завдання, найімовірніші і бажані шляхи та напрями розвитку етносу.

Конфлікт етнічний — особливий випадок соціального конфлікту, де соціальними одиницями постають системна цілісність, етнос, що характеризується властивостями елементів, які його складають, та зв'язки між цими елементами.

Ксенофобія(від грец. *xenos* - чужий і *phobos* - фобія, страх), — у широкому значенні - нав'язливий страх перед незнайомцями; одна із форм національних забобонів, що проявляються у неприязні до будь-яких іноземців.

Культура етнічна — певна організація духовної, соціальної та матеріальної життєдіяльності та світосприйняття. В її основу покладено звичаї, традиції, норми та цінності — інтуїтивні та раціональні, міфологічні та технологічні моделі виживання, притаманні саме цьому етносу.

Маргінал етнічний — це об'єктивно і суб'єктивно проміжний стан людини в системі етнічних відносин. Об'єктивна етнічна маргінальність є наслідком того, що особа одночасно належить до двох етнічних груп. Найчастіше перебувають у такому стані вихідці з етнічно змішаних сімей. Об'єктивне положення особи в системі етнічних зв'язків породжує її суб'єктивний стан. Проте маргінальний статус необов'язково породжує внутрішню, психологічну етнічну маргінальність. Остання наступає, як правило, тоді, коли особа знаходиться не просто на межі етнічних культур (або, по-іншому, перекриває своєю внутрішньою позицією цінності двох культур), а тоді, коли ці цінності несумісні, антагоністичні. Саме це породжує феномен етнічної маргінальності особи у точному значенні цього слова. Увібралши в себе несумісні культурні цінності, маргінал втрачає можливість мати власну стійку систему особисгісних цінностей. Він постає як психологічно розколотий тип, амбівалентна особа. Для нього характерні протиріччя між свідомим і несвідомим, потребнісно—мотиваційними та інтелектуально-операційними засадами. Маргінал має нестійку емоційну сферу, не може пристрасті підкорити волі та розуму. Його цілі та установки розмиті, особистісні смисли невизначені.

Етнічний маргінал проявляє психічну нестійкість — він прагне одночасно жити у двох світах, але по-справжньому не живе в жодному з них. Його духовний світ конгломеративний: від одних цінностей він відчувається, а інші не увібрал. Звідси переживання ущербності, комплексу неповноцінності, що веде до агресивності, немотивованої жорстокості. Маргінал постійно шукає опору, стабільність.

Ментальність етнічна — духовно-культурний самопрояв етнічної спільноті, її об'єднує із етнічними архетипами неусвідомлений або напіувусвідомлений характер. Але якщо етнічні архетипи існують як приховані від зовнішнього зору феномени внутрішнього душевно-духовного життя етнофорів, то етнічна ментальність, навпаки, уявляє собою комплекс таких зовнішньодіяльнісних феноменів, що сприймається сторонньою свідомістю як дух етносу, як те що робить даний етнос "помітним", специфічно відмінним серед

розмаїття інших етносів. Це, так би мовити, "обличчя", яким даний етнос повернутий до всіх інших. Тому етнічні архетипи, щоб їх сприйняла стороння свідомість, мають бути вербалізованими. Що ж до ментальності етнічної, то вона, навпаки, може найадекватніше "побачити себе" та "збагнути себе" саме завдяки сторонній свідомості.

Меншина національна — як правило менша за чисельністю соціальна група, яка не займає панівне положення у певній державі. Члени такої групи — громадяни цієї держави — мають з етнічної, релігійної або мовної точок зору характеристики, які відрізняються від характеристик основної частини населення і виявляють, навіть посередньо, почуття солідарності з метою збереження своїх культури, традицій, релігії або мови.

Мораль етнічна — одна з форм суспільної свідомості (цілісність якої складають політична, правова, наукова, релігійна, моральна та побутова форми суспільної свідомості), що проявляється у притаманні певному етносу сукупності моральних норм, санкцій, оцінок, наказів, взірців поведінки; предмет спеціального вивчення етики та соціології моралі.

Расизм — ненаукова, реакційна, людиноненависницька теорія, що проповідує ідеї про нерівноцінність людських рас за свою біологічною природою (біорасизм) або психологічними особливостями (психорасизм), чим начебто обумовлюється їхнє положення та роль в світовій спільноті, в розвитку тих суспільств, до яких вони належать.

Русифікація — процес етнічної, національно-культурної та мовної уніфікації народів в умовах їхньої безодержавності у складі Російської імперії і Радянського Союзу при російській етнополітиці і етнокультурній експансії. Русифікація як вияв асиміляції, денаціоналізації національно-культурного життя органічно притаманна імперському, а згодом — радянському тоталітарному державному устрою.

В Україні державна політика русифікації бере свій початок від часів правління Петра I. Водночас з ліквідацією системи самоврядування України основними віхами русифікації були: 1720 р. — указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення україномовних текстів з церковних книг; 1753 р. — указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії; заміна традиційних етнічних шкіл "народними школами" з російською мовою викладання; 1769 р. — указ синоду російської православної церкви про вилучення у населення українських букв; 1862 р. — заборона недільних українських шкіл; 1863 р. — указ (Валуєвський циркуляр) про заборону видання книг українською мовою; 1876 р. — заборона на друкування текстів українських пісень і діяльність українського театру;

1895 р. — заборона на видання українських книг для дітей; 1908 р. — сенат Російської Імперії визнав україномовну культурну і освітню діяльність в Україні як таку, що загрожує безпеці Російської держави. У 30-ті рр. ХХ ст. український націоналізм був проголошений основною небезпекою для радянської України (у

післяреволюційний період нею визначався російський великородзяній шовінізм), політика денационалізації набула характеру геноциду. У 60-х — першій половині 80-х рр. ХХ ст. політика СРСР була спрямована на втілення в життя ідеї прискорення злиття націй в умовах "розвинутого соціалізму".

Самовизначення культурно-етнічне — процес, пов'язаний з реалізацією права етносу на культурну автономію, на задоволення культурних потреб та інтересів і на збереження етнокультурної самобутності.

Самоідентифікація етнічна — процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною групою. Він відбувається як переживання особою укоріненості в цю спільність, як відчуття себе її частиною, переживання своєї відданості їй. Самоідентифікація етнічна має зовнішню і внутрішню спрямованість. Перший напрямок пов'язаний з відповіддю на запитання "Хто я є?", із з'ясуванням, фіксацією свого місця в системі суспільних, соціально-психологічних, моральних відносин, ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. Другий змістовний аспект цього явища має внутрішню спрямованість. Він відбиває почуття послідовності, тягlostі, належить до єдиної психологічної цілісності.

Самосвідомість етнічна — розрізняється за своїми носіями як етнічна самосвідомість окремого представника етносу, тобто етнофора, і як етнічна самосвідомість етносу в цілому.

Символ етнічний — специфічний етнокультурний засіб опосередкування комунікацій у тому чи іншому етнічному утворенні, здатний набувати органічності й багатозначності образу.

Соціалізація етнічна — процес опанування індивідом системи етнокультурних цінностей та норм, які дозволяють йому функціонувати у тому чи іншому етнічному середовищі.

Статус особи етнічний — становище особи або групи у системі міжетнічних відносин даного суспільства. Він проявляється через об'єктивні і суб'єктивні показники. Перші є різновидом показників соціального статусу: рівень доходів, освіта, поширеність певних професій, заангажованість у структури управління. Суб'єктивні показники узагальнено проявляються через феномени суспільної свідомості: авторитет, престиж та інвіді оціночні явища, а також самооцінку етнічної групи. Суб'єктивний аспект етнічного статусу існує у формі соціальних почуттів — позитивних (гордість, солідарність, патріотизм тощо) і негативних (ущемленість, розчарованість, нігілізм тощо).

Стратифікація етнічна (від лат. — stratum — шар, прошарок, верства) — позиція, яку займає та чи інша етнічна спільнота в соціально-економічній ієрархії конкретного суспільства. Етнічна стратифікація визначається прибутками, рівнем соціального самопочуття й певною мірою — етнічним походженням. Однією з основних ознак наявності стратифікації у суспільстві є нерівноправність становища етнічних спільнот.

Субетнос — етнічна одиниця в структурі етносу, що займає проміжне становище між мікроетнічною одиницею (людиною, родиною, консорцією — носіями етнічності) та етносом, існування якої пов'язано з усвідомленням групових особливостей тих або інших компонентів культури.

Толерантність етнічна — терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо). Етнічна толерантність є предметом вивчення етносоціології і етнопсихології. Відповідно Існує два взаємодоповнюючі підходи до вивчення толерантності у міжетнічних стосунках:

соціологічний і психологічний. При соціологічному вона досліджується як соціальне явище, обумовлене певними соціально-економічними і політичними відносинами, традиціями міжетнічного спілкування, рівнем політичної і гуманітарної культури суспільства. При психологічному — вивчають структуру сприйняття, соціальну дистанцію, етнічну упередженість та інші психологічні фактори у міжособовому та міжгруповому спілкуванні представників різних етносів та етнічних груп.

Результати емпіричних досліджень і теоретичних узагальнень у вивчені етнічної толерантності мають практичне значення і можуть бути використані у педагогічній практиці, у виховному процесі для формування навиків шанобливого, терпимого, тобто толерантного ставлення до представників будь-яких іноетнічних спільнот.

Упередження етнічне — соціально-психологічна установка негативного характеру щодо інших етносів і конкретних представників цих етносів. Має характер стереотипу і перешкоджає адекватному сприйняттю певних етнічних спільнот і осіб.

Шовінізм (від прізвища солдата французької армії Шовіна (Chouvin) — фанатичного прихильника завойовницьких походів Наполеона Бонапарта), ідеологічна форма виправдання права панування одних етносів над іншими етнічними спільнотами і групами за допомогою антинаукових тверджень про винятковість і месіанське призначення окремих рас і народів, необхідність поширення "вищої" культури тощо. Шовінізм неодмінно з'являється тоді, коли в даній поліетнічній державі один із етносів досягає привілейованого становища й намагається будь-що зберегти та закріпити свої панівні позиції або коли має місце поневолення і гноблення великими і сильними націями менш розвинутих народів залежних країн.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра педагогіки та інклюзивної освіти

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ САМОСТІЙНУ
РОБОТУ СТУДЕНТІВ**

**З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Розробник:
Дрозд О.В.

Самостійна робота студентів з дисципліни «ЕТНОПСИХОЛОГІЯ» займає важливе місце в освітньому процесі ЗВО при підготовці фахівців спеціальності «ДОШКІЛЬНА ОСВІТА». Ефективна організація освітнього процесу в системі професійної підготовки майбутніх вихователів неможлива без належної організації самостійної роботи студентів.

Самостійна робота студентів, в цілому, відіграє важливу роль в підвищенні якості освітнього процесу. Вона сприяє систематизації та закріпленню теоретичних знань, розвитку пізнавальних здібностей та творчої ініціативи, самостійності, відповідальності та організованості, формуванню самостійності мислення, розвитку дослідницьких умінь.

Виконання студентом індивідуального завдання для самостійної роботи сприятиме свідомому та творчому засвоєнню теоретичних основ дисципліни, формуванню стійкого інтересу до психологічних знань та розвитку умінь ефективно їх застосовувати в практичній діяльності вихователя. Завдання для самостійної роботи спрямовані на те, щоб найбільшою мірою сприяти розвитку у студентів пізнавальної активності і самостійності в їхній учебовій діяльності та активуванню процесу самоосвіти в ході професійного становлення в цілому.

Самостійна робота з виконання індивідуального завдання спрямована на формування навичок саморегуляції пізнавальної діяльності, на розвиток стійкого позитивного ставлення до процесу пізнання в цілому та розширенню обізнаності в проблемах етнічної психології та соціальної психології, зокрема.

З метою організації самостійної роботи та забезпечення ефективності підготовки студентам надається можливість виконувати творчі роботи й завдання, що мають пошуковий експериментальний та аналітичний характер. Їх підготовка сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу і формуванню у студентів креативності, критичності й системності світогляду.

Завдання до самостійної роботи:

- 1) підготовка до практичних занять,
- 2) опрацювання та інтерпретація результатів практичних робіт,
- 3) реферування наукової літератури (див. теми лекційних, семінарських і практичних занять),
- 4) підготовка до модульних контрольних робіт,
- 5) підготовка до іспиту.

Види самостійної роботи:

1. Міні - творча робота

Написання даної роботи передбачає, що студенти досліджують не лише теоретичні аспекти, а й проводять власне пілотажне емпіричне дослідження за методиками (тест, анкета, інтерв'ю тощо). Обсяг – 6-7 сторінок рукопису (може бути друкований текст), план, вступ – 1 сторінка, теоретичний огляд теми – 2 сторінки, результати дослідження за методикою – 2-3 сторінки, список літератури (не менше 3 джерел).

Максимальний бал –**10. 2 роботи за період навчання**

2. Реферат

Дана форма самостійної роботи надає можливість студентам не лише передказувати думки авторів, а й висловлювати власні, тобто передбачає критичний аналіз різних точок зору. Обсяг – 10 сторінок, план, список літератури (не менше 3 джерел).

Максимальний бал -10. 2 роботи за період навчання.

3. Аналіз монографій

Ця форма самостійної роботи передбачає вміння критично проаналізувати оригінальний текст і зробити власні висновки щодо його актуальності. Обсяг – 3 сторінки.

Максимальний бал – 5. 2 роботи за період навчання

4. Складання опорного конспекту.

Ця форма самостійної роботи передбачає складання конспекту, який має творчу форму. Опорний конспект кодує зміст інформації за допомогою поєднання графічних символів, малюнків, цифр, ключових слів та ін..

Максимальний бал – 5. 2 роботи за період навчання

5. План-конспект

Дана форма самостійної роботи передбачає створення плану, який складається з певної кількості пунктів (із заголовками) та підпунктів. Кожен пункт плану відповідає певній частині конспекту.

Максимальний бал – 5. 2 роботи за період навчання

6. Табулювання

Дана форма самостійної роботи передбачає побудову таблиць, які розкривають закономірності якогось явища.

6) Максимальний бал – 5. 2 роботи за період навчання

Оцінювання наукових доповідей. Тривалість доповіді – від 3 до 5 хвилин.

Доповідь представляється в письмовій та усній формі. За доповідь максимально можна отримати 10 балів. Оцінювання доповіді див. у табл.1.

Організаційно-методичне забезпечення самостійної роботи студента

Навчальний час, відведений на самостійну роботу студента, регламентується робочим навчальним планом і повинен складати не менше, ніж 1/3 і не більше, ніж 2/3 загального обсягу навчального часу, відведеного на вивчення окремої навчальної дисципліни. Співвідношення обсягів аудиторних занять і самостійної роботи студентів визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги в навчальному процесі практичних, семінарських і лабораторних занять.

Матеріально-технічне та інформаційне забезпечення умов для самостійної роботи

Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної навчальної дисципліни може виконуватися у бібліотеці, навчальних кабінетах і лабораторіях, комп'ютерних класах, а також у домашніх умовах. У необхідних випадках ця робота проводиться згідно із заздалегідь складеним графіком, що гарантує можливість індивідуального доступу студента до потрібних дидактичних засобів.

Методичне забезпечення самостійної роботи

Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних матеріалів, передбачених для вивчення конкретних навчальних дисциплін.

До навчально-методичного забезпечення СРС відносяться:

- навчальні та робочі навчальні програми дисциплін, підручники та навчальні посібники, навчальні матеріали, як у друкованому, так і в електронному вигляді у відповідності до державного стандарту освіти;
- методичні рекомендації та посібники з організації СРС;
- завдання для самостійної роботи студентів;
- інструкції та методичні вказівки до виконання лабораторних робіт, семестрових завдань тощо;
- тематика рефератів та доповідей;
- тематика курсових робіт та проектів і методичні рекомендації щодо їх виконання;
- тематика кваліфікаційних робіт та методичні рекомендації щодо їх виконання;
- зразки оформлення індивідуальних завдань, передбачених робочою навчальною програмою дисципліни;
- питання до іспитів та заліків;
- методичні вказівки щодо написання та оформлення звітів про проходження практики.

Організація самостійної роботи студентів

Методика організації самостійної роботи залежить від структури, характеру та особливостей дисципліни, що вивчається, обсягу годин, виділених на її вивчення, виду завдань для самостійної роботи, рівня підготовки студентів та умов навчальної діяльності.

Згідно з Положенням про організацію освітнього простору в МНУ, навчальний тиждень – це складова навчального часу студента.

Формування змісту самостійної роботи включає:

- визначення та обґрунтування необхідного переліку розділів, тем, питань, завдань, що виносяться на самостійну роботу студентів;
- визначення змісту та обсягу теоретичної навчальної інформації та практичних завдань зожної теми, які виносяться на СРС;

- відбір методів та форм самостійної роботи студентів відповідно до сучасних технологій навчання;
- визначення форм та методів контролю за самостійним виконанням студентами завдань;
- розробка критеріїв оцінювання результатів СРС.

На самостійне опрацювання студентів виносяться навчальні матеріали:

- за рівнем складності доступні для самостійного вивчення;
- що розширяють, доповнюють, деталізують знання основ, викладених у базовому курсі;
- аналогічні вивченим, побудовані на принципах, вже розглянутих у попередніх темах;
- описові, фактологічні (наприклад, матеріали з історії науки);
- спрямовані на формування навичок та стійких знань: вправи, задачі, розрахунково-графічні роботи тощо;
- матеріали практичного спрямування, тобто такі, які ілюструють застосування загальних принципів, викладених в базовому курсі, в виробничих умовах.

Керівництво самостійною роботою студентів відбувається за рахунок загального бюджету часу, запланованого на аудиторну та позааудиторну роботу викладача.

За рахунок часу, запланованого на аудиторну роботу викладачів, проводяться:

- консультації з навчальних дисциплін. Консультації протягом семестру (поточні) проводяться згідно з графіком кафедри, консультації перед контрольним заходом (екзаменаційні) проводяться за графіком деканату факультету;
- перевірка і приймання контрольних робіт, передбачених робочим навчальним планом, у студентів заочної форми навчання;
- керівництво і оцінювання результатів індивідуальних завдань, передбачених робочим навчальним планом, у студентівенної та заочної форми навчання, зокрема курсових робіт та курсових проектів;
- керівництво практикою студентів;
- керівництво підготовкою кваліфікаційних робіт певного освітньо-кваліфікаційного (освітньо-наукового) рівня.

Таблиця 1

Розподіл балів за наукову доповідь

Вимоги	Бали
Доповідь повністю висвітлює тему, студент вклався у час, використані або 1) результати лише сучасних наукових досліджень (монографії, наукові статті, інтернет-ресурси), починаючи з 2000 року, або 2) доповідач висловив і обґрунтував свою власну позицію. Студент доповідає, не заглядаючи у конспект.	9-10
Доповідь повністю висвітлює тему, студент вклався у час, використані або 1) результати лише сучасних наукових досліджень (монографії, наукові статті, інтернет-ресурси), починаючи з 2000 року, або 2) доповідач висловив і обґрунтував свою власну позицію. Студент доповідає, заглядаючи у конспект.	7-8
Доповідь повністю висвітлює тему, студент вклався у час, використані результати наукових досліджень (монографії, наукові статті, інтернет-ресурси) до і після 2000 року. Студент доповідає, не заглядаючи у конспект.	5-6
Доповідь повністю висвітлює тему, студент вклався у час, використані результати наукових досліджень (монографії, наукові статті, інтернет-ресурси) лише до 2000 року. Студент доповідає, заглядаючи у конспект.	3-4
Доповідь недостатньо повно висвітлює тему, студент не вклався у час, використані результати наукових досліджень (монографії, наукові статті, інтернет-ресурси) лише до 2000 року. Студент доповідає, заглядаючи у конспект.	1-2
Доповідь не відповідає темі виступу	0

Методичні рекомендації щодо підготовки до практичних занять

Практичне заняття є однією з найважливіших форм навчального заняття у закладі вищої освіти, яке проводиться у формі дискусії навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань. Семінари проводяться з основних тем навчальної програми і є ефективною формою закріплення теоретичних знань, отриманих на лекціях і під час самостійної роботи з навчальною і науковою літературою.

Головна мета практичних занять з *Етнопсихології* – сприяти поглибленню засвоєнню найскладніших питань навчального курсу, спонукати студентів до колективного творчого обговорення, оволодіння науковими методами аналізу явищ і проблем, активізувати до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формувати навички самоосвіти.

У процесі підготовки до семінару студенти самостійно відпрацьовують літературу (навчальну, методичну, наукову), вчаться критично оцінювати різні джерела знань. Під час семінарського заняття організовується дискусія із завчасно визначених тем, до яких студенти готують тези відповідей або індивідуально виконані реферати-доповіді.

Основними завданнями практичних занять із ЕТНОПСИХОЛОГІЇ є:

- закріплення у студентів теоретичних знань;
- оволодіння ними науковим апаратом, навичками усного і письмового викладання навчального матеріалу;
- залучення їх до науки, наукових досліджень;
- прищеплення їм навичок творчого мислення, самостійного формулювання та висловлювання власних думок, а також захисту висунутих наукових положень і висновків;
- формування в них педагогічного світогляду, здатності пов'язувати загальнотеоретичні положення з вимогами повсякденної практики освіти в країні.

Види проведення семінарських занять:

- семінар запитань і відповідей;
- семінар – розгорнута бесіда: передбачає попередню підготовку студентів з визначених завдань;
- семінар – колективне читання: студенти зачитують тексти, коментуючи їх зміст з позицій розвитку сучасної науки;
- семінар, що передбачає усні відповіді студентів з подальшим їх обговоренням;
  - семінар-дискусія: студенти, маючи програму, завчасно готуються до дискусії та розгортають її безпосередньо на занятті;
  - семінар, що передбачає обговорення й оцінювання письмових рефератів студентів;
- семінар-конференція: студенти завчасно готують доповіді, виступають з ними, відповідають на запитання колег;

- семінар — теоретична конференція: проводять зі студентами кількох груп курсу на основі вивчення об'ємного розділу чи цілої дисципліни;
- семінар — розв'язання проблемних завдань: проводять на основі створення проблемних ситуацій, виокремлення проблемних завдань і праці над їх розв'язанням;
- семінар — прес-конференція: кілька студентів готують повідомлення з вузлових питань, а всі учасники долучаються до їх обговорення;
- семінар — "мозковий штурм": студенти завчасно ознайомлюються з важливими проблемними завданнями, які потребують розв'язання; під час семінару вносять конкретні пропозиції щодо розв'язання проблеми. Усі пропозиції записують і визначають найдоцільніші.

Семінарські заняття потребують від студентів ретельної підготовки. Готуючись, студент має ознайомитися з планом семінарського заняття, рекомендованою літературою. Спочатку треба ознайомитися з матеріалом за темою семінару, що вміщений у навчальних посібниках. Це дасть змогу скласти загальне уявлення про тему, яку виносять на семінарське заняття. Якщо з цієї теми прочитано лекцію, то корисно також ретельно опрацювати її конспект. Лише після цього розпочинається самостійна робота над вивченням перводжерел. Окрему ланку в процесі підготовки до семінарського заняття становить безпосередня підготовка виступу з того чи того питання. Варто, щоб студент привчав себе виступати не за готовим текстом, зачитуючи його, а своїми словами, користуючись лише коротким планом.

Підготовка до виступу полягає в тому, щоб до кожного питання скласти на окремій картці чи аркуші короткий план з помітками потрібних цифр, записами цитат, конкретних фактів. Такий підхід дасть змогу виробити вміння виявляти самостійність під час виступів на семінарі.

Якщо студента поставили перед необхідністю самостійно розв'язувати завдання, це значно активізує потенції його психічної діяльності, сприяє розвиткові та становленню позитивних якостей.

Треба пам'ятати, що **якість семінару перш за все залежить від підготовки студентів до нього**, тому при підготовці до семінару кожен студент повинен:

- 1) уважно ознайомитися з планом, який відображає зміст чергової теми заняття;
- 2) прочитати і продумати свої лекційні записи, які відносяться до теми семінару;
- 3) вивчити чи законспектувати при необхідності рекомендовану літературу;
- 4)скористатися при потребі консультацією викладача;
- 5) скласти розгорнутий план, тези чи конспект виступу з усіх питань теми заняття.

Студентам необхідно відвідувати кожне семінарське заняття. Пропуск семінару позбавляє студента можливості усвідомити, закріпити та отримати цілісне уявлення по тій чи іншій темі. Крім того, це створює значні труднощі при підготовці до підсумкового модульного контролю.

Особливості роботи студента на семінарі:

- переважну більшість семінарських занять буде проведено у формі інтерактивної дискусії, під час якої викладач здійснює поточний контроль якості знань студентів, перевіряє виконання їх завдань самостійної роботи;
- семінарське заняття починається вступним словом викладача, в якому він розкриває значення теми і цілі заняття, форми і методи його проведення;
- студент, розкриваючи зміст того чи іншого питання теми семінарського заняття повинен пов'язувати матеріал з актуальними проблемами сучасності, розглядати педагогічні явища, наводити приклади;
- кожному студенту необхідно постійно вдосконалювати навички володіння державною мовою, правильного вживання понять і термінів. Систематичні виступи на семінарах сприяють поповненню словарного запасу, а також вмінню лаконічно і точно висловлювати свої думки;
- студенти повинні уважно слухати виступи своїх однокурсників і оцінювати наскільки глибоко розкрите питання. Це дає можливість кожному присутньому на семінарі висловити свою точку зору та подолати прогалини, які мали місце у відповіді. Активна участь на семінарських заняттях прищеплює навички участі в дискусії, аналізі різних точок зору, вмінню відстоювати свою позицію;
- після закінчення виступу студента відбувається обговорення проблеми. При цьому викладач не тільки направляє обговорення на розкриття вузлових питань, але і дає змогу виступити усім учасникам семінару. Якщо ж доповідач чи інший виступаючий на семінарі припускає явні помилки, то для виключення втрати часу викладач може його зупинити і надати слово іншому;
- закінчується семінарське заняття заключним словом викладача, в якому аналізується ступінь розкриття теми, оцінюються всі форми участі студентів на семінарі (виступ з питання, реферат, повідомлення, доповнення, зауваження тощо) та нараховуються рейтингові бали, дається завдання на наступне заняття.

Система контролю самостійної роботи студентів

Основною формою контролю та оцінювання самостійної роботи студентів є проведення контрольних заходів. Контрольні заходи у вищій школі включають поточний та підсумковий контроль. Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних, лабораторних та семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Форма проведення поточного контролю під час навчальних занять і система оцінювання рівня знань визначаються відповідно кафедрою. Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або на окремих його завершених етапах. Підсумковий контроль включає семестровий контроль та державну атестацію студента.

Навчальний матеріал дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом в процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при

проведенні навчальних занять. Контроль СРС здійснюється в залежності від виду самостійної роботи і передбачає такі форми:

- тестування;
- контрольні та розрахунково-графічні роботи;
- контрольні питання після кожної лекції;
- співбесіда;
- захист курсових робіт і проектів;
- перевірка виконання індивідуальних завдань під час практики;
- ділові ігри та творчі наукові конференції;
- колоквіуми;
- завдання, що передбачають нестандартні рішення;
- звіти з виконання лабораторних та інших видів робіт;
- інші форми.

Приклади форм самостійної роботи студентів, контролю та звітності.

Форми і засоби проміжного та підсумкового контролю знань

Контроль роботи студента є необхідним компонентом навчального процесу, який має на меті визначення реального рівня професійної підготовки студента, а також надання необхідних рекомендацій, сприяючих подальшому розвитку творчої особистості студента. Об'єктами контролю є отримані студентами знання в процесі засвоєння матеріалу дисципліни на лекціях, семінарах, диспутах та під час виконання самостійних, індивідуальних завдань. Логічним завершенням процесу контролю є процедура оцінювання.

Оцінка знань студентів здійснюється за результатами поточного та підсумкового контролю. Поточний та підсумковий контроль здійснюється в кредитно-модульній системі. Форми поточного контролю: психологічний диктант, експрес опитування на лекціях, тестування, рубіжні перевірочні роботи, контрольний захід. Оцінка знань та вмінь студента базується на сумі отриманих балів: на лекційному занятті; на семінарському занятті; під час індивідуальної роботи з викладачем.

Контроль під час семінарського (практичного) заняття може бути реалізованим: у формі тестування, психологічного диктанту, за результатами роботи над індивідуальною роботою, участі в обговореннях, виступу з доповіддю.

Індивідуально-творче завдання:

Проект «Історія моєї місцевості та мій родовід».Форма подачі матеріалу довільна; допускається у формі брошури, віршованої поеми, згортка ватману, спогадів. Може бути записано із вуст місцевих мешканців, батьків, бабусь і дідусів. Це може бути альбом із фотографіями, які супроводжуються коментарями.Обсяг роботи – не менше 10 сторінок друкованого тексту.**Критерії оцінювання проекту:**

- 1.Змістовність викладу матеріалу
2. Логіка і послідовність подачі інформації
- 3.Оформлення
- 4.Авторський підхід
- 5.Креативність, оригінальність
- 6.Стилістика, граматика.